

MIJN WEG IN DE PSYCHOLOGIE

JOS H. DIJKHUIS

Amsterdam 2006-2007

PROLOOG

- Keuze voor psychologie..... pag. 3
- Jeugd en ouders..... 4

ONDER PROFESSOREN

- Studietijd..... 8
- Opbouwjaren van het ICIP..... 15
- Einde van de fenomenologie in Utrecht..... 21
- Het proces van de interactie tussen psycholoog en cliënt 24
- Opstand; keerzijde van de medaille..... 27
- Chaos en afbraak..... 30
- Positieve aspecten in de zeventiger jaren..... 37
- Van 1980 tot mijn emeritaat in 1991..... 40
- Decaan Faculteit Sociale Wetenschappen..... 43
- Terugblik en afscheid van de universiteit..... 50

BUITEN DE UNIVERSITEIT

a. Tot mijn emeritaat

- Werken aan de ontwikkeling van de deskundigheid psychotherapie..... 56
- Activiteiten als psychotherapeut..... 65
- Activiteiten als opleider in de psychotherapie..... 69

b. Na mijn emeritaat

- Activiteiten op het gebied van de GGZ..... 71
- Activiteiten op het gebied van onderwijs..... 77
- Activiteiten op het gebied van euthanasie..... 81

EPILOOG

- Epiloog..... 83

PROLOOG

Keuze voor psychologie

Hoe kwam ik er toe om psychologie te gaan studeren? Heel mijn leven heb ik het verhaal verteld dat die keuze bij mij volkomen toevallig was.

In mijn gymnasiumjaren had ik een keuze steeds naar voren geschoven. Een tijd lang wilde ik architect worden, maar mijn vader zei: dat is niks, je wordt de slaaf van een aannemer, je moet een behoorlijke academische studie kiezen. Maar welke? Ik was goed in alle vakken, zowel alfa als bèta. Hoe moest ik mijn geschiktheid voor een studie of beroep vaststellen? Aan hoge cijfers? Die had ik overal voor, behalve voor Grieks. Er werd in ons gezin met mij niet over mijn studiekeuze gepraat, alleen werd steeds gezegd dat ik die zelf moest maken, dat ik me niet iets moest laten aanpraten.

Na het eindexamen kon ik er niet meer onderuit om te kiezen. Ik kwam tot de conclusie dat ik in geen van de schoolvakken mijn hele leven werkzaam wilde zijn. Toen ik het overzicht kreeg van de universitaire studies schrapte ik theologie, medicijnen (bang voor bloed) en alle studies waarmee je leraar zou moeten worden (dus ook geschiedenis waar ik wel een speciale belangstelling voor had). Ik richtte me op mogelijke bètastudies, vooral ook omdat een broer (medisch student) biochemie adviseerde, het vak van de toekomst. Dat boeide me enkele weken, maar toch kon ik niet beslissen.

Met mijn vader kwam ik toen overeen te beginnen met een jaar rechten : “altijd goed voor je algemene ontwikkeling”. In augustus 1947 schreef ik me in Utrecht in als rechtenstudent. Toen ik diezelfde avond toevallig mijn oudste broer sprak (afgestudeerd als neerlandicus en bijna als psycholoog) bleek dat hij een jaar rechten een belachelijk plan vond: “wat heb je nu aan een jaar introductie in het recht? je moet over mensen en jezelf leren nadenken; waarom ga je niet een jaar psychologie studeren? Buytendijk is net in Utrecht benoemd, van hem zul je voor jezelf veel kunnen opsteken. Na een jaar kun je altijd nog iets anders gaan doen.” Hij gaf me mee: Müller-Freienfels: *Hoofdstukken uit de psychologie*. Het boek inspireerde me absoluut niet; hoe zouden al die saaie hoofdstukken me iets over mezelf kunnen leren?

Ongemotiveerd ging ik naar de voorlichtingsdagen van rechten en van psychologie. Bij rechten waren er honderden studenten, was de voorlichting onpersoonlijk, terwijl er bij psychologie slechts 18 eerstejaarsstudenten waren en over alle studiejaren zo'n 30-40 ouderejaars, waarvan er enkelen bij de voorlichting aanwezig waren. Bij psychologie werden we met sympathie en hartelijkheid ontvangen. Dat was doorslaggevend. Ik koos meteen voor psychologie, hoewel ik geen idee had wat die studie me te bieden had.

Ik startte met de colleges psychologie en heb daarna mijn studiekeuze nooit meer ter discussie gesteld. Alles wat ik er hoorde vond ik interessant. Ik voelde me als een vis in het water. Ik was omringd door medestudenten met wie gediscussieerd kon worden en met wie al gauw vriendschappelijke banden ontstonden.

Van toen af aan vertelde ik het verhaal dat het louter toeval was geweest dat ik voor de psychologie had gekozen en dat ik geluk had gehad dat ik in een studie terecht was gekomen waarvoor ik (kennelijk) “geschiktheid” en “interesse” had.

Maar verhalen zijn altijd slechts interpretaties en vooral versimpelingen van de werkelijkheid en bevatten begrippen die als entiteit worden gepresenteerd. Tijdens een congres in Moskou (in 1966) werd me duidelijk dat geschiktheid een onhanteerbaar begrip is en dat de relatie tussen geschiktheid en studiekeuze helemaal niet zo eenduidig is als psychologen in het westen destijds dachten. We werden rondgeleid door een jonge Russische gids die redelijk goed Nederlands sprak en vertelde dat hij, komend uit een artsenfamilie van generatie op generatie, natuurlijk ook medicijnen had willen studeren, omdat dat “in de genen van mijn familie” zat. Hoewel hij voor talen zeer slechte cijfers had, werd hem door het regime meegedeeld dat de enige mogelijkheid voor hem om een universitaire opleiding te volgen een studie Arabisch en Nederlands was: aan zo iemand was behoefte. Die kans had hij gegrepen. En met enthousiasme vertelde hij: “iedere studie is interessant, als je je er maar voor open stelt en je er voor inzet; iedereen met enige intelligentie kan iedere studie volgen; ik geniet nu volop van mijn kennis van die twee talen en zie nieuwe mogelijkheden, bijvoorbeeld naar de ambassade van een westers land gestuurd worden”.

De versimpeling in mijn verhaal is het feit dat ik gegevens over mijn ouderlijk gezin en jeugd weglaat. In mijn studietijd en later als psycholoog ben ik me natuurlijk gaan afvragen: liggen daar eigenlijk niet de wortels voor mijn keuze? Hoewel het mijn mening is dat de vraag welke betekenis de psychosociale omstandigheden in de jeugd hebben op levensgebeurtenissen alleen te beantwoorden is als interpretatie, wil ik de lezer toch niet een korte beschrijving van mijn jeugd en ouders onthouden. Ook omdat het gebruikelijk is dat iedere levensgeschiedenis begint met het oproepen van de jeugdijaren en een lezer een auteur graag wil kunnen ‘situeren’.

Jeugd en ouders.

Ik ben in 1929 geboren in Borne (Twente), in de vooroorlogse jaren een klein besloten dorp met een kern van 4000 inwoners en 2000 bewoners van kerkdorpen eromheen. Alles was er geordend en geregeld, men leefde er in subgroepen van mensen, gescheiden van elkaar: de katholieken, de hervormden, de gereformeerden, een groepje “neutralen” en een kleine joodse gemeenschap van zo’n honderd personen. Iedere subgroep met zijn eigen subcultuur en eigen voorzieningen.

Mijn vader was een 19^e-eeuwse schoolmeester, steeds bezig met het verbeteren van de wereld rondom hem heen. Hij haalde de twee MO-pedagogiek-aktes en bleef altijd gefrustreerd dat hij geen universitaire opleiding had kunnen volgen. Hij was een onderwijsvernieuwer: aanhanger van Decroly, medeontwerper van ‘de levensschool’ in Nederland, publiceerde over onderwijsvernieuwing, werkte samen met onderwijsvernieuwers in België, organiseerde in zijn school de jaargroepen (in klassen zonder banken) rond

belangstellingsthema's (de winkel, de boerderij, enz.), liet leerlingen een schoolkrant uitgeven die ze ook zelf moesten zetten en drukken, enzovoort. Hij was actief in de politiek: hij zat in het provinciale bestuur van de KVP (de Katholieke Volks Partij). Hij had allerlei functies die verband hielden met zijn orthodox rooms-katholieke geloofsovertuiging: in besturen binnen zijn kerkgemeenschap, organisator van de Twentse Katholiekendagen. Hij was een bevlogen alcoholbestrijder en was daarvoor actief in landelijke besturen. Steeds weer richtte hij nieuwe organisaties op: bibliotheken, een bejaardenhuis, een School voor Maatschappelijk Werk, enzovoort. Na de oorlog richtte hij een Pedagogisch Adviesbureau op en bleef daarin nog jarenlang werkzaam. Op zijn 80^e jaar begon hij met het schrijven van een Twents Woordenboek, dat gereed kwam toen hij 95 was. Hij droeg zijn pedagogische visies duidelijk uit: wees niet betuttelend voor jongeren, geef geen cijfers, maar stimuleer hun interesse, creëer voor hen zodanige omstandigheden dat ze zich kunnen ontwikkelen, spreek jongeren aan op wat hen boeit.

Hoe bracht hij die mooie theorieën in de praktijk met zijn eigen kinderen? Hoe combineerde hij al die activiteiten met aandacht voor zijn gezin? Typerend voor hem was dat hij bij de geboorte van ieder kind een verzekering afsloot om zijn kind de gelegenheid te geven om op 18-jarige leeftijd naar de universiteit te gaan: het was immers vanzelfsprekend dat zijn kinderen een universitaire opleiding zouden volgen. (Het lukte hem om voor drie kinderen de jaarlijkse premies te betalen; voor de drie kinderen die daarna kwamen was er geen geld meer; hoofdonderwijzer zijn was voor de oorlog een armoedig bestaan.) Alsof hij daar zelf weinig verder aan hoefde te doen. Dat deed hij ook niet. Hij was voor het gezin alleen de vanzelfsprekende autoriteit. Alles draaide om hem. Hij moest altijd werken en gebruikte dat als argument om pas bij het hoofdgerecht aan tafel te komen, een dubbele portie vlees te krijgen en vóór het toetje weer weg te gaan: al dat lawaai van kinderen hield hem van zijn werk af. Het schijnt dat hij in de beginjaren wel geïnteresseerd is geweest in zijn twee oudste kinderen maar daarna moest zijn vrouw alléén voor de opvoeding van de zes kinderen zorgen, uiteraard naast het continu vervullen van dienstbaarheid aan haar man. Ik sprak nauwelijks met hem, was ook bang voor hem. Het enige waarom ik hem bewonderde waren twee gebeurtenissen: hij kon op kerkelijke hoogtijdagen uitbundig met ons allen rond de piano zingen en met sinterklaas sloofde hij zich enorm uit met gedichten en surprises voor iedereen. Verder had ik geen contact met hem. Hij las mijn schoolrapporten niet eens. Als ik hem daarom vroeg zei hij: je weet toch dat ik geen waarde hecht aan rapporten, ik weet dat mijn kinderen het goed doen, met jou gaat het ook goed. (Later zou hij triomfantelijk vertellen dat drie van zijn zonen hoogleraar geworden waren, als een bewijs van zijn geslaagde opvoeding.) In mijn jeugd leefde hij geheel in de wereld buiten het gezin; als hij thuis was verbleef hij altijd in zijn werkkamer, vol gestouwd met boeken en dossiers.

De wereld van mijn moeder was een geheel andere, dat was de wereld van het praten met anderen en over jezelf. (Toen ik later psychologie ging studeren percipieerde ik dat vak ook als de wereld van mijn moeder.) Ik was de jongste van zes kinderen en als zodanig haar lievelingskind. Zij vertelde verhalen, verzong spelletjes, praatte vooral veel met mij, zong veel met mij aan de piano. Was altijd thuis als ik van school kwam. In de 'salon' stonden de boeken uit de wereld van mijn moeder: romans, veel streekromans, historische

verhalen, wat gedichtenbundels, sprookjes en sagen. Dat waren ook mijn boeken.

Ik ging wel eens de boeken over pedagogiek in de kamer van mijn vader bekijken, maar ze boezemden mij afstand en geheimzinnigheid in. Ik begreep de meeste titels niet, ik durfde de meeste boeken ook niet in te zien. Soms keek ik een boek in over de seksuele ontwikkeling maar durfde dat zeker niet mee te nemen naar mijn kamer. (Noch vader, noch moeder hebben hun kinderen ooit iets over seksualiteit verteld.)

Mijn vader bracht wel ontwikkelingsdenken aan ons over. Hij hield ons voor dat de hele wereld voor ons open lag en dat we alles zouden kunnen worden: als we ons er maar voor zouden inzetten. Al vóór de oorlog voorspelde hij dat over vijftig jaar ieder van ons een auto zou hebben en dat het over vijftig jaar voor veel mensen mogelijk zou zijn om privé een vliegtuig te kopen. Wij, die continu met geldtekort geconfronteerd werden, vonden dat fantastisch en ongelooflijk. Maar zijn verhalen betroffen mensen in het algemeen. Nooit ging het bij hem over mij persoonlijk, in tegenstelling tot mijn moeder.

Ook ons gezin werd gekenmerkt door orde en regelmaat. Het jaar was gestructureerd door de kerkelijke feesten; iedere week verliep op dezelfde wijze; wekelijks steeds een kleine (1 uur) en een grote wandeling (2 uur); moeder was altijd thuis na school om iets gezelligs met ons te doen; enzovoort. Tot mijn twaalfde jaar heb ik intens genoten van de geborgenheid en warmte van gezin en dorp: van de perfect georganiseerde verjaardagsfeestjes, de in- en uitlopende vriendjes, het pianospelen, het vele lezen, de padvinderij, de jaarlijkse vakanties aan zee, enz.

Alles veranderde door het uitbreken van de oorlog en helemaal toen ik in 1941 naar het Lyceum in Oldenzaal ging, afdeling gymnasium. Ik kreeg nieuwe vrienden, een andere visie op de wereld en distantie tegenover mijn ouders, gezin en dorp. Ik ontwikkelde vooral een weerzin tegen de wereld van mijn vader, tegen de pedagogiek: het beter weten dan anderen, anderen iets opleggen, tegen onderwijzers en dominante leraren.

De steeds meer ingrijpende oorlog en vooral de oorlogswinter toen we geheel geïsoleerd leefden zonder bericht en contactmogelijkheden buiten het dorp, is in mijn ontwikkeling dramatisch geweest. Voor mijn beleven heeft de oorlog mij m'n puberteit ontnomen: er waren geen broers en zusters en in het laatste oorlogsjaar ook geen vrienden om me aan te ontwikkelen en me tegen af te zetten.

Mijn wereld bleef in die tijd cirkelen rond mijn moeder. Toen in de oorlog mijn broers en zusters niet meer thuis waren (broers in Duitsland en/of ondergedoken, zusters op kostschool) werd ik voor haar de centrale figuur, zeker toen er in het laatste oorlogsjaar vluchtelingen kwamen uit Arnhem en Roermond. Ik organiseerde met moeder het grote huishouden, haalde bij boeren het eten, en was op mijn 15e jaar eigenlijk de partner van mijn moeder geworden. Met mij besprak ze de problemen met haar andere kinderen en ook die met haar man. Ik bewonderde haar om wat ze allemaal kon verwoorden over de personen die haar na stonden. Voor mij was dat iets heel anders dan de pedagogische opstelling van mijn vader: mensenkennis was wel het laatste dat ik met mijn vader associeerde. Pas tegen het eind van mijn studie maakte ik me bewust dat mijn vader in zijn pedagogisch adviesbureau eigenlijk precies hetzelfde werk deed als een klinisch psycholoog. Tot dan had ik ieder verband tussen zijn en mijn wereld niet willen zien.

De bevrijding beleefde ik als een werkelijke bevrijding. Nog twee jaren ging ik naar het gymnasium (bèta) en genoot met volle teugen. Ik was er voorzitter van de leerlingenvereniging, voorzitter van Carlo-studio: een culturele club die avonden organiseerde, droeg daar delen van de Mei van Gorter voor en speelde Beethovensonates. Alles vond ik interessant en iedereen idealiseerde ik. Ik beleefde die twee jaren als het staan op de drempel van de grote wereld, met allemaal interessante mensen om me heen .

Op mijn achttiende vertrok ik begin augustus al naar Utrecht met het bericht aan mijn ouders dat ik pas met de kerst zou terugkomen. Toen al nam ik de beslissing om later in een stad en nooit meer in een dorp te gaan wonen.

ONDER PROFESSOREN

Studietijd

In mijn groentijd werd ik met een andere psychologiestudent aangewezen om gedurende twee dagen overdag (om 5 uur moesten we weer op de sociëteit terug zijn) de boekerij te verhuizen van een zekere Prof. Langeveld. We kregen de mededeling dat we om 8 uur in de Albert Neuhuisstraat moesten zijn met twee gehuurde bakfietsen. Toen we ons daar meldden, kwam een man met een gleufhoedje naar buiten die - zonder zich voor te stellen - bits vroeg: waar heb je die bakfietsen gehuurd? Toen hij het adres hoorde zei hij: morgen moet je op dat en dat adres een goedkopere bakfiets huren; ga maar naar binnen, dan zul je horen waar de boeken staan die je moet verhuizen. Toen we binnen waren begrepen we dat het Prof. Langeveld geweest moest zijn. Twee zware dagen hebben we al die boeken - zonder kistjes of mandjes - op onze armen, van twee hoog boven naar twee hoog boven in de Trans moeten sjouwen. Nadat de laatste partij op de Trans was afgeleverd, bleek er niemand meer in het gebouw te zijn. Wij brachten onze bakfietsen terug en gingen in de volgende weken herhaaldelijk naar de secretaresse op de Trans om het door ons betaalde huurgeld terug te vragen. Zij antwoordde steeds dat ze nog met 'professor' moest overleggen. Pas na een maand kregen we het geld terug. Nooit heeft iemand ons voor de klus bedankt.

Het was mijn eerste ontmoeting met een hoogleraar psychologie. Jarenlang heeft die ervaring me achterdochtig gemaakt jegens hoogleraren.

Ik begon met Langeveld omdat alles wat in er in '47 in Utrecht binnen de psychologie en pedagogiek bestond het werk was van Langeveld. Hij was dé centrale en dominante man na de oorlog, tot aan het vertrek van Buytendijk. Daarna werd zijn macht ingeperkt, maar hij bleef tot zijn eigen vertrek een invloedrijke speler. Hij beheerste in de eerste jaren na de oorlog op zijn eentje het speelveld van psychologie en pedagogiek. Hij had het in zekere zin gemakkelijk, omdat zijn naaste collega's, Buytendijk en later van Lennep absoluut ongeïnteresseerd waren in welke organisatorische of beleidsvraag dan ook. Gesteund door de Secretaris van het College van Curatoren de heer Des Tombe (die bij hem ondergedoken was geweest) nam hij het initiatief om beide studies weer op poten te zetten. De hoogleraar psychologie Roels (die SS-er was geweest) zat in de gevangenis; ook diens medewerkers waren terzijde geschoven. Jarenlang werd de naam van Roels niet meer genoemd: over die smet op de universiteit werd niet gesproken. Ons werd verteld dat na de oorlog alles geheel opnieuw van de grond af aan was opgebouwd. Pas veel later ontdekte ik dat Roels een bekend handboek over de psychologie had geschreven en een invloedrijk man geweest was in de Nederlandse psychologie.

Langeveld begon (na enkele maanden "opgelegde" afwachting, vanwege zijn doceeractiviteiten in oorlogsjaren) weer colleges te geven, aanvankelijk bij hem thuis. Hij doceerde over alle onderwerpen die nodig waren voor pedagogiek en psychologie: pedagogiek, ontwikkelingspsychologie, theoretische psychologie (tot de komst van Buytendijk) en filosofie. Hij haalde in 1946 Buytendijk naar Utrecht ("Algemene Psychologie"), je kunt ook

zeggen: drukte die benoeming door, omdat de informatie uit Groningen over Buytendijk niet al te positief waren. Buytendijk was daar hoogleraar fysiologie en was voor zijn collega-medici veel te veel een zweverige filosoof geworden. Het was ook Langeveld die later, samen met Rümke (hoogleraar psychiatrie) de benoeming van Van Lennep in de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte doordrukte. In eerste ronde kreeg deze geen meerderheid, ook omdat hij nog niet gepromoveerd was en het werk aan de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek niet onbesproken was (grafologie). Pas anderhalf jaar later, na zijn promotie bij Rümke – in recordtijd – lukte het Langeveld om de benoeming er door te krijgen. In 1946 kreeg hij het Pedagogisch Instituut (slechts weinig hoogleraren hadden een Instituut, waarvoor de universiteit gelden beschikbaar stelde). In mijn visie was het een doordachte manoeuvre: omdat de psychologen al jaren een Psychologisch Laboratorium hadden, moest er per se ook een afzonderlijk Instituut voor de Pedagogiek komen. Ook zorgde hij er in 1946 voor dat hij zelf de meest uitgebreide leeropdracht ooit kreeg: “De Pedagogiek in haar volle omvang (sic!), de Didactiek, de Ontwikkelingspsychologie en de Lerarenopleiding”. Tot in de zestiger jaren was Langeveld in alles de hoofdregisseur: van studieprogramma’s, examens, de leeropdrachten, benoemingen van de hoofdassistenten (ook bij andere vakgroepen), enz.

De colleges van Buytendijk en Langeveld werden in '47 gevolgd door alle studenten psychologie (30-40) en pedagogiek (ik weet het aantal niet meer-15?-, omdat toen al de pedagogen en psychologen zich nauwelijks mengden). Langeveld heeft meerdere jaren geprobeerd dit samengaan te behouden. Maar van meet af aan was er een vooroordeel over en weer tussen de twee groepen. In de hoofdcolleges werd er geen onderscheid gemaakt tussen eerste- en oudere jaars, ook niet tussen voor- en nakandidaten. Van mijn jaargroep (ong. 15) was slechts een derde deel van mijn leeftijd (18 tot 21 jaar), de meesten waren oudere personen die al een praktijk (in welke setting dan ook) en vaak ook al een andere studie achter de rug hadden. Alle psychologiestudenten gingen vertrouwelijk met elkaar om. Er vormden zich al gauw groepjes (vanuit verschillende jaren) om over de vaak onbegrijpelijke colleges na te praten. Later vormde zich in mijn jaargroep een “groupe des cinq”, haar leden werden dierbare vrienden. De beide “hoofd”-hoogleraren gaven colleges over thema’s die zeer filosofisch waren. Je werd verondersteld iets te weten van Scheler, Minkowski, Husserl, Sartre, Binswanger, Lavelle, Merleau-Ponty, enz. Om mee te kunnen praten moest je dus lezen, lezen, lezen. Tot diep in de nacht zat je met woordenboeken moeilijke teksten te vertalen. De eerstejaars moesten bovendien in december al een tentamen doen over het boek van Guillaume: *Manuel de Psychologie*. Ik had in mijn schooltijd nog nooit een heel boek moeten “leren”. Destijds werd je als student meteen in het diepe gegooid.

Van meet af aan genoot ik. Alles straalde uit dat wij in Utrecht lid waren van een heel bijzondere gemeenschap. Ons werd van meet af aan ook arrogantie en superioriteit overgedragen; en wantrouwen tegen positivisme. Als in een religieuze liturgie namen we deel aan iets heel exclusiefs. In opmerkingen terzijde spraken Buytendijk en Langeveld vernietigend over de psychologen elders die alleen maar statistiek toepasten, die simplistische uitgangspunten hanteerden. Wij in Utrecht hadden een visie die superieur was aan wat aan andere universiteiten werd gedoceed.

In de vereniging van psychologiestudenten Psyche Nikai (ik was er enkele jaren voorzitter van) zongen we ter verduidelijking van onze positie

herhaaldelijk uit volle borst (vooral bij interacademiale contacten in het kader van het NIOPS¹) ons lied:

“In Utrecht, daar studeren wij in de psychologie,
En zien de waar’ essentie in fenomenologie,
De anderen kletsen maar in het rond en weten er niets van,
’t Is evident voor elk student dat het zo niet door kan gaan,
Fenomenologie zal nimmer meer vergaan.”

In de eerste jaren van Buytendijk gaven we ons helemaal aan hem over, hoewel we hem nauwelijks begrepen. Twee uur college van Buytendijk moest gedurende een hele dag in onze groupe des cinq ontcijferd worden. Dat gaf sterke verbondenheid: allen begrepen we eigenlijk niet wat hij in zijn wekelijkse twee-uren-college gezegd had, maar we genoten van de discussie onderling.

Een bijproduct van wat er in Utrecht als fenomenologie werd aangeboden was de gewekte belangstelling voor de grote internationale romanliteratuur. Buytendijk gaf ook colleges over Dostojewski en verwees herhaaldelijk naar beroemde romans. Er ontstond onder studenten een honger naar deze boeken, er vormden zich literatuurgroepjes waarin tot diep in de nacht de grote Russische en Franse auteurs werden besproken. Ik volgde ook nog twee jaar lang colleges van Brugmans (de latere rector van het Europa-college) over de Franse literatuur. Het hoorde in die jaren in Utrecht bij de omgangscultuur om die boeken gelezen te hebben en erover te kunnen praten.

We begrepen dan wel niet precies wat fenomenologie was (er was daarover geen methodologische reflectie), maar beseften duidelijk wat de fenomenologie voorstond: een personalistische visie, aandacht voor de mens als geheel, als uniek individu, die zijn eigen “wereld” ontwerpt doordat hij daaraan betekenissen geeft en die alleen te begrijpen is vanuit een analyse van zijn leefsituatie en door “ontmoeting”. Het ging over mensen, geen reductie van de mens: “heel de mens”. In de ontmoeting met de ander groeit de mens naar zelfbepaling, verwerkelijkt hij waarden.

Dat alles sprak uiteraard aan, want iedereen wil liever begrepen en ontmoet worden, dan als een resultante van statistische berekeningen geklasseerd te worden. We waren door de Utrechtse richting begeistert, vanuit Utrecht zou de vernieuwing in de psychologie plaats gaan vinden.

Naast de fenomenologische colleges waren er voor het kandidaatsexamen de studieverplichtingen binnen het Psychologisch Laboratorium. Daar was aanvankelijk Ben Kouwer, later Hans Linschoten, de “hoofdassistent”. Zij organiseerden op dezelfde wijze als aan andere universiteiten een experimenteel practicum op het gebied van waarnemings- en functiopsychologie. Het was alsof de inhoud van het practicum geheel los stond van de fenomenologie. Buytendijk deed er vaak dan ook wat meewarig over. In mijn tweede jaar werd ik studentassistent. Als studentassistent moest je destijds iedere dag van 9 tot 5 uur aanwezig zijn (zaterdag tot 13 uur); wel mocht je alle studieverplichtingen, meest colleges, volgen (maar daar waren slechts een zeer beperkt aantal uren per week voor nodig). De eerste twee jaren hielp ik bij het experimentele practicum.

Mijn eigen experiment voor de studie betrof het herkennen van de eigen stem. Je had toen alleen nog maar wire-recorders en bijna niemand had ooit zijn eigen stem gehoord via een apparaat. Proefpersonen moesten meerdere teksten

¹ Nederlandse Interuniversitaire Organisatie van Psychologiestudenten

oplezen, wat werd opgenomen. Na een maand werd gevraagd of men uit de verschillende teksten de eigen stem herkende: nog geen 30 % herkende zijn eigen stem, wel werd in meerderheid de eigen stem meer sympathiek gevonden dan andere. Maar: als na weer een maand verteld werd welke hun stem was, dan werd door een grote meerderheid de eigen stem als onsympathiek benoemd.

In mijn derde studiejaar werd ik persoonlijk assistent van Buytendijk. Ik moest uittreksels voor hem maken. Buytendijk was geen sympathiek mens voor zijn medewerkers. Hij gebruikte ons assistenten als werkvee en ging eigenlijk nooit een gesprek met ons aan. (Hij droeg me ook op om pieren te gaan kopen die hij nodig had voor het wekelijkse vissen - donderdags nam hij altijd vrij om te gaan vissen – en belde naar boven of ik naar beneden wilde komen om zijn fietsband op te pompen.) De grote man van de “ontmoeting” was bijzonder autoritair en moeilijk in zijn sociale contacten. Hij was allervriendelijkst, spiritueel en geestig met mensen die hij bewonderde, maar neerbuigend en arrogant tegen collega’s en mensen waar hij op neerzag. Iedere week gaf hij mij een aantal tijdschriften of boeken met verslagen van experimenteel onderzoek (het andere kamp waarvoor hij een *dédain* had), met de “mededeling” dat de uittreksels ervan de volgende week klaar moesten zijn. Vaak zat ik er tot diep in de nacht aan te werken. Hij nam mijn excerpten zonder een woord van dank in ontvangst en gaf dan weer de volgende opdrachten. Later merkte ik dat hij in zijn publicaties soms letterlijk citeerde uit mijn excerpten: het werd me duidelijk dat hij de betreffende artikelen en boeken over experimenteel onderzoek zelf nooit las en stukjes van mijn teksten publiceerde om aan te tonen dat hij heus ook wel op de hoogte was van empirisch onderzoek.

Langeveld zorgde er voor dat er voor studenten ook praktische handelingsmogelijkheden kwamen. In zijn Instituut richtte hij een praktijk op, een adviespraktijk voor kinderen en jongeren. Dat was voor de nakandidaatsstudenten bijzonder aantrekkelijk. Bij Van Lennep was zo’n praktijkervaring helemaal niet mogelijk. Langeveld was destijds de eerste in Nederland die studenten bij praktijk betrok. En alle studenten die al gefascineerd waren door het verhevene van de fenomenologie werden pas echt enthousiast door de ervaring in die praktijk: men kon met die benadering ook iets doen.

Ik heb het altijd dubieus gevonden dat men later vooral is gaan analyseren wat de Utrechtse School theoretisch voorstelde (of die wel wetenschappelijk was), zonder dat men oog had voor de enorme impact destijds van de personalistische visie op de praktijk.

Achteraf zeg ik dat de fenomenologie in Utrecht niet veel meer voorstelde dan (we zeggen nu: vrijblijvend) filosoferend (niet analytisch en systematisch) beroemde auteurs citeren, om daarmee een visie op de mens uit te dragen.

Zelf moesten we proberen enige systematiek in die brokstukken theorie aan te brengen. Je moest zelf maar proberen enige duidelijkheid te scheppen. Met een ander vriendengroepje las ik Sartre, die door de hoogleraren niet gedoceerd werd. Voor ons was S. een belangrijke aanvulling: we maakten ons de rol bewust van de ander in emoties en beleven; het is de ander die jou tot iets maakt. We bespraken Sartre’s *Questions Juives* en *Huis Clos* (‘l’enfer, c’est les Autres’). Iedereen ging zijn eigen richting uit. Interessant is nog te vertellen dat

het een usance onder studenten werd om kleine essays te schrijven over de meest uiteenlopende onderwerpen en die met elkaar uit te wisselen; dat deed je om je te “oefenen” in het bedrijven van fenomenologie maar vooral natuurlijk om er bij te horen.

Het totaalprogramma psychologie dat ons werd opgelegd had geen enkele samenhang. Zo was er geen enkel verband tussen de colleges fenomenologie en het bijvak filosofie dat we moesten doen (bij I. J. M. van de Berg, een Thomistisch filosoof die niets van fenomenologie wist, die logica, ethica en wijsgerige zielkunde gaf en precies dezelfde colleges gaf -voorlas- die ook mijn vader bij hem eind twintiger jaren gevolgd had en waarvan hij dezelfde samenvattingen uitdeelde!). De andere bijvakken hadden ook geen enkel verband met psychologie: o.a. medische fysica (die ik moest volgen omdat ik een bètadiploma had) en culturele antropologie.

Maar zoals gezegd, zeer positief was dat Langeveld voor de studenten praktijkmogelijkheden creëerde. Ook hier moet hem de eer gegeven worden voortrekker te zijn geweest van een nieuwe ontwikkeling in de psychologieopleiding in Nederland. Als student kon ik in zijn PI kinderen onderzoeken, leerde er aan de hand van de praktijkgevallen verhalen en tests “interpreteren” (vertalen naar een persoonsbeeld); deed er ervaring op met projectietests; kon er een spelpracticum volgen waarin mijn spel met kinderen door een one-way-screen beoordeeld en achteraf geanalyseerd werd; leerden we rapporten schrijven waarbij in meerdere gesprekken steeds de verbeteringen in het rapport werden besproken. Goede studenten mochten zelfs ook bij adviesgesprekken aanwezig zijn. En dat allemaal in het begin van de vijftiger jaren.

In 1950 deed ik mee aan een prijsvraag voor de Gouden Erepennig van de Universiteit, die dat jaar door de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte en de studierichting psychologie mocht worden uitgeschreven. De opdracht luidde : “Experimenteel onderzoek naar de voorstellingen die door geruisen worden opgewekt, in het bijzonder naar de ruimtelijke gestalten, die bij het luisteren naar het verloop van een geruis in de voorstelling ontworpen worden”. Ik betoonde me een goede leerling van Buytendijk. Als ik nu de tekst van het verslag lees dan ben ik onder de indruk wat ik voor dat werkstuk niet allemaal gedaan en gelezen heb. Ik deed meerdere experimenten met proefpersonen (ook blinden) die allerlei geluiden achter hun rug moesten beschrijven: geruis van vormen die ik veroorzaakte met een stift op een plankje (cijfers, letters, schematische tekeningen, enz.), geruis van objecten (lepeltje in kopje, afschroeven van deksel, borstelen van kleding, enz.), dat alles wisselend aangeboden in snelheid en rythme. De interpretatie was natuurlijk in de visie van wat Buytendijk ons geleerd had: we nemen altijd iets waar, we maken zintuiglijke waarnemingen tot een zinvol ontwerp, we hebben een verhouding tot het waargenomene, we ontwerpen onze wereld. Primair is de zingeving: geruis moet in zijn betekenis gevat worden, dan pas kan het werken als motief.

Het manuscript moest zonder naam en onder motto (“voir avec les oreilles”) worden ingestuurd. Een beoordelingscommissie – met deskundigen ook van buiten de universiteit - kende mij de prijs toe. Tijdens een plechtige zitting van de Senaat werd mij de Gouden Erepennig van de Universiteit van Utrecht 1951 uitgereikt , speciaal voor die gelegenheid geslagen. Het was een grootse gebeurtenis voor mij, mijn familie en vrienden. Buytendijk wilde

meteen een bewerking publiceren in Frankrijk en met hulp van hem werd in voorjaar 1953 mijn eerste artikel van 26 pagina's onder mijn naam (ik was nog student) in het Journal de Psychologie Normale et Pathologique van de PUF gepubliceerd.¹

In de laatste jaren van mijn studie liepen we colleges bij Baan (patiënt-demonstraties!) en Kempe: beiden verbonden aan het Criminologisch Instituut. Dat Instituut organiseerde jaarlijks de Criminologische Dagen, samen met Belgen uit Leuven. Tijdens die dagen werd voor het eerst gesproken van een Utrechtse School. Psychopaten bestonden niet meer: het waren mensen. Wij vonden dat natuurlijk mooi. Later zou ik nauw met Baan samenwerken.

Vanaf 1953-54 kwam er vanuit de studenten kritiek op de theoretische colleges van de hoogleraren. Studenten wilden meer uitzicht hebben voor hun toekomst in de praktijk en hadden behoefte aan meer inzicht over de waarde van de fenomenologische theorie voor de praktijk. Buytendijk zweefde in zijn abstracte colleges (we gingen ze retorisch noemen) en artikelen ver boven alle praktijkvragen uit. Van Lennep koos in zijn colleges wel meer toegepaste thema's, maar bleef voor studenten erg anekdotisch. Langeveld had met zijn praktijkperspectief onze beste waardering, maar ook bij hem vonden we de afstand te groot tussen zijn abstract-filosofische colleges en de praktijk aan zijn Instituut.

Buytendijk werd door een groep studenten gevraagd om een meer systematische serie colleges over fenomenologie te geven. Hij wenste zijn eigen programma echter niet te doorbreken. Langeveld, altijd behulpzaam in dit soort zaken, gaf toen wél een serie van 10 colleges: taaie citaten van fenomenologisch-filosofische auteurs. We waren teleurgesteld.

De ervaren kloof tussen wat verkondigd werd en wat de toehoorders er mee "konden" werd steeds groter. In 1955 (ik was net medewerker bij het ICIP) heb ik ter gelegenheid van een feest van Psyche Nikai waarbij de hele psychologiegemeenschap (alle studenten, meerdere oud-studenten, alle medewerkers en alle hoogleraren; dat was in die tijd nog mogelijk) aanwezig was, een toneelstuk geschreven, dat als titel had: "Wachten op de Wijzen" (n.a.v. Wachten op Godot). Terzijde van het toneel stond een drieluik met grote foto's van de drie hoogleraren. In de proloog werden er in stilte drie kaarsen voor de foto's aangestoken. Het toneel was een soort woestijnlandschap waarbij drie spelers hun behoefte uitschreeuwden om inzicht te krijgen in de mens. In drie bedrijven werden uitspraken behandeld van resp. Buytendijk, Langeveld en Van Lennep. Steeds met de conclusie dat geen van die uitspraken enig houvast of inzicht bood en dat ze geen spreekuur hadden, afwezig waren of een gesprek niet mogelijk was. In de epiloog werden de kaarsen gedoofd, werd het drieluik gesloten en werd het in de zaal pikdonker.

De hoogleraren hebben me dat toneelstukje niet in dank afgenomen. Ik heb hen gelukkig wel duidelijk kunnen maken dat het stuk de uitdrukking was van een algemeen heersend gevoel binnen de Utrechtse psychologiegemeenschap. Buytendijk en Van Lennep waren genereus; Langeveld had een jaar nodig om het mij te vergeven.

Toen ik begin 53 nog assistent op het Laboratorium was, kwam Magister Professor Doctor Joseph Nuttin (zo werd hij steeds benoemd) uit Leuven-

¹ J.H.Dijkhuis: Recherches sur les représentations provoquées par l'audition des bruits. Journal de Psychologie Normale et Pathologique, 188-215, 1953

hoogleraar persoonlijkheidsleer - bij Buytendijk op bezoek, die hem rondleidde in zijn Laboratorium.¹ Toen ze op mijn kamer kwamen zei Buytendijk: oh, dat is een student die hier zo nu en dan werkt (hij stelde mij niet voor) en liep verder. Ik voelde me ongelooflijk gekwetst: ik werkte er al 4 jaren, sloofde me al twee jaar uit als zijn persoonlijke assistent, we hadden bovendien recent samen nog intensief gewerkt aan mijn Franse artikel. Ik accepteerde niet op zo'n manier genegeerd te worden. Ik was razend en deelde zijn secretaresse mee dat ik op staande voet ontslag nam. Toen ik thuis kwam schrok ik over wat ik mezelf had aangedaan: ik moest het theoretische hoofdentamen bij Buytendijk nog afleggen! Toch ging ik niet terug en deelde mijn ontslag schriftelijk aan de secretaresse mee.

In een half jaar daarna bereidde ik me zeer goed voor op het hoofdentamen en ging met lood in de schoenen bij Buytendijk naar binnen. Hij begroette me zeer hartelijk, vroeg zelfs hoe het met me ging en vertelde een half uur lang over zichzelf en zijn werk (zoals altijd). Aan het eind schreef hij een tentamenbriefje en gaf een 9, zonder dat hij me ook maar iets over de stof gevraagd had. Met een wrange smaak ging ik weg. Maar gelukkig kon ik toen wel het doctoraalexamen afleggen. Daags na mijn doctoraal stuurde Buytendijk mij het boekje Holzwege dat Heidegger hem eens met een opdracht gestuurd had, met een kort briefje: ter herinnering aan onze samenwerking. Sindsdien is mijn relatie met hem zo gebleven. We waren als we elkaar ontmoetten zeer vriendelijk tegen elkaar. Als we bij belangrijke academische gebeurtenissen van ons beiden niet aanwezig konden zijn, stuurden we elkaar vriendelijke formele brieven. Maar nooit heb ik een echt gesprek met hem gehad.

Met Langeveld wel; niet vertrouwelijk, wel hartelijk. Na mijn doctoraal oefende hij druk op me uit om bij hem te komen werken; in latere jaren herhaalde hij dat verzoek. Onze relatie kan getypeerd worden als uiterlijk bijzonder vriendelijk; onze gesprekken werden nooit problematisch. Ik had ook grote bewondering en waardering voor zijn werk en voor alles wat hij in Utrecht tot stand gebracht had. We stuurden elkaar titels van boeken en artikelen waarvan we dachten dat die interessant voor de ander zouden kunnen zijn. In de eerste jaren na mijn doctoraal stuurde hij me op mijn verjaardag zelfs een vriendelijk briefje. Twee keer maakte hij een gedicht voor me: ter gelegenheid van mijn openbare les en mijn oratie. Bij ontmoetingen, meestal bij hem thuis (nooit in familiekring), ook in de tijden dat er grote moeilijkheden waren, draaide het er wel altijd op uit dat hij mij, staande voor zijn bibliotheek, docerend mededeelde welke boeken ik toch per se nog zou moeten lezen.

De andere kant van onze relatie was achterdocht over en weer. Hij was ook de dominante intrigant. Je moest altijd bang zijn voor wat hij van plan was. Ik vermoed dat hij mij voor een niet gemakkelijk te grijpen invloedrijke persoon hield, met wie je beter vriendschappelijk kunt omgaan. Van anderen hoorde ik dat hij ook over mij roddelde.

¹ De term Magister heeft me altijd geïntrigeerd. Mij werd destijds verteld dat Magister een heel hoge kwalificatie is in de roomse hiërarchie. In een katholiek woordenboek (Knippenberg en Oudejans) staat echter: de (meester)titel van pater, met name bij dominicanen; oorspronkelijk degene die jonge kandidaat-ordeleden onderrichtte. Was die toevoeging bij Nuttin gebakken lucht?

Opbouwjaren in het ICIP

Na mijn afstuderen stapte ik over naar Van Lennep, naar zijn Instituut voor Clinische en Industriële Psychologie (ICIP). De overstap werd ook bepaald door mijn vriendschap met Ben Kouwer.

Van Lennep was benoemd in de toegepaste psychologie. Hij introduceerde in 1949 in Nederland de term klinische psychologie, meegebracht van een bezoek uit Amerika; hij hoopte daarmee zoals hij in zijn inaugurale rede stelde: een meer persoonlijke benadering van de individuele mens te bevorderen. De klinische en industriële sector waren destijds de twee meest belangrijke toepassingsgebieden, vandaar de naam van het Instituut. Binnen het ICIP waren er geen praktijkmogelijkheden zoals bij Langeveld. De preoccupatie was daar nog: zinvolle tests ontwikkelen voor voorspellende kwaliteiten van mensen voor succes in de beroepswereld of voor psychopathologische ziektebeelden. Van Lennep bleef vanuit dat perspectief jarenlang bezig met onderzoek over allerlei variabelen van zijn Vierplatentest (VPT).

De rol van Kouwer in Utrecht is onderbelicht. Hij werd al in 1945 “hoofdassistent” aan het Psychologisch Laboratorium. In feite was hij daarvan tot de komst van Buytendijk het enige hoofd, omdat Langeveld met al zijn verplichtingen geen tijd had om daar dagelijks te komen. Kouwer organiseerde de gehele opleiding van de psychologiestudenten (studieprogramma’s, tijden van practica, enz) en gaf leiding aan de staf van “zijn” laboratorium. Langeveld regeerde, maar Kouwer was de uitvoerder en trok zijn eigen lijnen. Hij promoveerde in 1949. Linschoten is onder hem bij het Psychologisch Laboratorium als studentassistent begonnen. Ik werd er in ‘48 studentassistent en werd al gauw een goede vriend van Kouwer. Toen Van Lennep benoemd werd en het ICIP werd opgericht stapte Kouwer daar naar over. Zijn keuze voor de overstap was vooral een negatieve: Kouwer wilde bij Buytendijk weg, vond hem “etherisch” (Kouwer sprak in ‘53 al over de magie van de fenomenologie) en had ook weinig op met de dominante experimenteel-gerichte Linschoten die als een pijl naar boven kwam.

Als hoofdassistent van het ICIP leidde Kouwer een geïsoleerd leven, waarvoor hij ook koos. Hij was intensief bezig met het schrijven van artikelen over tests in de psychologische praktijk, over zijn interpretatie van fenomenologie, over “sexuele inversie”, over afzonderlijke tests (o.a. de stokkentest), over het zelfconcept. Hij gaf colleges psychodiagnostiek, een cursus factoranalyse en her en der voordrachten over testgebruik. In die tijd al maakte hij ons deelgenoot van zijn visies die veel later in zijn magistrale “Spel van de Persoonlijkheid” werden uitgewerkt. Op dat moment stonden we er nog weinig voor open. Het was voor Utrecht een verlies dat hij in 1955 in Groningen benoemd werd. Ik heb met hem tot zijn vroege dood in 1968 een intensief vriendencontact gehad.

Ook met Van Lennep had ik een bijzonder goed contact. Met Kouwer had Van Lennep weinig contact; ik denk dat Van Lennep wat bang was voor de scherpe, intelligente Kouwer, die alles relativeerde.

Aanvankelijk was mijn taak op het ICIP het geven van de testcursus. Kouwer had die ontworpen: een pakket van de belangrijkste van de destijds

gebruikte tests. Het was echter een situatie van “droogzwemmen”: tests op elkaar en vrienden/huisgenoten leren toepassen en daarvan een verslag maken. Het perspectief was louter “diagnostisch”: wat zeggen de tests over iemand? Van Lennep vroeg mij ook de z.g. projectietests op te nemen. Her en der vroeg ik collega’s om de studenten iets te vertellen over de VPT (zo nu en dan kwam Van Lennep zelf ook wel eens in de cursus daarover praten), over de TAT en de Rohrschach. In een latere fase droeg Kouwer aan de cursus bij door een methode te ontwikkelen om aan cliënten alle uitslagen (kwantitatief en kwalitatief) schriftelijk voor te leggen en aan hen keuzemogelijkheden te geven zelf iets met die uitslagen te doen. (Typerend voor hem: cliënten zelf hun keuze laten en daarbij als hulpverlener persoonlijk niet betrokken willen worden.)

Voor mij was het geven van de testcursus al gauw onbevredigend. Ik vond het letterlijk droogzwemmen: er waren geen echte cliënten, laat staan een vraagstelling. Het ICIP had niet de mogelijkheid waarover het Pedagogisch Instituut beschikte: een praktijk met hulpvragers. We konden ook niets realiseren van de mooie woorden van Van Lennep in zijn inaugurale rede: “Gewogen, bekeken, ontmoet”. In alle werkzaamheden rond Van Lennep zag ik nergens een aspect van ontmoeting, ook niet in het werk van de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, waar hij ook nog directeur was. (Het ICIP was overigens niet bij het werk van de NSvP betrokken.)

De naam van het ICIP was destijds eigenlijk inadequaat: noch in de klinische sector, noch in de industriële, waren er mogelijkheden om er werkzaam te zijn, her en der werden in beide sectoren voor een onderzoek wel proefpersonen gezocht. Van Lennep gaf colleges over de zeer uiteenlopende thema’s die hem op dat moment interesseerden: mensenkennis, bijna-ongelukken in het verkeer, fysionomie, enzovoort; ook gaf hij eens een lange serie colleges over grafologie. Voor studenten was het aantrekkelijk dat hij later in zijn colleges regelmatig allerlei collega’s en mensen uit verschillende beroepen (van havenarbeider tot ambassadeur) en ook patiënten, uitnodigde om over hun (werk)situatie te praten, i.h.b. over de beleving en ervaring van hun eigen situatie.

Toen Kouwer naar Groningen ging werd ik door Van Lennep gevraagd om hoofdassistent te worden, op ‘advies’ van Langeveld. Ik heb lang gearzeld en er langdurig met Van Lennep over gesproken. Ik was nog maar 26 jaar en vond me voor de functie absoluut niet gekwalificeerd. Ook zag ik bij het ICIP geen goede condities voor een klinische opleiding. In 1952 was er in Nederland een titelbescherming gekomen voor de psycholoog, om beunhazerij te voorkomen. Een universitaire opleiding klinische psychologie zou ook verantwoord moeten zijn: na afstuderen zouden de studenten voldoende gevormd moeten zijn om de functie van klinisch psycholoog te vervullen. Bovendien liep een sollicitatie voor een promotiebeurs voor drie jaren in Amerika. Toen ik de beurs niet kreeg, liet ik me door Van Lennep toch overhalen; hij zegde me alle steun toe. We maakten onderling een terreinafbakening en spraken af dat ik het gebied van de klinische psychologie tot ontwikkeling zou brengen, dat hij zich zou richten op de industriële psychologie en overkoepelende colleges zou geven.

Die weken waren het begin van een dierbare relatie met Van Lennep, een band die meer dan 25 jaren zou blijven bestaan. Van meet af aan werd ik zijn vertrouwde secondant. Toen hij nog in functie was sprak ik dagelijks met hem. Al zijn activiteiten, zijn dagprogramma en al zijn ideeën, publicaties en

voordrachten kwamen aan de orde. Ik regelde alles voor hem en structureerde ook al zijn teksten. Hij was een geniale ideeëngenerator. Ieder gesprek waaierte altijd uit naar brede visies op mensen. Als een thema hem fascineerde dan was hij er dag en nacht mee bezig. Ik zocht literatuur voor hem op en fungeerde als kritische toehoorder en vragensteller. Ik werd ook een zeer goede vriend van zijn familie; ik at er vaak en ging met hen op vakantie.

De eerlijkheid gebiedt hier te vermelden dat mijn contact met hem wel meestal eenrichtingsverkeer was. Het ging altijd over zijn onderwerpen. Ik deed regelmatig verslag van mijn werk, maar zelden ging hij daar op in of was hij er kritisch over: over alles wat ik deed zei hij enthousiast te zijn, maar was eigenlijk niet geïnteresseerd. Toen ik later het begrip structurering ontwierp (zie verderop) ontstond er een andere relatie. Hij kon dat begrip opnemen in zijn werk en enkele jaren trokken we samen ook inhoudelijk op. We gingen samen naar de Shell-laboratoria in Wales en Amsterdam en deden samen onderzoek aan de Teken-Academie in Amsterdam.

Mijn relatie met David Van Lennep (na mijn benoeming tot lector in 1963 mocht ik hem tutoyeren) is in mijn academische carrière een dierbare herinnering. Met niemand aan de universiteit ben ik zo lang zo vertrouwelijk geweest. Na zijn emeritaat ging ik tot aan het einde iedere week bij hem thuis eten. Ik vertelde dan over de negatieve ontwikkelingen, die hij steeds minder kon volgen, en hij stapte al gauw over naar wat hem op dat moment bezig hield: een boek, een gesprek, of een tekening door hem gemaakt (hij was een begaafd tekenaar, vooral van kinderen). We konden tot op het laatst langdurig en stimulerend onze ideeën uitwisselen. Hij was de enige collega in de faculteit met wie zoiets mogelijk was.

Terug naar het begin. Het opbouwen van een opleiding tot klinisch psycholoog was een immense taak: ze moest vanuit het niets opgebouwd worden. Ik was ook nergens van op de hoogte; wist bijvoorbeeld toen niets van de Boulder Conferentie uit 1949 waar het begrip ‘scientist practitioner’ was geformuleerd. Ik had, achteraf gesproken, natuurlijk eerst een verkennende reis moeten maken naar de VS. Ook bestond er nog geen organisatie van klinisch psychologen die een plan kon leveren. Er waren her en der alleen nog maar psychologen aan psychiatrische ziekenhuizen benoemd, die allen zelf aan het proberen waren iets zinvol te doen en hun beroep moesten uitvinden. De meesten waren benoemd ter diagnostische ondersteuning (tests) van de psychiater.

De opleiding moest een nakandidaats-specialisatieprogramma worden. Het moest een wetenschappelijk verantwoorde praktijkopleiding worden. Voor het praktijkdeel van de opleiding stond me toen al vaag een praktijk voor ogen, waarbij de psycholoog meer was dan een diagnostisch assistent van een psychiater: met een eigen inbreng in het hulpverleningsproces.

De studie psychologie had destijds een studieduur van nominaal zes jaren (drie jaar kandidaats en drie jaar doctoraal) maar in feite hadden we voor het doctoraal vier jaren ter beschikking: niemand studeerde binnen 7 jaren af. Ik schat dat men een jaar kwijt was aan een bijvak en kon dus een drie-jaren-programma ontwerpen.

Ik stelde eerst een werkplan op dat de instemming kreeg van Van Lennep. Om te beginnen moest ik aan mezelf gaan werken: ik moest een behoorlijke “opleiding” zien te realiseren en ook een plan maken voor mijn promotie. Daarnaast moesten er voor de studenten praktijkmogelijkheden

gecreëerd worden, niet alleen op het gebied van de psychopathologie in psychiatrische klinieken; ik wilde ook mogelijkheden creëren voor het toepassingsgebied van de (toen spraken we van de neurotische) problemen van “normale” cliënten. Ik ontwierp een tienjarenplan. Die tijd dacht ik minstens nodig te hebben voor het ontwikkelen van al die onderdelen.

Wat betreft mijn eigen vorming :

- Met Rümke (hoogleraar psychiatrie) werd afgesproken dat ik in zijn kliniek twee jaren twee dagen per week zou werken: de stafvergaderingen bijwonen en in de polikliniek met patiënten werken, alles onder persoonlijke (bege)leiding van Lex Poslavsky. Zo kon ik een intensieve ervaring op doen met diagnostiek en hulp aan psychiatrische patiënten.

- Tevens startte ik met een leeraanlyse, in het kader van een opleiding tot psychoanalyticus. Mijn analyticus was Kamp in Utrecht, hoogleraar kinderpsychiatrie. Niet alleen vond ik het nodig om enig inzicht in mijn eigen functioneren te krijgen, mijn identiteit te vinden en bij te komen van de veel te snelle ontwikkelingen in mijn leven, maar vooral vond ik dat een klinisch psycholoog ook psychotherapeutisch gevormd en werkzaam moest zijn. Aangezien destijds de opleiding psychoanalyse de enige opleiding in de psychotherapie was met enige status, koos ik voor de psychoanalyse. De universiteit heeft mijn psychoanalytische opleiding betaald. Tien jaar later werd ik lid van het Psychoanalytisch Genootschap en daarna heb ik in mijn werkzame leven 's avonds steeds psychoanalyses op de bank gedaan, naast vele gesprekstherapieën.

- Over mijn promotieonderzoek spraken we af dat ik hierover eens per week een gesprek met Van Lennep zou hebben.

Wat betreft het scheppen van condities voor praktijkervaring van studenten:

- Na een jaar sloot het ICIP een contract af met de Willem Arntzstichting. In zowel het WA-Huis in Utrecht als de WA-Hoeve in den Dolder kregen we de mogelijkheid voor studenten om daar patiënten te onderzoeken. Dat was in Nederland een unieke constructie. Er werden daar speciale colleges (met demonstraties) voor psychologiestudenten gegeven, naast de praktijkmogelijkheid. In den Dolder kwam er later zelfs een eigen afdeling voor onze medewerkers (Walter Everaerd heeft daarin een belangrijke rol gespeeld) en studenten konden er een steeds meer gevarieerd palet van activiteiten verrichten. Ze liepen er ook stages.

- Eind vijftiger jaren lukte het me, speciaal voor de studenten klinische psychologie, een eigen (aanvankelijk bijzonder, later buitengewoon) hoogleraar psychopathologie te laten benoemen (Lex Poslavsky). Ook dat was een landelijke primeur. Elders volgden studenten de algemene colleges psychiatrie in de medische faculteit over de toen algemeen geaccepteerde psychiatrische nosologie. Bij ons konden we de onderwijsactiviteiten op het gebied van de 'pathopsychologie' afstemmen op psychologische literatuur en vraagstellingen.

- Van Lennep introduceerde mij bij 'Mejuffrouw' Van Lanschot, de coördinator van alle voorzieningen voor studenten aan de Utrechtse universiteit, ook een landelijk prominente persoon op dit gebied. Zij werd vaak geconfronteerd met probleemstudenten waarvoor geen hulp was te vinden. Ik ging haar

ondersteunen en via de psychologische hulp aan die studenten (waarbij al gauw onze studenten werden betrokken) ontwikkelde ik met haar het PAS : het Psychologisch Adviesbureau voor Studenten. Aanvankelijk in de vorm van een samenwerkingsverband waarbij medewerkers van het ICIP de psychologische werkzaamheden verrichten , onder de voorwaarde dat onze studenten daarbij praktijkervaring konden opdoen. Toen het PAS zelfstandig werd, werd een contract gesloten om dezelfde faciliteiten te verzekeren, en werd ik benoemd als wetenschappelijk leider. De prijs die ik moest betalen voor het scheppen van de mogelijkheid voor onze studenten om praktijkervaring op te doen met “normale” cliënten, was het continue assisteren van Mej. Van Lanschot en de universiteit vertegenwoordigen in landelijke commissies , ook over thema's als studievertraging of studiebegeleiding, onderwerpen die in eerste instantie niet zozeer in mijn belangstelling lagen. In die jaren verschenen veel artikelen van mij over die onderwerpen. Met het PAS was de mogelijkheid gecreëerd dat studenten ook werkzaam konden zijn met ‘normale’ cliënten. Daar was het van meet af aan mogelijk de psychologiestudenten te richten op de vraagstelling van de probleemstudent, ze te leren intakes te doen, een adequate keuze maken voor tests (geen standaardbatterij) en adviesgesprekken te houden.

Deze nieuwe mogelijkheden schiepen voor de stafleden ook weer nieuwe verplichtingen. Het was nodig dat klinische studenten in hun contacten met cliënten gesuperviseerd werden. Zowel in de Willem Arntz als in het PAS kregen onze studenten een intensieve supervisie.

Daarnaast was het nodig gesprekst trainingen voor studenten te ontwikkelen: wij waren in Nederland daarin de eersten. In de kelder van het ICIP op de Trans werd een zogenaamde psychodramakelder gebouwd , die geopend werd door Carl Rogers, die er ook een training gaf. Er is overigens slechts één keer een psychodrama in die ruimte georganiseerd, daarna werd hij steeds gebruikt voor gesprekst trainingen.

We kregen bekendheid door deze trainingen. Ik werd gevraagd door huisartsen om voor hen gesprekst trainingen te organiseren. Ook weer een noviteit. Mijn boek (met Brouwer) over gesprekken van de huisarts met zijn patiënt trok veel belangstelling. Wat later leidde ik gedurende meerdere jaren een zogenaamde Balintgroep voor huisartsen.

De wetenschappelijke discussie binnen de toegepaste psychologie stond in die tijd in het teken van de tegenstelling klinisch-statistisch, in de vijftiger jaren samengevat door Meehl (*Clinical vs Statistical Prediction*). Wij werkten samen met Robert Holt die jarenlang onderzoek had gedaan in de Menninger Clinic en een integratie van beide voorstond. Onze aandacht richtte zich vooral op de analyse van wat een klinisch oordeel eigenlijk inhoudt. Cursussen en colleges richtten zich op dat aspect. De testcursus was niet meer alleen het leren gebruiken van tests, de aandacht verschoof naar de inhoudelijke klachten van hulpvragers. Het aspect van de (psychologisch geanalyseerde) psychopathologie en kennis van de praktijk van studie- en beroepssituaties kregen steeds meer aandacht.

Al die ontwikkelingen binnen het ICIP in Utrecht hadden een enorme aantrekkingskracht op studenten uit andere universiteitssteden. Ze werden aangetrokken door onze praktijkonderdelen en er kwamen steeds meer studenten naar het ICIP. Eind zestiger jaren zou blijken dat het grote aantal studenten onze eigen ondergang had bewerkstelligd.

Wat betreft mijn promotie:

Voor mijn promotie droeg Van Lennep talloze thema's aan, die allemaal in het teken stonden van zijn preoccupatie om met zijn VPT de beste voorspellingsvariabelen te vinden voor de "geschiktheid" van mensen, voor bepaalde beroepen/studies of voor bepaalde ziektebeelden. Maar al zijn pogingen om statistisch significante relaties te vinden mislukten en de variabelen die hij koos waren tot dan veelal verbonden aan de inhoud van de VPT-verhalen. In de discussies met hem ging ik me verzetten tegen het begrip projectietest. Ik vond het een contradictie in terminis: de persoon is niet te vatten in zijn product, net zomin als de schilder als persoon te vatten is in zijn schilderij. Ik maakte een onderscheid tussen persoons- en geschiktheidsbeoordelingen. Persoonsbeoordelingen veronderstellen begrijpen, invoelen, meeleven; geschiktheidsbeoordelingen betreffen beoordeling van het gedrag van mensen, vanuit criteria die niet in de mens zelf kunnen worden gevonden. Ook het schrijven van een VPT-verhaal is gedrag, is resultante van gedrag, dat kan worden beoordeeld. De moeilijkheid van de beoordeling daarvan is wel dat de beoordelaar zich moet kunnen distantiëren van zijn onmiddellijke ervaringen bij het lezen, van de inhoud die hij leest en dat hij greep moet zien te krijgen op het proces dat door de schrijver bij het maken van het product werd gehanteerd.

In mijn proefschrift ontwikkelde ik het begrip "structurering" en lanceerde het als een adequaat criterium op basis waarvan predictieoordelen kunnen worden gedaan. Structurering heeft te maken met intentionaliteit, gerichtheid, instelling. Ik definieerde het destijds als: "de wijze waarop degene die een gedragsopgave volbrengt, aan de beantwoording van die opgave vorm en structuur geeft." Bijvoorbeeld bij de beoordeling van de structurering van een VPT-verhaal gaat het om het beoordelen van formele kwaliteiten van het verhaal, zoals: compositie, opbouw, distantie, dimensionaliteit en taalgebruik.

Bij predictieonderzoek wordt eerst een analyse gemaakt van het criteriumgedrag. Zo maakten we bij researchers een onderscheid tussen achievers (harde werkers die zich vastbijten om met bestaande methoden tot een resultaat te komen), problemsolvers (met niet-orthodoxe methoden een oplossing vinden), en creatieve researchers (problemen zelf vormgeven, herformuleren en op nieuwe wijze oplossen). Beoordelaars waren, aan de hand van een handleiding waarin de gedragsactiviteiten waren "vertaald" in structureringstermen van VPT-protocollen, in staat om goede predicties te doen over de plaats in de drie groepen. Daarnaast deed ik onderzoek naar goede en slechte beoordelaars. Ook die konden onderscheiden worden naar de mate van de score die ze kregen voor hun niveau, greep op het materiaal, openheid en distantie in door hen gemaakte producten (karakterbeschrijvingen van foto's, beoordelingen van een reproductie van een schilderij, beoordelingen van een essay van Révész over genialiteit, een verhandeling n.a.v. vijf abstracte begrippen en een door hen geschreven VPT-verhaal).

Een interessant gevolg van de aandacht voor het beoordelen was ook dat we een samenwerking kregen met kunsthistoricus van de Waal uit Leiden, met de Rijksacademie en de Hogere Tekenopleiding in Amsterdam. Daar werd met onze beoordelingscriteria gewerkt en werd er in samenwerking met ons onderzoek over gedaan.

Al die aandacht voor het beoordelen had ook zijn neerslag op het onderwijs, in het bijzonder op de z.g. testcursus en op de praktijken waarbij we als ICIP betrokken waren. Voor de studenten kwam er naast de testcursus en de gesprekstraining een afzonderlijke beoordelingscursus: weer een uitbreiding van het pakket.

In 1960 promoveerde ik, cum laude. De enige die tegen dat judicium was en dat ook overal uitdroeg, was Linschoten. Het was naast een oordeel ook een symptoom van de verstoorde verhoudingen bij de psychologie in Utrecht.

Einde van de fenomenologie in Utrecht

Eind jaren vijftig was de magie van de fenomenologie als de gezamenlijk bindende kracht geheel verdwenen. De praktijkpsychologen gingen zich richten op nieuwe literatuur, vooral uit Amerika. De wetenschappelijke tegenstanders, de empirische psychologen, wonnen steeds meer terrein. De Utrechtse fenomenologen gingen daar geen behoorlijk inhoudelijk debat mee aan: ze lieten zich steeds negatiever over die richting uit.

Het einde van de fenomenologie in Utrecht was niet het gevolg van wetenschappelijk debat en/of het vertrek van Buytendijk. Er was geen onderling debat. Ook niet tussen de drie hoogleraren. Kouwer en Linschoten namen in hun publicaties wel afstand van de fenomenologie, maar dat leidde niet tot tegenspraak in enige discussie. Eenieder trok zich op eigen terrein terug, bleef eigen overtuigingen uitdragen en vormde eigen kringen van adepten om zich heen. In Utrecht zijn het m.i. vooral complexe sociaalpsychologische processen geweest, in het bijzonder tussen de hoogleraren, die er het einde van de fenomenologie hebben versneld. De bijzondere karakters van de drie hoogleraren en hun wijze van optreden speelden daarbij een grote rol. Buytendijk leefde in een verheven, solipsistische, wereld, veraf van de thema's van zijn naaste collega's; hij stond ook niet open voor discussie met hen. Zijn wereld was vooral die van de (schriftelijke) contacten met de "groten der aarde". (Daar hoorden niet alleen internationaal bekende filosofen onder, ook de paus: wij als assistenten moesten iedere week aanhoren van wie hij weer een brief had gekregen en twee keer noemde hij glunderend gecorrespondeerd te hebben met de paus.) Van Lennep had altijd maar één preoccupatie: het onderwerp waardoor hij op dat moment geboeid was; over dat onderwerp wilde hij dan met iedereen praten en discussiëren, maar verdiepte zich niet in onderwerpen van anderen. De drie kwamen ook nooit bij elkaar op bezoek, noch op het werk noch thuis. Van Lennep ontving thuis veel dinergasten maar gaf het op om zijn twee collega's uit te nodigen: die zeiden toch geen tijd te hebben. Langeveld was naast ontwikkelaar ook een intrigant; hij wilde zijn ambities coûte que coûte doordrukken. Typerend voor hem was dat hij een kaartsysteem bijhield waarop hij minutieus alle roddels noteerde van de mensen die voor hem belangrijk zouden kunnen zijn: die kon hij gebruiken in het tegen elkaar opzetten van mensen. Het is mijn inziens met name vooral het achterbakse gedrag van

Langeveld geweest dat tot steeds grotere verwijdering van de drie hoogleraren onderling en daardoor van de drie instituten heeft geleid. Langeveld was in die beginjaren de machtigste man, die alles volgens zijn masterplan beheerste; vaak heb ik me afgevraagd of hij de psychologie niet ondergeschikt vond aan de pedagogiek. In de zestiger jaren ontwierp hij een plan voor de subfaculteit Pedagogiek waarvoor 26 hoogleraren (vele met psychologieonderwerpen) en honderden medewerkers beschikbaar zouden moeten komen. Hij kon niet accepteren dat zijn invloed bij de psychologie steeds geringer werd. Aanvankelijk koos en benoemde hij ook de hoofdassistenten bij de psychologievakgroepen en “adviseerde” hij zijn collega’s bij het aantrekken van de overige medewerkers; later was dat niet meer mogelijk. Aanvankelijk was hij ook voorzitter van alle beslissende colleges. Eind vijftiger jaren kwamen de drie toenmalige hoofdassistenten (Linschoten, Vliegthart en ikzelf) in opstand en moest hij zich uit meerdere functies terugtrekken. De psychologie dijde uit, de pedagogiek veel minder. Langeveld kon dat niet verkroppen en ging steeds meer intrigeren.

Bij het uiteenvallen heeft ook Hans Linschoten een grote rol gespeeld. Toen ik aankwam was hij net (of nog net niet) afgestudeerd. Ook wij werden al gauw goede vrienden; ik kwam bij hem thuis. Ik werd in 1951 peetoom van zijn zoon Frank en we beleefden samen intens de vroegtijdige dood van zijn tweede kind. In die begintijd was hij erg hartelijk en vertrouwelijk met me, maar wel op een superieure wijze: hij wilde graag domineren en de rol die ik innam was hem veel om raad vragen. Linschoten was zeer ambitieus. Vanaf het moment dat hij assistent op het Psychologisch Laboratorium werd kwamen er samenwerkingsproblemen met Kouwer. Linschoten was vaak dominant, om niet te zeggen agressief, in zijn gedrag met anderen en vooral in zijn uitspraken. Hij was de meest intelligente van iedereen en aarzelde niet om van zijn superioriteit te getuigen. Kouwer ging om hem weg bij het Laboratorium. Linschoten bleek kritisch te zijn over mijn Ereprijs. Toen we daarover spraken zei hij me dat hij meer boos was op Buytendijk die zo’n opdracht opgesteld had: hij vond die onwetenschappelijk. Daarmee zette hij een van de eerste stappen in het afzetproces tegen Buytendijk. In de wekelijkse assistentenvergaderingen bij Buytendijk zei Linschoten weinig, maar nadien bij de koffie zonder Buytendijk ging hij steeds meer alles wat B. gezegd had afkraken. In zijn publicaties, vooral na zijn Amerika-reis, distantieerde hij zich steeds meer van de fenomenologie.

Toen gebeurde er iets in het persoonlijke leven van Linschoten waarover de drie hoogleraren zich erg boos maakten en voor de vraag gesteld werden of hij niet ontslagen zou moeten worden. Men besloot daar niet toe. Ik denk zelfs dat Buytendijk er niet met hem over sprak, van Lennep zeker niet. Langeveld vertelde mij later er wel met Linschoten over te hebben gesproken maar ik betwijfel dat. Het kwaad was geschied: de drie hadden geen waardering meer voor Hans als mens, hij werd door hen geïsoleerd. En dat bracht bij Linschoten, met zijn vechtkarakter, weer meer antigevoelens op gang. Van toen af aan nam hij geen blad meer voor de mond en sprak openlijk in colleges en lezingen zijn kritiek uit.

Dat werd ongehoord gevonden. In colleges je naaste collega’s met naam en toenaam bekritisieren zonder dat je met hen een discussie bent aangegaan, versterkte de tegenkrachten. Linschoten werd steeds meer door de anderen genegeerd en geïsoleerd, trok zichzelf ook terug, verzamelde een groep van adepten om zich heen (hij was een charismatisch persoon) en voedde deze met,

overigens zeer juiste, theoretische argumenten tegen de fenomenologie. De spanningen liepen op. Ook Poslavsky en ikzelf waren onderdeel van zijn kritiek. Ik sprak Linschoten er over aan, maar - en dat was typerend voor hem - ook met mij ging hij het debat niet aan: hij beperkte zich tot kleinerende, schampere opmerkingen en trok zich dan terug op zijn kamer. Linschoten is in Utrecht nooit enig debat aangegaan met zijn collega's van de andere instituten. Het gevolg van dat alles was dat ook wij niet meer naar zijn meningen luisterden, overtuigd als we waren dat het bij hem om totaal andere motieven ging dan inhoudelijke. Van Lennep en ik hebben zijn boek *Idolen van de Psycholoog* pas vele jaren na verschijnen willen lezen.

Linschoten werd steeds feller in zijn kritiek op de fenomenologie. Typerend voor de dubbelzinnigheid van zijn motieven was dat hij het personalistisch standpunt en de daarmee verbonden praktijk tot op het laatst zelf in praktijk bleef brengen in zijn klinisch werk bij een MOB. Hij schamperde dan wel dat hij dat alleen deed om de centen, maar zijn rapporten waren onvervalste klinisch-“fenomenologische”-interpretatieve (tegenwoordig zouden we zeggen: dubieuze) beschrijvingen, op dezelfde wijze verwoord zoals wij vanuit ons personalistisch werken in die tijd gewoon waren.

Het aan iedereen vertellen dat hij tegen mijn promotie-judicium had gestemd zonder er iets aan mij over te zeggen, was voor mij het einde van mijn vriendschapsrelatie met hem. Zijn plotselinge dood in 1964 was een bevrijding voor het “tegenkamp”, zeker voor Langeveld, die meteen ingreep. Hij liet, enkele weken na de dood van Linschoten, de gepensioneerde Buytendijk als waarnemend hoogleraar-directeur benoemen en zag kans om binnen een jaar - ondanks een tegenstrevend Psychologisch Laboratorium – Carel van Parreren te laten benoemen als opvolger van Linschoten: niet een waarnemingspsycholoog maar een deskundige op het gebied van denkpsychologie en onderwijs.

De geringe verbondenheid van de Utrechtse psychologen was al enkele jaren voor de dood van Linschoten definitief verdwenen: de geïsoleerde opstelling van de drie hoogleraren had zich uitgebreid naar alle medewerkers en ieder instituut koos zijn eigen weg, vervuld van anti-gevoelens voor de ander.

Buytendijk heeft zich naar mijn mening wel het einde van de fenomenologie en de kritiek over de wetenschappelijkheid van zijn werk bewust gemaakt. Hij heeft zich erg verzet tegen het boek *Persoon en Wereld* (men bood hem op zijn 65^e verjaardag alvast een dummy aan -het boek was niet klaar gekomen; dat werd daarna nog een lijdensweg - maar men had zich vergist: hij werd pas 64! Buytendijk voelde zich beledigd.)¹ Ook Van Lennep zag het verdwijnen van de gezamenlijke opstelling en werd zeer kritisch over eigen publicaties: hij heeft de uitgave van een boek met zijn bekendste artikelen (waarvan de dummy met een mooie band en inhoudsopgave al gebruikt werd in de verkoop aan de boekhandel²) tegen weten te houden, overtuigd als hij was dat ze wetenschappelijk niets voorstelden. Langeveld daarentegen accepteerde geen kritiek en ging met des te meer energie verder op zijn eigen weg.

1. Het verzet van Buytendijk was destijds niet duidelijk. Mijn interpretatie is dat hij weinig vertrouwen had in de personen die de redactie vormden van het boek. Vooral was hij denigrerend over J.H. van den Berg. Overigens glorieerde hij toen het boek, in beperkte kring, werd aangeboden.

² De prachtige titel luidde: “Distantie en Vereenzelving. Hoofdstukken uit de vergeefse worsteling om vast te houden aan een niet-gereduceerd mensbeeld in de toegepaste psychologie.”

Het proces van de interactie tussen psycholoog en cliënt

Na mijn promotie kreeg ik weer wat meer tijd om verder te werken aan de uitbouw van de staf en van de klinische opleiding en vooral ook aan het doordenken van de richting die ik daarbij wilde kiezen. In de jaren daarvoor had ik al steeds meer afstand genomen van de aandacht voor het cluster persoonlijkheid-innerlijkheid-begrijpen-inleven-persoon. Die termen, waarmee ik jarenlang was opgegroeid, waren voor mij te globaal. Rümke had daaraan nog toegevoegd het begrip empathie, als een middel om schizofrenie te herkennen; voor mij ook een onwerkbaar begrip. Overall waren psychologen bezig met mensen te testen, d.m.v. een “batterij” (de uitdrukking van toen) van een aantal meer of minder gevalideerde tests, maar steeds ook aangevuld met descripties (op basis van kwalitatieve tests) van de persoon van de onderzochte. Het terechte verwijt aan hen was dat ze hun interpretaties presenteerden als verklaringen. Klinische interpretaties waren vaak niet meer dan routinematige vertalingen door een clinicus van individueel materiaal in de termen van een vigerende theorie.

Door mijn onderzoek over het beoordelen en ook door mijn psychoanalyse ging ik me meer en meer richten op de processen die plaats vinden in het “spel” tussen mensen, ook in het “spel” tussen psycholoog en patiënt. Ik ging me verzetten tegen de visie van een psycholoog als kenner van het psychische leven, tegen de inhoudelijke verklaringen die psychologen meenden te kunnen geven. Psychologiserende taal is alleen zinnig als een hulpvrager er iets mee kan doen. Mijn aandacht verplaatste zich naar het interactieproces tussen psycholoog en cliënt. Willen resultaten van psychologisch onderzoek zin hebben dan moet de verwoording daarvan betekenis hebben voor de hulpvrager en moet daarvoor een proces op gang gezet worden. Mijn visie was: psychologisch onderzoek is het samen met een cliënt verduidelijken van een hulpvraag en daarna met de resultaten van adequate tests en gesprekken proberen zijn verdere ontwikkeling, zijn eigen keuze, te bevorderen. Psycholoog en cliënt voltrekken samen iets in het proces van de (her)formulering van een vraagstelling. De functie van een psycholoog bestaat in het verhelderen van de omgang van cliënten met zichzelf en anderen; pas in een interactie van een psycholoog met zijn cliënt kan hij zijn deskundigheid tonen. Het proces van de interactie is niet alleen de spil waar het in therapeutische contacten om gaat, maar ook in de diagnostiek.

Vanuit die gedachtegang probeerde ik het begrip klinische benadering te herformuleren. Dat moet niet een duiden zijn, een coderen volgens systeem van betekenissen, maar de kunst om in interactie met een cliënt hem op een voor hem relevante wijze zelf te laten kiezen uit bewoordingen waar hij iets mee kan doen. Mogelijke verwoordingen van samenhang zijn geen eindpunt, maar alleen een voorstel om verder te werken, om cliënten te helpen hun verdere ontwikkeling ter hand te nemen. Alle uitspraken in het interactieproces zijn slechts hypotheses.

Deze visie had consequenties voor de praktijk. Bij het PAS (Psychologisch Adviesbureau voor Studenten) konden we zelf de richting van de praktijkvorm sturen. In de psychiatrie was dat moeilijker. We moesten af van

de destijds heersende simplistische nosologievragen van de psychiater (“met welk ziektebeeld hebben we hier te maken”) en duidelijk maken dat psychologen eigen analyses over diagnostiek konden leveren en ook een deskundige rol hadden in de hulp bij verandering van patiënten. Het rollenconflict tussen psychiaters en psychologen begon toen op te komen. Bij de psychiater leefde destijds alleen de vraag: hoe kan de psycholoog mijn nosologische diagnostiek verhelderen? Mijn stelling in de discussie was (en die werd me niet in dank afgenomen door de klinische collega-psychologen): psychologen dragen niets bij als het blijft bij verduidelijkingen van nosologiebeelden, de waarde van psycholoog zal als hij die weg blijft bewandelen steeds in de mist blijven. De vraagstelling van de psychiater moet niet zo maar geaccepteerd worden; samen met de cliënt moet de psycholoog een eigen analyse maken van de veranderingsmogelijkheden van de patiënt. Klinisch psychologisch onderzoek moet een indicatiestellingonderzoek voor verandering zijn en is als zodanig daarom ook al een vorm van hulp.

De logische consequentie van mijn groeiende belangstelling voor psychotherapie was dat psychologen ook in psychotherapie moesten worden getraind. Toen Poslavsky begin jaren 1960 voor zijn hoofdfunctie van Utrecht naar Den Dolder ging en zijn functie als directeur van het Instituut voor Medische Psychotherapie (I.M.P.) vrij kwam, greep ik met beide handen daar een mededirecteurschap aan, samen met twee psychiaters: Jan Groen en Goos Zwanikken. Ik had er al enkele jaren gewerkt als therapeut en als psychologisch onderzoeker. Het ICIP ging er de indicatiestellingonderzoeken doen: enkele medewerkers werden daar geplaatst. Door mijn benoeming kwam er ook weer een nieuwe gelegenheid voor werkplekken voor studenten.

De benoeming confronteerde me voor het eerst persoonlijk met het conflict tussen psychiaters en psychologen. Tot dan was mijn acceptatie in de psychiatrische wereld heel open en hartelijk geweest. Ook van de kant van Rümke. Als voorzitter van het bestuur van het IMP riep hij mij bij zich en deelde vriendelijk doch beslist het volgende mee: gezien de gevoeligheden over de positie van psychologen als psychotherapeut (hij verwees naar de discussies binnen de NVPN (de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en Neurologie) en de NVP (de Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie) leek het hem het beste als ik binnen het IMP voortaan geen psychotherapie meer zou doen, maar gezien mijn grote deskundigheid was het natuurlijk vanzelfsprekend dat ik binnen het IMP wel opleider en supervisor was, ook van de psychiaters in opleiding. Er viel over dit merkwaardige oordeel niet te discussiëren. We maakten die beslissing als zodanig bekend gemaakt: ik was mededirecteur i.h.b. voor opleiding, supervisie en psychologisch onderzoek. Ik heb de psychotherapie met patiënten die ik als medewerker van het IMP al in therapie had in het IMP-kader gewoon voltooid, enkele zelfs nog meerdere jaren, maar ik besloot voortaan psychotherapie buiten werktijd om bij mij thuis te beoefenen. Met de steeds intenser wordende tegenstelling psychiater-psycholoog zou ik in de jaren daarna nog vaker geconfronteerd worden.

In 1963 werd ik benoemd als lector. Van Lennep en ik hadden de volgende leeropdracht voorgesteld: De Theorie en de Praktijk van de Psychotherapie. Maar dat moest worden overlegd met de Medische Faculteit en de andere hoogleraren. Rümke maakte bezwaar en wilde alleen akkoord gaan als het zou worden: de niet-medische psychotherapie. Langeveld wilde alleen akkoord gaan als het zou worden: de psychotherapie van volwassenen. En zo

werd de leeropdracht: De Theorie en Praktijk van de niet-medische Psychotherapie van Volwassenen. Naar buiten toe vermeldde ik steeds bij de leeropdracht: Mede-Directeur van het Instituut voor Medische Psychotherapie.

De kwestie herhaalde zich bij mijn benoeming in 1965 tot hoogleraar. Na veel overleg trokken van Lennep en ik weer aan het kortste eind en er werd als leeropdracht geformuleerd: Klinische Psychologie en de niet-medische Psychotherapie van Volwassenen. (Kennelijk was Langeveld akkoord gegaan; waarschijnlijk zag hij op dat moment in mij geen bedreiging meer.)

Maar al een jaar later kregen de psychologen in de onderhandelingen met de medische faculteit een machtspositie. De medische faculteit (Rümke) wilde Aart Fischer (inmiddels mijn mededirecteur van het IMP in plaats van Goos Zwanikken) benoemen tot lector in de psychotherapie. Het College van Bestuur vond dat dit de instemming moest hebben van de Faculteit Sociale Wetenschappen, omdat er daar al een leeropdracht psychotherapie was. De FSW stelde voor dat Fischer benoemd zou worden in de medische psychotherapie, maar dat was voor de Medische Faculteit niet acceptabel: men zag die formulering als een beperking. Het CvB stelde een bemiddeling voor door zijn Secretaris, de heer Schamhardt. Deze kwam na vele gesprekken met het (nadien ook gerealiseerde) voorstel dat Dijkhuis de leeropdracht zou krijgen: De Klinische Psychologie en de Psychotherapie¹, en Fischer: De Psychotherapie. Er werd een convenant tussen de beide faculteiten getekend over de samenwerking tussen de twee groepen.

Mijn ideeën legde ik neer in mijn openbare les in 1963 (*'Het proces van de interactie tussen psycholoog en cliënt'*) en in mijn oratie in 1965 (*'Klinische benadering en klinische psychologie'*). Vooral de openbare les gaf veel tumult: de oudere collega's voelden zich aangevallen, van de jongere kwamen er veel positieve reacties: psychologen wilden meer en meer ook psychotherapeut zijn. De sterke groei van de psychotherapie door psychologen was onomkeerbaar.

Binnen mijn instituut richtte ik de Werkgroep Interactie op. Met vijf medewerkers richtten we ons op het ontwikkelen van het interactionele perspectief. Ik stelde een visie-nota op. We bespraken van tijd tot tijd ons werk tijdens een dagje in ons huis in Friesland of enkele dagen in de Ardèche. Het onderzoek werd gericht op de procesanalyse van therapie.

In mijn colleges over psychotherapie gaf ik demonstraties. Ik vroeg vrijwilligers die er voor voelden om in een gesprek met mij voor in de zaal willekeurig iets over zichzelf te vertellen. De gesprekjes van ongeveer 20 minuten speelden zich respectievelijk af in de psychoanalytische setting (bank met stoel erachter), in de gesprekssetting (twee stoelen tegenover elkaar) en over en weer achter een tafel (destijds psychagogisch genoemd). Het lukte steeds om ieder gesprekje tot een "beroerende" gebeurtenis te maken. De bedoeling was om de betrekkelijkheid van de inhoud en de setting te verduidelijken en de aandacht vooral te richten op het interactionele proces, zeer verschillend in de drie settingen en toch leidend tot emotionele veranderingen.

Ik begon in het ICIP ook met een poging om een psychotherapieopleiding zoals mij voor ogen stond van de grond te brengen. Ik nodigde een aantal afgestudeerde personen uit om mee te doen. Ik wilde niet

¹ Ik was de eerste hoogleraar binnen de psychologie in Nederland met de leeropdracht Psychotherapie.

opleiden in afzonderlijke methoden/ scholen en behandelde de literatuur uit de verschillende richtingen als onderdeel van het algemene therapeutische (interactie)proces, zoals me dat voor ogen stond. We bespraken literatuur, men deed therapieën, kreeg supervisie in de groep en afzonderlijk. Het was in Nederland de eerste poging voor een postdoctorale opleiding tot psychotherapeut die later werd uitgebouwd (eerst binnen het ICIP, later in het kader van het IMP). Mij stond vooral samenhang tussen de inmiddels ontstane richtingen voor ogen. Er zijn zeer verschillende wijzen die tot resultaat bij een cliënt kunnen leiden; alle richtingen moeten in interactioneel perspectief staan; het gaat er vooral om, om door middel van de gekozen methode een interactioneel veranderingsproces op gang te zetten; therapeuten moeten zich niet voor het oplossen van alle klachten van patiënten tevoren eenzijdig fixeren op een inhoudelijke theorie of richting, omdat dat kan leiden tot interactionele verstarring in het contact met een cliënt.

Eind zestiger jaren participeerde het ICIP in een schizofrenieproject binnen het WA-Huis, samen met de psychiatriekliniek van Rümke. Wij leverden ook posten. Het was een hoogst interessante ervaring. Er werden ongeveer 15 langdurige schizofreniepatiënten uit de omgeving in een etage van het WA-Huis opgenomen, met een staf van meer dan 30 mensen. Er kon dus zeer veel aandacht aan de patiënten worden besteed. De patiënten werden uiterst geduldig en zonder tijdlimiet uitgelokt om zelf in alles initiatief te nemen: met aankleden, eten, enz. Zelf had ik jaren tevoren in den Dolder een catatone patiënt onderzocht die al jaren lang door de verpleging werd gekleed en gevoed en bij droog weer de hele dag buiten tegen een deurpost werd gezet. En tot mijn verbazing zag ik deze zelfde patiënt al na een maand zichzelf een beetje aankleden en helpen met aardappels schillen. Nooit is me het belang van de interactionele visie beter duidelijk geworden. (Uit het project is later de Rümkekliniek voortgekomen, die zich bleef richten op de schizofrenie, maar veel minder personeelsfaciliteiten kreeg dan tijdens de eerste projectfase).

Opstand; keerzijde van de medaille

In het najaar van 1968 maakte ik bij ons gezamenlijke eten met van Lennep (die al emeritus was) weer eens de balans op. We waren tevreden. Ik had een bloeiende opleiding met veel mogelijkheden voor klinische studenten opgezet, het ICIP was het grootste en door studenten het meest gewaardeerde opleidingsinstituut voor de specialisatie klinisch psychologie in Nederland. Het Instituut gaf regelmatig een gedrukte serie uit: “Mededelingen van het Instituut voor Clinische en Industriële Psychologie”, met artikelen van medewerkers. (Ik bezit niet meer alle exemplaren en meen dat er zo’n 15-20 nummers zijn uitgekomen.) In 1967 had ik in de serie na intensief werk van twee jaar, met hulp van een full time assistent, een dik nummer met een overzicht van alle destijds beschikbare onderzoek over psychotherapie gepubliceerd. Er was binnen een nieuwe subgroep (de WGG, de Werkgroep Gedragstheorie en Gedragsverandering, geïnitieerd door Everaerd) onderzoek op gang gekomen. Mijn activiteiten in de wereld van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ)

begonnen ook vruchten af te werpen: er werd gewerkt aan een regeling voor de psychotherapie, waarin ook de psychologen een plaats zouden krijgen. Maar het meest belangrijk voor mij was dat ik me geaccepteerd voelde door mijn staf, dat we naar mijn mening een hechte gemeenschap vormden.

De volgende dag was echter dramatisch. Ik vond 's avonds thuis een brief, ondertekend door alle medewerkers (minus een), waarin mij de volgende dag de toegang tot mijn Instituut werd ontzegd omdat men zelf eerst onderling wilde overleggen om een standpunt te bepalen. De kern was dat ze het ontwikkelingsplan van de Faculteit onacceptabel vonden. Ter verduidelijking: in de Faculteit Sociale Wetenschappen - toen alleen nog een besloten vergadering van hoogleraren - was zoals ieder jaar een "ontwikkelingsplan" opgesteld, dat niets anders was dan een lijstje van de in de komende jaren voor te dragen plaatsen voor hoogleraren, lectoren en leeropdrachthouders. Volgens de geldende regels was zo'n plan "supergeheim": hoogleraren mochten er naar buiten niet over praten. Ik had binnen mijn Instituut wel zeer vertrouwelijk overleg gehad met de stafleden die kandidaat waren voor de functies die ik voor het ICIP op de lijst had weten te krijgen. Het ontwikkelingsplan was uitgelekt op het bureau van het College van Curatoren. Binnen de staf van het ICIP werd het zeer hoog opgenomen: men vond het onacceptabel dat alleen hoogleraren zo'n plan opstelden, zonder overleg met de staf, men nam het mij hoogst kwalijk dat ik aan die geheimhouding had meegewerkt. Men kwam in opstand en schreef gezamenlijk de brief.

Ik was razend. Vooral omdat mijn eigen staf mij ecarteerde. Die avond overlegde ik met van Lennep. Hij versterkte me in mijn behoefte om fel terug te slaan. Die nacht heb ik niet geslapen. De volgende ochtend ben ik naar het instituut gegaan en heb allen woedend toegesproken, heb uitleg gegeven (interessant detail: de twee medewerkers met wie ik gesproken had – en die de brief ook hadden ondertekend- hadden daarover niets aan de anderen verteld) en stuurde de mensen weer aan het werk. Maar ik was erg aangeslagen: ik had me steeds gesteund gevoeld door mijn medewerkers en nu bleek dat een klein incident onze gezamenlijkheid volkomen te niet kon doen. Ik ging me afvragen waarin ik gefaald had. En langzaam werd me duidelijk dat er allerlei voortekenen waren geweest die ik niet voldoende onderkend had.

- Ik had veel te veel hooi op mijn vork genomen waardoor ik te weinig aandacht had geschonken aan de coördinatie en vooral de leiding van de medewerkers. Omstandigheden dwongen mij er ook toe. Zo was ik in 1965 meteen na mijn benoeming tot hoogleraar tegen mijn zin ook nog eens secretaris van de Faculteit Sociale Wetenschappen moeten worden. (In het hoofdstuk over mijn decanaat spreek ik verder over mijn activiteiten binnen de Faculteit.) Daar kwamen sterke onderlinge rivaliteiten naar voren, die steeds meer overleg vergden. Ik had door de vele organisatorische taken veel te weinig aandacht gegeven aan het leiden van een grote staf met een enorm divers onderwijs-, onderzoek- en praktijkpakket.

- Er waren ontwikkelingen geweest waar ik te weinig aandacht aan had geschonken. Zo had ik nauwelijks enige bemoeienis gehad met de activiteiten van Everaerd op het gebied van de operante conditionering die later leidden tot de oprichting door hem van de Werkgroep Gedragstheorie en Gedragsverandering, de WGG. Die richtte zich op effectonderzoek, een heel

andere kant dan mijn procesonderzoek. Ook had ik te weinig aandacht gegeven aan de ontwikkelingen van onze afdeling in den Dolder. Achteraf kon ik allerlei kwesties die daar aan de orde waren gesteld en waarvan ik dacht dat ze organisatorisch zouden kunnen worden opgelost, duiden als signalen van ontevredenheid bij de staf .

- Mijn staf was de grootste in vergelijking met de andere vakgroepen en vooral in enkele jaren bij elkaar gebracht. Er waren voortdurend vacatures die we probeerden op te vullen. Destijds was het heel moeilijk om medewerkers te vinden. We moesten genoegen nemen met eigen studenten die net afgestudeerd waren, die eigenlijk niet (of nog niet) geschikt waren voor een functie van wetenschappelijk medewerker. Er was daardoor ook geen nieuw bloed in de organisatie gekomen, en zeker waren er te weinig medewerkers aangenomen die een empirische onderzoeksopleiding hadden gehad. We waren te veel gepreoccupeerd geweest om de zware onderwijstaken op te lossen; ik had veel benoemingen door laten gaan om gaten in het onderwijs te vullen. Als bij de beoordelingen bleek dat ze niet goed functioneerden als wetenschappelijk medewerker was het onmogelijk daar consequenties aan te verbinden en ze te ontslaan.

- Mijn twee pogingen om binnen het instituut de tweede vacante hoogleraarsplaats te vervullen (wat een versterking van de leiding had kunnen betekenen) en waarvoor ik een onderzoeker op het gebied van de persoonlijkheidstheorie zocht, waren niet succesvol: vlak voor hun benoeming berichtten beiden dat ze in hun eigen universiteitsstad een functie als hoogleraar kregen aangeboden. (De invulling kwam pas 6 jaar nadien tot stand.). Ook was het niet gelukt om een hoogleraar te vinden voor de industriële psychologie. Ik had overal alleen voor gestaan.

- Het aantal studenten was veel te snel gegroeid. In 1970 waren er in Utrecht 1254 studenten psychologie ingeschreven en naar schatting specialiseerden zich ongeveer 300 (!) studenten bij de klinische psychologie. De onderwijsverplichtingen voor de stafleden waren steeds groter geworden. We waren het slachtoffer geworden van ons succes.

- De duur van het nominale studieprogramma was steeds kleiner geworden: van 7 naar 6 jaar, later van 6 naar 5 jaar (3 jaar kandidaats en slechts 2 jaar doctoraal). Onderdelen moesten steeds worden ingekrompen. Het ongenoegen daarover bij de staf was steeds groter geworden. Al te vaak had ik de opgekomen vraag of het nog wel verantwoord was te oppervlakkig behandeld.

- En ik vroeg me af of de actie van mijn staf gezien moest worden als de eerste uiting aan een Nederlandse universiteit van de internationale maatschappelijke onrust die in de lucht hing (mei '68).

Chaos en afbraak

Ik zag geen andere weg dan alle overwegingen opzij te zetten en met meer energie aan de slag te gaan. Ik nam me vooral voor om de vakgroep strakker te gaan leiden. Ik voelde me ook gesteund door de hartelijke betuigingen van meeleven van hoogleraren en lectoren die van het incident gehoord hadden.

Maar al een week nadien werden de vergaderingen van de hoogleraren en lectoren in de subfaculteit (ik was daar destijds decaan) en de faculteit bezet: de eerste bezettingen aan een Nederlandse universiteit. In de subfaculteit was het nieuws van de bezetting tevoren bekend geworden. Toen ik buiten de vergaderkamer een grote groep studenten hoorde aarzelen, riep ik: “kom maar binnen hoor, want dat willen jullie toch? vertel maar wat je te zeggen hebt”. Nadat ze hun zegje hadden gedaan en we nadere verduidelijking vroegen, dreigde de ontspannen sfeer even door een woedende Vliegenthart (hoogleraar bij de Pedagogiek) te worden doorbroken (“wij wensen niet naar jullie pijpen te dansen”, “ik heb de neiging te zeggen: jullie weg of ik”). De studenten eisten regelmatig overleg. Toen ik ze vriendelijk meedeelde dat we serieus over hun vragen zouden beraadslagen, gingen ze wat verslagen weg. Achteraf namen collega's me mijn vriendelijke gedrag kwalijk; ik zou met de actievoerders onder een hoedje spelen. Bij de faculteit ging het veel formeler. Van Parreren, de decaan, gaf de bezetters (studenten en ook medewerkers) drie minuten de tijd om te vertrekken en legde zijn horloge voor zich op tafel. De bezetters gingen achter de hoogleraren en lectoren staan en riepen sarrend: moet je ze daar bang zien zitten! ze durven niet eens wat te zeggen! Drie minuten duren dan eindeloos. Van Parreren sloot na afloop van de tijd de vergadering en alle hoogleraren en lectoren liepen boos weg.

De impact was enorm. Iedereen was opgewonden: studenten, pers en vooral de hoogleraren zelf. Mij imponeerden nog het meest de intense woedereacties van de hoogleraren: ze belden en schreven, niet om gezamenlijk een opstelling te beraden, maar om elkaar aan te vallen, te beschuldigen. Het was alsof al de opgekropte rivaliteit van jaren ineens naar buiten spatte. Men beschuldigde elkaar van te grote toegeeflijkheid aan de opstandelingen. Ik was in het bijzonder bij een aantal hoogleraren de gebeten hond omdat ik in de subfaculteit zo vriendelijk was geweest tegen de studenten, “jouw staf begonnen is”, ook medewerkers van mij bij de bezettingen aanwezig waren geweest en omdat men so wie so antigevoelens had tegen het ICIP omdat daar de meeste middelen naar toe gingen (vanwege het grootste aantal specialisatiestudenten). Een week tevoren had men mij nog hartelijk benaderd, nu werd ik van alles beschuldigd. Dat de bezettingen aan de universiteiten het eerst binnen de psychologie in Utrecht plaats vonden heb ik altijd geweten aan de tegenstellingen en de rivaliteiten binnen de psychologie aldaar, alle onlust kwam daar als vanzelf naar boven.

Het was het begin van onvoorstelbare gebeurtenissen, waar al veel over geschreven is. De psychologie moest een maatschappijkritische psychologie worden. Iedereen werd als gelijk beschouwd. Alle instituties werden afgebroken, in het bijzonder de positie van hoogleraren. De WUB van 1970 ‘democratiseerde’ de macht van de hoogleraren: instituten werden opgeheven en er kwamen vakgroepen (zogenaamde gedemocratiseerde leerstoelen) met een vertegenwoordigend bestuur. Er kwamen raden en plenaire vergaderingen,

waarin naast medewerkers ook studenten en niet-wetenschappelijk personeel het voor het zeggen kregen. Vooral bij de subfaculteit psychologie buitelde het ene bestuur na het andere over elkaar heen en werd er aanvankelijk nauwelijks nog gewerkt. Binnen mijn Instituut besloot de staf om drie maanden al het onderwijs op te schorten en onderling te gaan discussiëren over de toekomst (een afspraak die al gauw verliep omdat studenten cursussen wilden). Een aantal medewerkers besloot om niet meer te publiceren of te promoveren, ook enkelen van mijn staf. Studenten gaven aan het begin van een college de docent slechts vijf minuten de gelegenheid om te zeggen wat hij van plan was en wilden daarna zelf onderling discussiëren.

In mijn herinnering krijg ik de eerste jaren na 1968 niet meer precies op een rij. Ik heb gedurende al mijn universiteitsjaren een archief bijgehouden. Toen ik met emeritaat ging kondigde ik aan mijn memoires te publiceren onder de titel 'Moord in de Faculteit'. Enkele jaren lang probeerde ik daar aan te beginnen, maar uiteindelijk heb ik de onderneming gestaakt. Toen ik in 2006 verhuisde heb ik alle stukken weggegooid: het was te veel verleden tijd geworden, de emotionele betrokkenheid was verdwenen. Enkele maanden nadien werd ik gevraagd dit stuk te schrijven! Collega en vriend Dolph Kohnstamm gaf me gelukkig enkele stukken waaruit ik kon reconstrueren wanneer wat gebeurde en hoe mijn opstelling destijds was.

Mijn opstelling was steeds: laten we kijken naar de feiten, laten we alle emoties en verwijten even terzijde zetten en met elkaar overleggen hoe we tot een rationele oplossing kunnen komen. (Al mijn brieven hadden steeds dat stramien.) Ik denk dat ik om die instelling vaak gevraagd werd als bemiddelaar en voorzitter. Zo was ik voorzitter van de studieraad en voorzitter van de Subfaculteit Psychologie.

In die functies kreeg ik ook te maken met intensivering van conflicten tussen pedagogiek en psychologie. Het gesprek ging tussen die groepen steeds om geld en posten (de pedagogen vonden zich onderbedeeld), maar ik denk dat de al jaren door Langeveld gecreëerde rivaliteit (hij lokte de rivaliteit uit door vast te houden aan zijn 'oude' machtspositie en zijn grenzenloze ambitie) de hoofdoorzaak van de tegenstellingen was. Een van de onderwerpen waarover een nieuw conflict ontstond was de onderbrenging van de lector Dolph Kohnstamm. Deze was door Langeveld aangetrokken bij zijn afdeling ontwikkelingspsychologie, met veel instemming van de psychologen. Kohnstamm was een duidelijke versterking voor de onderzoeksaanpak van de ontwikkelingspsychologie; hij werd door de psychologen zeer gesteund. Zijn positie binnen de pedagogiek, ook na zijn oratie waarin hij dingen zei die Langeveld niet aanstonden, werd steeds moeilijker en de subgroep ontwikkelingspsychologie wilde ondergebracht worden bij de psychologie. Wij psychologen waren daar unaniem voorstander van (al jaren waren we van mening dat ontwikkelingspsychologie bij de psychologie hoorde), maar er moest voor die overbrenging wel nog veel geregeld worden, onder andere bij de faculteit. In de turbulentie van de gebeurtenissen (over en weer kwamen er beschuldigingen, werden besluiten anders geïnterpreteerd) probeerde ik via een rationele brief de partijen bij elkaar te krijgen. Maar Kohnstamm was ongeduldig, deelde mee er genoeg van te hebben en zegde zijn functie op. Dat was echt dramatisch voor de psychologie in Utrecht: een begaafd en veelbelovend wetenschapper ging weg. Zijn vertrek veroorzaakte ook een, gelukkig tijdelijke, verwijdering tussen hem en mij; later konden we er weer in

vriendschap over praten en moest ik toegeven dat hij een wijs besluit had genomen om uit het turbulente Utrecht weg te gaan. Typerend was de reactie van Langeveld. Vooral om hem was er een conflict ontstaan. Na de oratie van Kohnstamm sprak Langeveld ook niet meer met hem; diens vertrek moet hij zeer toegejuicht hebben. Maar onoprecht schreef hij aan Kohnstamm: wat jammer dat we elkaar misgelopen hebben, ik hoop dat je begrijpt dat de pedagogen je 'duidelijk begeleid hebben', ik zou uit de bejegening van Dijkhuis en Van Parreren dezelfde conclusie getrokken hebben. Intriges en insinuaties over collega-hoogleraren waren aan de orde van de dag.

Er waren in de subfaculteit inmiddels vier groepen/Instituten. De Ontwikkelingspsychologie (formeel bij de Pedagogiek maar inhoudelijk ook bij de Psychologie) stelde zich het meest links – maatschappijkritisch - op. Het Psychologisch Laboratorium (PL) was het meest rechts, met uitzondering eigenlijk van Van Parreren en zijn naaste staf. Het meest fel waren daar de medewerkers die zich nog met Linschoten identificeerden (Ep Köster, Sjef Slangen, Piet Vroon en de leden van hun groepen); zij verzetten zich tegen iedere opname van studenten in organen en waren het meest fel in de rivaliteit tegen de toegepaste vakgroepen, in het bijzonder tegen de klinische psychologie; de geest van Linschoten bleef rondwaren. Het Instituut voor Sociale Psychologie (ISP) stond rechts van het midden, schaarde zich meestal achter de opstelling van het Psychologisch Laboratorium. Daar was Mauk Mulder aanvankelijk de hoogleraar; die ging zo veel als mogelijk zijn eigen gang en kwam nauwelijks op vergaderingen. Later werd hij opgevolgd door Jaap Rabbie, een onderzoeker die weinig affiniteit had met leiden en organiseren en dan ook een bijzonder moeilijke tijd kreeg als voorzitter van de Subfaculteit Psychologie. Het Instituut voor Clinische en Industriële psychologie (ICIP) probeerde door het slagveld van de strijdende partijen heen te manoeuvreren zonder schade op te lopen, stond altijd open voor overleg met de protesterende studenten en probeerde met hen tot redelijke oplossingen te komen, wat ook aardig lukte omdat de stafleden veel persoonlijke relaties met hen hadden. De studenten waren het ICIP goed gezind; er waren binnen onze vakgroep geen problemen met actiegroepen. De ellende speelde zich meer buiten ons af.

Zelf hield ik ook alle conflicten zoveel als mogelijk buiten mijn Instituut, om daarbinnen de rust te bewaren. Bij alle turbulenties hield ik me duidelijk voor ogen dat ik vooral mijn eigen Instituut bij elkaar moest houden. Ik probeerde 'mijn' groep te beschermen tegen al het geweld van buiten.

Jarenlang bleef het binnen de subfaculteit zieken. In 1975 greep het CvB bij de psychologie in: de subfaculteit werd onder curatele gesteld; er werden twee ambtenaren aangesteld die orde op zaken moesten stellen. Deze curatele duurde bijna vier jaren. Er werd alleen nog via een achterkamerbeleid geregeerd. Daartegen kwam weer extra verzet waardoor de spanningen op liepen. Uiteindelijk kwam er een zeer kritisch rapport en werden er ingrijpende hervormingen doorgevoerd: gelden moesten worden gezuiverd, groepen werden opnieuw ingedeeld en voor alle organen werden er reglementen opgesteld. Nergens in Nederland was de chaos en afbraak in die jaren zo groot als bij de psychologie in Utrecht; het was overall frustratie, confrontatie en stagnatie.

In al die tumultueuze omstandigheden kon ik aanvankelijk weinig van mijn goede voornemens realiseren, zeker niet om strakker leiding te geven: tot

ongeveer 1975 was dat in Utrecht nauwelijks meer mogelijk. In mijn herinnering was iedere dag een kwestie van overleven, het vinden van oplossingen om de vakgroep bij elkaar te houden en de opstandjes buiten de deur te houden.

In 1975 was kennelijk ook binnen het ICIP de maat vol. Ik vond tussen mijn weinige papieren nog wel een beleidsnota van 4 september 1975, door mij opgesteld en meeondertekend door Poslavsky en Everaerd: 'Uitgangspunten waarover niet te marchanderen valt'. Daarin werd door ons gedecreteerd:

- beperking van klinische psychologie tot individuele en interindividuele processen;
- klinische psychologie richt zich op probleemgedrag;
- klinische psychologie is geen psychotherapie;
- nieuwe indeling van alle medewerkers in drie sekties; (I Everaerd, Poslavsky; II Dijkhuis, Everaerd; III Dijkhuis)
- projecten worden alleen geleid en begeleid door wetenschappelijke medewerkers;
- studenten werken in instituutprojecten en kunnen zelf geen projecten voorstellen;
- persoonlijksleer is een verplicht onderdeel;
- geen klinische psychologie en psychotherapie in voorkandidaatsprogramma, wel psychopathologie;
- meewerken in project pas mogelijk na toets over vereiste onderdelen;
- iedere student maakt een onderzoeksverslag, literatuurscriptie, hoofdvakpaper en stageverslag;
- projecten moeten instemming hebben van bestuur en de docenten onder wiens leiding de betreffende medewerker werkzaam is;
- alle medewerkers moeten 40 % van hun tijd besteden aan onderzoek;
- het aantal studenten is afgestemd op de personele mogelijkheden; de onderwijscapaciteit bepaalt het aantal studenten;
- tenslotte volgen een aantal punten over het bestuurlijke functioneren van het Instituut.

Kennelijk nam ik vanaf 1975 de touwtjes weer duidelijk in handen.

In mijn beleven van de zeventiger jaren staan vooral negatieve herinneringen centraal. Maar medewerkers met wie ik sprak over die tijd waren veel positiever: zij hebben juist heel goede herinneringen aan de sfeer en interpreteerden de ontwikkelingen in die jaren als vernieuwingen binnen onze vakgroep. (Ik spreek daarover in de volgende paragraaf.) Vanuit het perspectief van alles wat mij voordien voor ogen had gestaan, vond er in de zeventiger jaren bij het ICIP een afbraak plaats. Ik noem enkele mijns inziens dramatische gebeurtenissen; de volgorde is waarschijnlijk niet goed.

- Door het sterk groeiende aantal studenten konden wij niet meer voldoen aan de minimumnorm die we gesteld hadden voor het afronden van het opleidingsprogramma in onze vakgroep. In de jaren daarvoor hadden we al veel moeten kappen en was de kwaliteit steeds minder geworden. De bottleneck waren de intensieve cursussen met trainingen en de begeleiding (supervisie) van de praktijkactiviteiten. Steeds werd er geknabbeld aan de omvang. Op een gegeven moment voerde ik met instemming van de staf een numerus fixus in.

Dat ging een jaar goed, er ontstonden wachtlijsten voor de verschillende onderdelen. Maar een van de wachtende studenten spande een juridische procedure aan. Het College van Curatoren dat achter mijn beslissing stond (ik had tevoren met hen overlegd), stelde een advocaat ter beschikking. Er moesten talloze stukken worden opgesteld. De rechtzitting vond plaats in Amsterdam. Uitspraak: er had geen numerus fixus vastgesteld mogen worden, die moest meteen worden opgeheven; als cursussen of praktijkactiviteiten voor al die studenten niet mogelijk waren dan moest een alternatief voor het onderdeel worden aangeboden, bijvoorbeeld een literatuurtentamen. Het CvB wilde niet in hoger beroep en vond dat we de uitspraak moesten respecteren. We kregen tijdelijk extra geld om de ergste knelpunten op te lossen en hebben inderdaad voor een aantal studenten praktijkcursussen afgetekend na alleen een literatuurtentamen.

Die beslissing was voor mij een van de meest dramatische in mijn carrière aan de universiteit. In 1956 had ik al mijn kaarten gezet op het opbouwen van een opleiding klinische psychologie die studenten ook als goede practici zou vormen en had daarvoor ook veel erkenning gekregen. De ambitie om verantwoord werkende klinisch psychologen aan de universiteit op te leiden moest geheel worden opgegeven: alles wat ik opgebouwd had viel in duigen. Voor mij was toen de titelbescherming na een doctoraal psychologie definitief een farce geworden. Het verbaasde me dat de minister al niet eerder de titelbescherming van psychologen op basis van een doctoraal examen psychologie ongedaan gemaakt had.

Ik nam toen de beslissing: als de praktijktrainingen tot een minimum moeten worden beperkt dan moeten ze in de toekomst postdoctoraal en buiten de universiteit georganiseerd worden. De postdoctorale psychotherapietraining bracht ik definitief over naar het IMP. Het was duidelijk dat er voor het Instituut een nieuwe richting gezocht moest worden.

- Een andere dramatische afbraak was voor mij eind zeventiger jaren het einde van de Werkgroep Interactie, mijn eigen groep. Er waren in die werkgroep zeven medewerkers, die ik vooral had aangetrokken om hun praktische begaafdheid: Louis Bär, Liesbeth Beyaert, Joeps van Hilten, Bien Filet, Arend Jan ten Hagen, Wim van Kessel en Peter van de Linde. De cursussen die ze gaven waren zeer succesvol. Het waren genuanceerde medewerkers die kritisch processen konden analyseren. (Ook over al het emotionele geweld dat in die jaren hoogtij vierde.) Er waren meerdere redenen waarom ze de beslissing namen te vertrekken.

Allereerst de groeiende tegenstelling binnen de vakgroep tussen de toen bestaande twee werkgroepen: de Werkgroep Interactie (WI) en de Werkgroep Gedragstheorie en Gedragsverandering (WGG). De WGG was opgericht door Walter Everaerd, die begonnen was met onderzoek op het gebied van de operante conditionering en later zijn onderzoeksterrein verbreedde naar gedragsanalyse en -therapie. Er werden in de WGG niet alleen nieuwe behandelingsmethoden ontwikkeld, in de praktijk gebracht en onderzocht, maar de resultaten daarvan werden naar de indruk van de leden van de WI tevens gebruikt in een soort hetze tegen hen. De WGG deed effectonderzoek, de WI procesonderzoek. De WI-leden voelden zich door de andere partij geëtiketteerd als verouderde clinici, werkend met 'verouderde' en 'onwetenschappelijke' methoden. De WI droeg omgekeerd uit dat de gedragstherapeuten te simpele

therapiemethoden toepasten. Hoewel er ook binnen mijn vakgroep geen echt debat was tussen de groepen (dat was mijn grote fout: ik had als leider het initiatief in handen moeten houden, moeten confronteren en de tegenstelling op theoretisch niveau veel meer ter sprake moeten brengen) ontstond er steeds meer een onuitgesproken tegenstelling. De twee werkgroepen kregen ook hun 'eigen' studenten die zich eenzijdig met het standpunt van hun groep identificeerden. De WGG had zijn tijd mee; gedragstherapie werd overal als vernieuwend gezien.

Een andere reden was dat de WGG meer en meer een voorsprong kreeg op het gebied van onderzoek (volgens de Werkgroep Interactie: te simpele vraagstellingen, te simpele methoden), waarover ook gepubliceerd werd. De interactionisten waren bezig interactieschalen te ontwikkelen en te onderzoeken en waren, door hun genuanceerdheid, zeer langzaam in het schrijven van een artikel. Het complexe thema interactie kon niet concurreren met de 'simplistische' gedragstherapeutische opvattingen van die tijd. Met drie leden van de WI was ik al meerdere jaren bezig met hun promotieonderzoek, maar de voortgang ging heel langzaam. Hun belangstelling was duidelijk niet wetenschappelijk gericht. Dat baarde mij grote zorgen.

Dan waren er politieke tegenstellingen; ook op het microniveau binnen ons Instituut speelden links-rechts-dimensies. Zo was er de tegenstelling tussen de medische visie (eenzijdig somatisch, geen psychotherapie maar pillen) en de maatschappij-kritische visie (alles is 'maakbaar', therapie het nec plus ultra). De interactionisten kozen zeker niet eenzijdig voor de maatschappij-kritische visie, ze stonden overleg en discussie met de medische wereld voor en werden daarom als rechts betiteld. Ook was er de tegenstelling in visie op onderwijs. Er bestond gedurende enkele jaren binnen het Instituut een kleine subgroep van drie personen die zich de 'Buitenwerkers' noemden; ze waren de protagonisten van een linkse ideologie: ze wilden meer praktijkwerk, projectonderwijs, geen tentamens, meer studenteninspraak, enz. De rustige meer nadenkende en relativiserende studenten kozen de 'rechtse' positie: die wilden een goede opleiding, met rust gelaten worden en van deskundigen leren. De leden van de Werkgroep Interactie analyseerden liever de conflicten dan dat ze aan de soms onrealistische eisen van studenten wilden toegeven. De tegenstellingen groeiden.

En op een gegeven ogenblik besloten alle zeven leden van de WI om elders een baan te gaan zoeken. Binnen een half jaar vertrokken ze. Ze hadden genoeg van de ontwikkelingen binnen het Instituut. Ook dat was een zeer grote klap voor me. Het project dat ik zelf geïnitieerd had en dat voortkwam uit mijn opvattingen, werd afgebroken. Naar buiten heb ik me in kunnen houden, omdat ik me de complexiteit van de ontstane situatie allang bewust gemaakt had en de toekomst van de leden van mijn groep als onderzoekers al enige tijd niet rooskleurig inzag. Later had ik de voldoening dat ArendJan, Joeps, Liesbeth, Peter en Wim vooraanstaande praktijkpsychologen zijn geworden die het interactionistische standpunt op een uitstekende wijze hebben uitgedragen, dat Louis een bekende directeur werd van de grootste RINO (een Regionaal Opleidingsinstituut voor Nascholing en Opleiding in de GGZ) en Bien een vooraanstaand psychoanalyticus.¹

¹ Wat bij dit collectief vertrek zeker ook meegespeeld zal hebben is dat het in die tijd psychologen die psychotherapeut waren ook aantrekkelijk gemaakt werd om uit de universiteit weg te gaan. Binnen de

Maar op het moment dat mijn WI-medewerkers vertrokken, beschuldigde ik mezelf het meest: ik had in de groep geen duidelijk onderzoeksparadigma kunnen overbrengen.

- Voor mij en vooral voor mijn naaste collega Poslavsky was ook zeer dramatisch dat de medewerkers die in Den Dolder (WA Hoeve) gedetacheerd waren op een gegeven ogenblik meedeelden: we willen niet meer in Den Dolder werken, de afdeling zal vanaf een bepaalde datum niet meer functioneren. De achtergrond was de politieke opstelling van de medewerkers daar: tegen het 'bolwerk' van de rechtse psychiaters. In de WA Hoeve hebben in die jaren de meest woelige conflicten geheerst van alle GGZ-instellingen; daar speelde zich ook de 'Dennendal-affaire' af (culminerend in de politieontruiming in 1974; de centrale figuur Carel Muller was een oud-student van ons Instituut). Studenten en een aantal medewerkers van ons verklaarden zich solidair met de bezetters en participeerden ook in de acties. Na afloop van die affaire bleef het onrustig in Den Dolder. De psychologen, onze gedetacheerde medewerkers, bleven zich verzetten tegen de hun inziens autoritaire medische structuur en vertrokken op een gegeven ogenblik uit de Willem Arntsz Hoeve, zonder eerst een behoorlijke discussie te voeren of met de leiding van het ICIP te overleggen. Ze stelden iedereen voor het blok. Wederom eindigde op een dramatische wijze een initiatief van mij, waarom we aanvankelijk zo benijd waren door andere universiteiten. Men verliet zo maar het bruggenhoofd dat de vakgroep had opgebouwd in een psychiatrische kliniek en verbrak daarmee de nauwe relatie die de klinische psychologie m.i. met de medische wereld moest hebben. Poslavsky heeft groots en met de waardigheid van zijn Russische adelsafkomst¹ gereageerd: "naar mijn mening zien jullie het echt verkeerd, maar als jullie dat willen dan zij dat zo; ik zal in de nieuw ontstane omstandigheden mijn bijdrage blijven geven". Maar ook voor hem was het een bittere gebeurtenis waarover we samen nog vaak hebben gesproken.

- In de zeventiger jaren werd er binnen het Instituut, inmiddels een vakgroep, eindelijk een hoogleraar persoonlijkheidsleer benoemd, Han Bonarius. Maar al heel gauw kwamen er moeilijkheden tussen de nieuwe hoogleraar en zijn medewerkers. Er werd een afzonderlijke vakgroep persoonlijkheidsleer opgericht, om hem de gelegenheid te geven zijn eigen groep te ontwikkelen. Maar ook binnen die nieuwe vakgroep bleven de problemen bestaan en werd er steeds tevergeefs naar een oplossing van de onderlinge spanningen gezocht.

IMP's waren er destijds voor hen financiële regelingen die veel aantrekkelijker waren dan het salaris van medewerker aan de universiteit.

¹ Toen zijn vader stierf mocht hij als oudste zoon de titel graaf voeren. Hij zag daar echter van af.

Positieve aspecten in de zeventiger jaren.

Jongeren die Wereldoorlog II niet hebben meegemaakt verbazen zich altijd dat er tijdens de oorlog ook nog positieve dingen gebeurd zijn. Ik heb inderdaad de ruzies in de subfaculteiten en de faculteit als een oorlogssituatie ervaren. Maar tijdens die chaos en afbraak bleef onze vakgroep ondanks de interne tegenstellingen en de dramatische gebeurtenissen toch steeds een eenheid en waren er zeker ook positieve ontwikkelingen :

- Boven noemde ik al de oprichting van Werkgroepen: de werkgroep Interactie (WI) en de Werkgroep Gedragstherapie en Gedragsverandering (WGG). Ze werden de kernen van het onderzoek en van nieuwe initiatieven binnen de vakgroep. Het onderzoek kwam op gang, er werden onderzoeksverslagen en artikelen gepubliceerd: vooral van de WGG, maar ook van de WI. De WGG verbreedde zijn onderzoeksthema, o.a. naar agorafobie (Paul Emmelkamp), slaapproblemen (Ed Klip), sociale vaardigheden en depressie (Maarten van Son) en later, begin tachtiger jaren, naar rouw (Jan van den Bout).

Beide groepen waren ook actief op het gebied van onderwijs. Ze ontwikkelden een eigen grote cursus resp. voor gedragstherapie (door de WGG) en interactionele therapie (door de WI). Die cursussen trokken zeer veel studenten.

Beide groepen namen ook het initiatief tot praktijkvernieuwingen. Zo ontwikkelde de WI therapieprogramma's die in de GGZ-praktijk werden toegepast (en onderzocht door studenten). De WGG was initiator in de Willem Arntsz Hoeve voor het token-economy-programma binnen de Afdeling Spinoza (onder leiding van Gerrit Nevenzeel). Patiënten kregen bij "goed" gedrag (bijvoorbeeld zichzelf aankleden) beloningen in de vorm van tokens; met die tokens konden patiënten dingen doen die ze graag wilden, b.v. naar een film gaan. Het programma functioneerde enkele jaren met veel resultaat, maar ging ten onder door gebrek aan goede en voldoende begeleiders.

- Tot 1980 had ik 6 promoties. Bert Tellegen en Walter Everaerd waren de eersten die bij mij promoveerden. Everaerd (inmiddels tot lector benoemd) had tot 1980 al 3 promoties.

- Er ontstonden later in de zeventiger jaren weer nieuwe werkgroepen:

1. de Werkgroep Seksuologie. Na het verschijnen van het boek van Masters and Johnson (Human Sexual Response) richtte Everaerd zich ook op de therapieën van seksuele problemen (samen met Herwig Schacht). Die activiteit groeide zo uit dat er een afzonderlijke werkgroep voor werd opgericht: de Werkgroep Seksualiteit. Het was voor het eerst dat er in Nederland binnen de (klinische) psychologie systematische aandacht kwam voor seksuele problemen. De Werkgroep kreeg bekendheid door de ontwikkeling en toepassing van sekstherapieën. Na vertrek van Everaerd nam Lex van Naerssen de leiding over, die met veel maatschappelijk succes zijn eigen richting uitzette. De Werkgroep trok steeds meer studenten en voor de emancipatie van het denken over seksualiteit was het werk van deze werkgroep zeer belangrijk;

2. de Werkgroep Psychosomatiek (ook de eerste werkgroep in de Nederlandse psychologie op het gebied van de gezondheidspsychologie, vanaf de start

getrokken door Guido Godaert.) In die werkgroep werd onderzoek gedaan op het gebied van o.a. hoofdpijn, slaap, hyperventilatie en hypertensie.

-Om invulling te geven aan de Industriële Psychologie werd Ed Cools part-time aangetrokken, hoofd van de Psychologische Dienst bij Philips. Met hem werd afgesproken dat hij hoogleraar zou worden na zijn promotie; hij had al wel een goede publicatielijst. Hij was een zeer begaafde en inspirerende man, zeer belezen, had veel (internationale) contacten, was een debater met Belgische abundantie. Studenten en ook medewerkers liepen met hem weg. Hij bracht heel nieuwe invalshoeken binnen de vakgroep. Alles was bij hem mogelijk, hij had voor ieder onderwerp aandacht en hielp veel studenten bij zeer uiteenlopende scriptiethema's. Hij had duidelijk een stimulerende functie binnen de vakgroep, maar jammer genoeg was alles in zijn werk ongeorganiseerd. Toen hij kwam beloofde hij binnen drie maanden gepromoveerd te zijn, maar na twee jaar was dat nog steeds niet gelukt. Een ernstige ziekte dwong hem zijn ambitie om bij ons hoogleraar te worden op te geven.

-Het aantal onderwijsmedewerkers groeide sterk, vanwege de enorme onderwijslast: verreweg de meeste psychologiestudenten kozen voor klinische psychologie. En ondanks de chaos elders lukte het de merkwaardig samengestelde groep van zeer uiteenlopende medewerkers om binnen het Instituut de onderwijsonderdelen van onze vakgroep goed en op niveau te organiseren. Studenten waren zeer tevreden over het onderwijs¹ en ze bleven toestromen.

De onderwijsmedewerkers die niet werkzaam waren in een van de werkgroepen en niet onderzoeksminded waren, wilden naast hun onderwijs ook wat anders doen: ook zij gingen zich richten op hulp, op 'therapie'. Op een gegeven ogenblik ontdekte ik dat binnen de vakgroep meerdere alternatieve therapieën in praktijk gebracht werden. Ook werd een onderwijsmedewerker met zijn partner, een studente van ons, aanhanger van Bagwan en liepen zij van tijd tot tijd rond in oranje gewaden. Medewerkers die aanvankelijk in den Dolder werkzaam waren richtten naast hun onderwijstijd in Nieuwegein een praktijk op voor sociale hulp (de zogenoemde 'buitenwerkers').

De lezer zal zich verbazen dat ik deze informatie vermeld onder de positieve ontwikkelingen. Uiteraard heb ik destijds vraagtekens gezet bij deze activiteiten en dat ook naar voren gebracht. Maar ik vermeld die zaken hier, omdat in gesprekken met een aantal medewerkers uit die tijd over de concepttekst van dit stuk steeds naar voren werd gebracht: je vergeet te vermelden dat jij een omgeving schiep waarin veel mogelijk was binnen het Instituut en waarin iedereen gestimuleerd werd om nieuwe ontwikkelingen te entameren; jij bent daar nooit rigide en verbiedend mee omgegaan; we voelden ons vrij binnen de grenzen van onze functie: de hoofdopdrachten van de taakstellingen moesten goed vervuld worden.

-Een ex-medewerker, nu hoogleraar, schreef me dat hij "altijd zeer onder de indruk was van de vakgroepvergaderingen waar fel gedebatteerd werd (en

¹ Het goede onderwijs in die tijd werd me nog eens bevestigd door een collega die de tekst van dit stuk in concept las en me schreef: "Ik was toen student bij het ICIP en had een geheel ander perspectief op een en ander dan jij. Maar ik wil met nadruk zeggen dat er ondanks die kennelijke chaos zeer goed onderwijs gegeven werd." Dat deed me goed.

sommigen hun emoties niet konden beheersen), maar waar het altijd ergens over ging en er onder jouw leiding altijd een consensus kwam. De jonge medewerkers en studenten hebben daar leren formuleren, argumenteren, debatteren en initiatieven leren nemen, waardoor ze eigen projecten konden entameren. Deze metavaardigheid (later in het universitaire systeem geheel verloren gegaan) verklaart dat relatief veel afgestudeerden van onze vakgroep destijds goede posities kregen en voor een deel spraakmakend zijn geworden”. Een andere ex-medewerker, nu ook hoogleraar, schreef me: “In de hectiek ging het onderwijs en de vorming van medewerkers door, vaak voorbeeldig. Nieuwe ontwikkelingen in het vak maakten we niet alleen mee maar entameerden we zelf ook. We hebben die tijd zeker niet enkel overleefd, we hebben er dank zij jou een rol in gespeeld.”

-Ondanks tegenstellingen (die nooit tot echte conflicten leidden) was de saamhorigheid binnen het ICIP heel groot. Men ging heel vriendschappelijk met elkaar om, vooral binnen de subgroepen. We waren midden in de stad gehuisvest en omringd door kroegen; daarin werd aan het eind van de dag geborrelt door alle medewerkenden van het Instituut. Sinterklaas en speciale gebeurtenissen werden gezamenlijk gevierd; er werden dan liederen gemaakt die door iedereen uit volle borst mee gezongen werden. We voelden ons allen lid van het ICIP als van een gezin.

-Tenslotte vermeld ik hier iets dat ik in eerdere versies weggelaten had omdat het niet in me opgekomen was om te bespreken. Meerdere lezers verbaasden zich daarover. Ik verwijs hier naar het feit dat ik sinds eind vijftiger jaren een relatie had met een mannelijke partner (een relatie die 40 jaren zou duren). Pas na de revolutie van '68, zo rond 1970, deed ik daar in universiteitskringen minder geheimzinnig over. Ook met medewerkers van het ICIP waren er toen van tijd tot tijd ontmoetingen met ons beiden. Dat was voor mij in mijn persoonlijke leven een bevrijding. Tot dan had ik daarover binnen werksituaties niet gesproken. Zelfs niet met Van Lennep, met wie ik bijzonder vertrouwelijk was. Al in de vijftiger jaren had hij me herhaaldelijk gezegd dat iedereen op het gebied van seksualiteit geheel vrij was maar dat je er nooit met anderen over moest praten. Toen ik in een eerste concept van mijn oratie in 1965 een deel gewijd had aan klinisch psychologische overwegingen over homoseksualiteit, reageerde Van Lennep meteen en zeer fel: “Jos, dat kun je absoluut niet doen; als jij als niet getrouwde in die situatie gaat praten over homoseksualiteit dan kun je je verdere carrière aan de universiteit wel vergeten; niemand zal dat van een professor accepteren.” Van Lennep ging eind zestiger jaren met emeritaat en de ‘revolutie’ van '68 veranderde veel. Toen kwam de tijd dat ik mij wat vrijer voelde mijn privé- relatie niet langer verborgen te houden. De sociale contacten werden er gemakkelijker door, hoewel ik me, ook daarna, nooit als homoseksueel afficheerde; wel deelde ik als het te pas kwam mee dat ik samen leefde met een mannelijke partner. Dat bleef in zoverre moeilijk omdat mijn partner een hoge functie had in het internationale bedrijfsleven en die functie het volgens hem niet toeliet dat zijn relatie met mij bekend zou worden.

Twee oud-medewerkers vertelden me dat er nog een ander aspect aan mijn homoseksualiteit was verbonden. Zij zeiden met nadruk: “je moet niet onderschatten wat voor positieve invloed het gehad heeft, zeker op je studenten, dat jij op jouw wijze je leefwijze als homoseksueel liet zien. In die tijd

associeerde men homoseksuelen vooral met cafélopers, relnichten en maatschappelijke mislukkelingen. Dat jij als geaccepteerde nette man in een stabiele relatie met een mannelijke partner leefde, even gewoon was als ‘normale’ mensen en carrière kon maken, was in die tijd voor velen een eye-opener, een onderwerp waarover veel gepraat werd. Men vond dat geruststellend. Jij vervulde ook in dat opzicht een voorbeeldfunctie”. Ik ben me daar destijds nooit bewust van geweest.

Van 1980 tot mijn emeritaat in 1991.

Eind zeventiger jaren waren binnen de universiteiten de grootste perikelen achter de rug, maar in Utecht gingen de animositeit en rivaliteit tussen de vakgroepen in de psychologie en tussen de subfaculteiten in de sociale wetenschappen gewoon door. Een behoorlijk totaalprogramma voor de psychologie kwam door ideologische tegenstellingen en gebrek aan samenwerking maar niet tot stand. Het onderzoek her en der wel, maar ook binnen de vakgroepen waren er nog geen onderzoeksplannen.

In 1980 werd ik gevraagd me kandidaat te stellen voor de functie van decaan van de Faculteit. Ik ging op het verzoek in omdat ik dacht vanuit die functie de samenwerking te kunnen bevorderen en schoon schip te kunnen maken. Ondanks de moeilijkheden van de voorgaande jaren was in mij – een therapeut - de overtuiging gebleven dat het mogelijk moest zijn om tot oplossingen te komen. In de volgende paragraaf geef ik een afzonderlijk verslag van mijn werkzaamheden als decaan. De tachtiger jaren werden ook weer tumultueus; o.a. kwamen er twee grootscheepse reorganisaties

In deze paragraaf beschrijf ik hoe het onze vakgroep verging tijdens alle onrust in de Faculteit in de jaren ‘80.

Mijn doel voor de vakgroep was: doorgaan met het zoveel als mogelijk de vakgroep bij elkaar houden, optimisme uitstralen en het onderwijs en onderzoek door laten gaan. Met opzet bleef ik aanvankelijk ook voorzitter van de vakgroep omdat ik meende de enige te zijn die daartoe in staat was. De dubbelfunctie van voorzitter en decaan werkte heel goed. Ik kon de vakgroepleden bijtijds informeren over welke maatregelen er op komst waren en creëerde daarmee de nodige rust . Toen bij de reorganisaties ook leden van onze vakgroep moesten worden ontslagen voerde ik tevoren lange gesprekken met hen om ze voor te bereiden en te begeleiden. Dat werkte goed. Ondanks alle turbulentie binnen de faculteit bleef de werksfeer binnen Klinische Psychologie en Gezondheid (in de loop van deze periode werd de naam van de vakgroep veranderd ¹) goed en bleven we een relatief harmonische groep.

¹ De verandering van naam had te maken met het nieuwe onderzoeksthema van de vakgroep: gezondheid. Daaronder vielen: geestelijke gezondheid (neurotische mens, persoonlijkheidsstoornissen, psychopathologie, kortdurende therapie), gezondheidspsychologie (somatische klachten) en gezondheidszorg.

Mijn tweede doel was er naar te streven dat alle medewerkers vóór mijn vertrek gepromoveerd zouden zijn. Zoals geschetst was er binnen de vakgroep nog maar een prille onderzoekstraditie en zeer veel medewerkers waren niet gepromoveerd. De meeste zijn in die periode tot een promotie gekomen; enkele niet, ook na mijn emeritaat niet. Daarvoor was het o.a. nodig om voor de vakgroep zoveel mogelijk voorwaardelijke gefinancierde plaatsen te krijgen; later zoveel mogelijk aio-plaatsen. Ik probeerde ook om voor net afgestudeerde collega's nieuwe promotiemogelijkheden te creëren, o.a. bij instellingen of instituten. Het was me in alle drukte toch nog mogelijk om vanaf 1980 tot mijn emeritaat in 1991 15 promovendi als eerste promotor tot een proefschrift te brengen. Daarnaast waren er in de vakgroep tot '91 nog de volgende promoties: Everaerd was na 1980 tot zijn vertrek in 1985 naar Amsterdam 3 keer promotor en daarna, vanuit Amsterdam, nog 5 keer in onze vakgroep; Schnabel (inmiddels bij ons parttime hoogleraar geworden; zie verderop) was 7 keer promotor. Totaal in de 11 jaren tussen 1980 en 1991 binnen onze klinische vakgroep: 30 promoties; ik was er niet ontevreden over.

De onderwerpen van de promoties waren zeer uiteenlopend, er was in de vakgroep nog geen duidelijk onderzoeksprofiel. De promoties bij mij betroffen in deze periode minder expliciet (zoals daarvoor) het thema psychotherapie, wel algemene hulpverleningsthema's (slachtofferhulp, structurerende gezinstherapie, vrouwenhulpverlening, sociale ondersteuning), en steeds meer psychopathologische thema's passend binnen het thema (geestelijke) gezondheid (depressie (4x), sociale vaardigheid, eetstoornissen, intimiteit en homoseksualiteit, seksueel verlangen, omgaan met dood van partner) en een methodologisch thema: projectevaluatie.

Midden tachtiger jaren stelde de faculteit het facultaire Onderzoeksinstituut in, waarbij het onderzoek van onze vakgroep werd ondergebracht bij het thema Gezondheid, dat al een structurerend begrip was voor de projecten van onze vakgroep. In het licht van mijn naderend afscheid ben ik geen lid meer geworden van het Onderzoeksinstituut; ik was ook geen onderzoeker. Ik bleef me inzetten om voor medewerkers zoveel mogelijk onderzoeksmogelijkheden te creëren; o.a. toen binnen de vakgroep de thema's rouw en psychotrauma bestudeerd gingen worden nam ik het initiatief voor de oprichting van de Landelijke Stichting Rouwbegeleiding en was medeoprichter van het Instituut voor Psychotrauma.

Er werd door de leden van vakgroep ook meer gepubliceerd. Zelf kon ik geen afscheid nemen van mijn verleden; mijn eigen publicaties in die periode betroffen wel allemaal (aspecten van) de psychotherapie. Ik publiceerde o.a. over 'amfibische' psychotherapeuten: over het belang van de integratie tussen onderzoek en praktijk in de psychotherapie.

Toen Everaerd in 1985 benoemd werd in Amsterdam werd de laatste therapiegroep opgeheven: de WGG. Wij gingen op zoek naar een opvolger voor Everaerd en meenden een hoog gekwalificeerde collega, een echte onderzoeker, gevonden te hebben in Leuven. Alles was in kannen en kruiken, maar op het laatst werd hij in Leuven benoemd. *l'Histoire se répétait*: ik maakte dat toen voor de derde keer mee.

In het kader van de keuze voor gezondheid werd in de tachtiger jaren Jacques Winnubst aangetrokken als bijzonder hoogleraar op het gebied van de gezondheidspsychologie; later werd hij gewoon hoogleraar. Toen ik me in 1986 gedwongen voelde (zie volgende paragraaf) om voor de derde periode decaan

te worden, nam Winnubst het voorzitterschap over van de vakgroep. Jammer genoeg was dat geen succes. In '89 zegden alle UHD's hun vertrouwen in hem op en werd er een beroep op mij gedaan om tot mijn emeritaat opnieuw voorzitter te worden. Winnubst ging werken bij de Medische Faculteit in Utrecht.

In het kader van ons nieuwe thema waren we erg blij in 1986 Paul Schnabel aan te kunnen trekken als part-time hoogleraar met de leeropdracht Geestelijke Gezondheidszorg en Geestelijke Volksgezondheid. Schnabel is een begaafd docent en had bewezen een zeer ervaren onderzoeker te zijn op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg in het NCGV (Nederlands Centrum voor de Geestelijke Volksgezondheid, later Trimbosinstituut).

Begin tachtiger jaren werd door de Faculteit het Ambulatorium opgericht: een praktijkinstituut ten behoeve van de klinisch psychologen en klinisch pedagogen, waar ook studenten praktijkervaring konden opdoen. Toen na enkele slepende jaren de leiding in handen kwam van Jac Hoevenaars werd het een bloeiend praktijkinstituut dat kon concurreren met een RIAGG. (Later, toen ik als voorzitter van de RINO-psychotherapie-opleiding in Utrecht aftrad, werd Hoevenaars daar mijn opvolger, ook weer met veel succes.)

In de tachtiger jaren speelde ook het definitieve einde van mijn relatie met het NIP. Kennelijk betreurde men daar dat ik, inmiddels een invloedrijke decaan, geen lid meer was en men stelde mij voor het verleden te begraven. Ter wille van de lieve vrede ging ik akkoord. Men nam twee initiatieven: ik werd uitgenodigd om weer lid van het NIP te worden en om zitting te nemen in een commissie die zich moest beraden over het plan van de minister om de titelbescherming van psychologen af te schaffen. Ik ging op beide uitnodigingen in.

De lezer van het voorgaande zal begrijpen dat ik in de commissie titelbescherming van meet af aan het standpunt innam dat er geen enkele basis was voor het handhaven van die titelbescherming: de psychologieopleidingen voldeden bij lange na niet aan de eisen die daarvoor m.i. noodzakelijk waren. Die conclusie had ik al lang geleden getrokken. Het was opmerkelijk dat de functiopsychologen in de commissie het meest fel voor handhaving waren: men zag de intrekking als een grote degradatie van de discipline psychologie. Men schreef mij dat het rapport zich "unaniem zou uitspreken voor handhaving van de titelbescherming, met de aantekening dat Dijkhuis Utrecht tegen gestemd heeft" (sic). Pikant detail: mijn broer Jan (Dijkhuis Leiden) zat ook in de Commissie. Van het Ministerie wist ik overigens al lang dat de intrekking definitief zou worden.

Wat betreft de uitnodiging om weer lid te worden van het NIP: Ik had verwacht dat het Bestuur mij zou schrijven dat ik weer als lid was opgenomen. Maar in plaats daarvan kreeg ik een pakket aanvraagformulieren voor het lidmaatschap en ook de aanvraagformulieren voor een (her)inschrijving in de NIP-registers klinisch psycholoog en psycholoog-psychotherapeut. Bij navraag bleek dat het Bestuur had besloten dat eerst de beoordelingscommissies voor die twee inschrijvingen mijn aanvraag positief moesten beoordelen, voordat ik weer in de schoot van de club zou kunnen worden opgenomen. Ik heb geantwoord dat ik nooit meer iets met het NIP te maken wilde hebben.

Decaan Faculteit Sociale Wetenschappen

In vogelvlucht geef ik eerst een overzicht over mijn voorgeschiedenis met de faculteit Sociale Wetenschappen.

In 1963 stelde de Minister bij Academisch Statuut de Faculteit Sociale Wetenschappen (FSW) in met daarbinnen drie subfaculteiten: Psychologie, Pedagogische en Andragologische Wetenschappen (PAW) en Sociaal-Culturele Wetenschappen (SCW). Alle hoogleraren (voorheen benoemd in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte of in andere faculteiten) moesten opnieuw in de FSW benoemd worden.

Toen ik in '65 als hoogleraar binnen de Faculteit Sociale Wetenschappen benoemd werd moest ik meteen secretaris worden van het faculteitsbestuur. De secretaresse, later hoofd van het faculteitsbureau, Mevrouw Mia Raaymakers, was destijds de enige constante factor voor samenhang in de Faculteit. Met haar heb ik in die beginjaren uitstekend samengewerkt. De Faculteit was wettelijk opgelegd en niemand van de hoogleraren wilde daarin echt samenwerken. Men richtte zich op eigen Subfaculteiten; de Faculteit werd alleen gebruikt om zoveel mogelijk posten en geld te krijgen. De grote kwaliteit van Mevr. Raaymakers is geweest dat ze stug doorging en de hoogleraren menselijk wist te binden, zodat de faculteit toch meer en meer een gezicht kreeg. Toen ik later voorzitter was van de Subfaculteit Psychologie was ik ook weer als zodanig meerdere jaren lid van het faculteitsbestuur.

Vanaf de start van de Faculteit Sociale Wetenschappen bleken de discussies alleen te gaan over de vraag waar beslist moest worden over onderwijs en onderzoek: binnen de faculteit of binnen de subfaculteit. De subfaculteiten wilden daarover geen beslissingsrecht aan de faculteit overdragen. Daarnaast waren er de jaarlijks terugkerende ruzies over de verdeling van posten en gelden. Vooral de psychologen stonden tegenover de sociologen: beiden vonden dat ze niets met elkaar van doen hadden en gunden elkaar niets.

Aan de Faculteit in Utrecht organiseerde het protest van studenten zich na 1968 vooral vanuit twee "centra": de z.g. Steungroep (een groeiende groep van studenten) en een groep die zich Arbeid en Bewustzijn noemde. Beide groepen noemden zich progressief, maatschappijkritisch, en "emancipatorisch"; beiden waren ook zeer militante organisaties. Nooit is me duidelijk geworden of ze onderling gelieerd waren: er werd beweerd dat Arbeid en Bewustzijn in alle protesten en acties domineerde. Arbeid en Bewustzijn was vooral actief bij SCW (Sociaal Culturele Wetenschappen), Psychologie en bij Ontwikkelingspsychologie (onderdeel van PAW: Pedagogisch-Andragologische Wetenschappen). De groep ging zich na enige tijd Werkgroep noemen en probeerde een cursus 'veranderingsactiviteiten' als onderwijsonderdeel opgenomen te krijgen in het curriculum, maar zette wel haar acties door. Bij Psychologie richtte men zich vooral tegen het Psychologisch Laboratorium, omdat naar hun mening daar vooral hun ideologische tegenstanders zaten.

In 1970 greep de Minister in met zijn WUB: de Wet op de Universitaire Bestuursstructuur, waarin werd vastgelegd hoe de studenten vertegenwoordigd moesten zijn in besturen. De inzet van de Steungroep verliep in de loop van de jaren zeventig, maar Arbeid en Bewustzijn bleef actief en veroorzaakte veel onrust. Tot 1979. In het toen door het College van Bestuur aangenomen rapport van Rijntjes en Kormelink over de psychologie, werd de Werkgroep Arbeid en Bewustzijn 'verheven' tot Vakgroep i.o. (in oprichting). Waarschijnlijk was de gedachte dat door de groep op te nemen haar acties vanzelf wel zouden verminderen, omdat ze zich dan voortaan aan afgesproken regels zouden moeten houden. Het betekende wel dat Arbeid en Bewustzijn definitief in het curriculum was opgenomen. Henk Heeren (in 1979 decaan van FSW) was bereid om het voorzitterschap van de groep op zich te nemen. (Ik weet niet meer bij welke subfaculteit de werkgroep i.o. werd ondergebracht; ik meen bij SCW). Van toen af aan moest de groep vooral haar aandacht richten op zichzelf en haar 'vakgebied': op papier had men een formele status gekregen, maar moest die toen gaan waar maken door inhoudelijke prestaties. Aandacht voor zichzelf was bovendien hard nodig, omdat er binnen de groep inmiddels ruzies ontstaan waren: enkele medewerkers waren boos vertrokken.

Het gevolg was dat Arbeid en Bewustzijn na 1979 geen echte opposant meer was in het bestuurlijke functioneren van de Faculteit: het werd een groep die, net zoals alle andere groepen, ging strijden voor eigen belang: voor posten en gelden. De dynamiek van de werkgroep als politieke actiegroep was door de inkapseling verlopen.

Ik vermeld deze geschiedenis over Arbeid en Bewustzijn omdat het trauma van velen in de Faculteit over de subversieve activiteiten van Arbeid en Bewustzijn in de jaren zeventig zo groot was, dat men in de jaren nadien steeds naar voren is blijven brengen dat Arbeid en Bewustzijn ook de boze instigator van al die 'ongewenste' veranderingen in de tachtiger jaren zou zijn. In het volgende hoop ik duidelijk te kunnen maken dat dat niet het geval is geweest. Er waren wel personen afkomstig uit Arbeid en Bewustzijn op bestuurs- en beheersfuncties terecht gekomen, maar ik kan getuigen dat beslissingen na 1980 binnen de Faculteit nooit tot stand zijn gekomen met argumenten vanuit de ideologie van Arbeid en Bewustzijn.

Zoals vermeld werd ik in 1980 gevraagd me kandidaat te stellen voor de functie van decaan van de Faculteit. Nauwelijks was ik unaniem gekozen, of de gebeurtenissen buitelden over elkaar. Het werd duidelijk dat er harde bezuinigingen te verwachten waren, met verlies van personeel. De subfaculteiten kregen de opdracht van het College van Bestuur (CvB) om indicatieve beleidsnota's op te stellen. De subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen was het onderling gauw eens en vroeg naar aanleiding van hun plan zelf een reorganisatie aan. Bij de psychologen en de pedagogen kwamen alle oude tegenstellingen weer verhevigd naar voren: zij konden het onderling totaal niet eens worden over enig beleid en wilden zeker geen reorganisatie.

Inmiddels werd bekend dat de Minister de grote TVC-operatie wilde gaan starten: een landelijke taakverdeling en concentratie. Om daarop te preluderen verordonneerde het CVB aan alle faculteiten: concentratie en integratie. Er werden voor vijf wetenschapsclusters beleidsplannen opgesteld. In de beleidsadviescommissie (BAC) voor de Sociale Wetenschappen (de BAC Gammawetenschappen) hadden zitting de hoogleraren Becker (sociologie), Van

Ginkel (sociale geografie; lid van de Interfaculteit en dus deels van FSW; later lid CvB), Kok (pedagogiek), Köster (psychologie) en de decaan (ikzelf) als voorzitter. Deze commissie, die in alle rust werkte, niet gehinderd door belangen en machtsproblemen, boog zich over de problemen van de versplintering van de faculteit en de zich steeds maar uitdijende en efemere onderzoeksthema's. Het rapport beschreef, met unanieme instemming van alle commissieleden, het beleidsplan dat in de daarna komende jaren de leiddraad zou worden voor alle veranderingen: het weghalen van overlap, het bevorderen van samenwerking in een faculteit zonder subfaculteiten, met als centraal doel: onderwijs en onderzoek organiseren vanuit een matrix van maatschappelijke velden en disciplines. Ik vermeld hier de namen van deze BAC zo precies, omdat in Utrecht nog steeds het fabeltje verkondigd wordt dat het idee van de geïntegreerde faculteit door de groep Arbeid en Bewustzijn zou zijn doorgedrukt. Het plan werd bedacht door deze vijf, "rechtse", hoogleraren (Köster nam er later afstand van in de loopgravenoorlog die zou ontstaan), werd positief beoordeeld in het College van Decanen en met veel instemming overgenomen door het CvB, dat er in de jaren nadien ook steeds achter bleef staan (van Ginkel werd al gauw lid van het CvB). De voorzitter van het CvB, Ginjaar, prees in de vergadering van de decanen het stuk als voorbeeld voor de andere BAC's.

Maar voordat aan het rapport vorm gegeven kon worden kondigde de minister in 1983 de TVC al aan. Het CvB deelde mee dat naast de subfaculteit sociaal culturele wetenschappen, SCW, - die de reorganisatie zelf had aangevraagd - ook de andere subfaculteiten moesten reorganiseren. De kaders voor de reorganisaties werden door het CvB vastgesteld. Alle subfaculteiten moesten aanzienlijke bedragen inleveren en ongeveer 20% van de posten inleveren, waarbij wel ruimte kon worden gecreëerd voor onderzoek. SCW kwam er beter van af omdat aan hen tevoren een geringere korting was opgelegd. De vakgroepen Sociale Pedagogiek, Persoonlijksleer, Psychologie voor Pedagogen en Andragologen en Cultuursociologie moesten worden opgeheven. Het CvB herhaalde ook het besluit van de Minister dat de subfaculteiten moesten worden opgeheven.

Het daarna in 1984 vastgestelde organisatieplan koos als oplossing voor het steeds verder wegglijden van de faculteit door expansie, verkokering en versplintering - in overeenstemming met de opdracht van Minister en CvB, de voorstellen van Academische Raad en vooral het BAC-rapport - voor het z.g. convergente onderwijsmodel: een brede opleiding gedurende de eerste twee jaren en daarna een tweejarige fase van differentiatie. De student van iedere studierichting begint in het eerste jaar met een gezamenlijke gammapropedeuse, waarin inleidingen gegeven worden op de verschillende studierichtingen en het algemene methodeonderwijs; in het tweede jaar kiest zij/hij voor een van de studierichtingen en volgt daar de algemene onderdelen van die richting; in de twee jaren nadien specialiseert zij/hij zich binnen de gekozen studierichting. Naast de bestaande studierichtingen werd de studierichting Algemene Sociale Wetenschappen ingesteld (bedoeld om een halt toe te roepen aan de voortdurende verzelfstandiging van nieuwe specialismen binnen de studierichtingen), waaraan de vakgroepen van alle studierichtingen een bijdrage moesten leveren. Het onderzoek werd ondergebracht in een onderzoeksinstituut via het nieuwe systeem van de voorwaardelijke financiering; er werden binnen het onderzoeksinstituut clusters van maatschappelijke onderzoeksthema's

georganiseerd. Het rapport vermeldde expliciet dat er binnen de gekozen organisatie vrijwel vanaf het eerste jaar ook strikt disciplinair kon worden gestudeerd door wie dat wilde.

Bij een aantal psychologen werd vooral het plan voor de gammapropedeuse een steen des aanstoets: die zou onvoldoende ruimte bieden voor disciplinair psychologieonderwijs. Opposanten schakelden het NIP in dat vaststelde dat het onderwijs voor 75% uit psychologievakken moest bestaan. Er werden door de verschillende kampen vruchteloze tellingen van uren verricht. Hoewel er niet aangetoond kon worden dat er voor studenten psychologie minder dan 75% psychologie werd gegeven, koos het faculteitsbestuur er voor (ter oplossing van de moeilijkheden) om in het plan de keuzevrijheid enigszins te beperken. De gammapropedeuse werd gehandhaafd. De obstructie bleef bestaan en er ontstond over die gammapropedeuse een soort loopgravenoorlog.

Het positieve van de reorganisatie was dat de wetenschappelijke staf opnieuw kon worden beoordeeld en opnieuw samengesteld. Boven vermeldde ik al dat er in het verleden veel personen wetenschappelijk medewerker geworden waren die hun functie niet in wetenschappelijke publicaties of goed onderwijs hadden waar gemaakt. De meer dan 80 personen (ik baseer dit aantal op het geschiedenisboek van de Faculteit uit 2005¹; in mijn herinnering waren het er veel meer) die het faculteitsbestuur voordroeg voor (overigens zeer royale) afvloeiingsregelingen, werden allemaal gekozen in overleg met de hoogleraren van de vakgroepen. Die kozen zelf die personen en konden op die wijze “dor hout weghakken” (de term is van een van die hoogleraren). Toen er (heel begrijpelijk) grote protesten kwamen na bekendmaking van de namen vertelde geen van de hoogleraren dat de keuze in overleg met hen was gedaan. Het faculteitsbestuur heeft dat toen ook maar niet meegedeeld; we vonden het beter dat het bestuur als kop van jut bleef fungeren.

In 1985 moest ook beheer en dienstverlening worden gereorganiseerd. Ook dat proces gaf veel opwinding, zeker omdat de bureaus van de subfaculteiten met hun beheerfuncties daadwerkelijk werden opgeheven. Sjef Czyzewski, die secretaris van het faculteitsbestuur was, werd benoemd als directeur van de faculteit en als zodanig tegelijkertijd mandataris van het CvB. In de jaren nadien heeft hij op loyale wijze met het bestuur samengewerkt, nooit eigen besluiten doorgedrukt en altijd in goed overleg en met instemming van het CvB gewerkt. Voor de geschiedenis moet worden vastgelegd dat tijdens mijn decanaat ook nooit enig voorstel aan de faculteitsraad werd voorgelegd zonder de unanieme instemming van het driemanschap Arie de Ruijter, Sjef Czyzewski en mezelf. De rol en invloed van de Ruijter wordt in alle overzichten onderbelicht. Hij was ook de man die de meeste (voorbereidings)-onderhandelingen voerde, in zekere zin de ambassadeur van het bestuur.

Ook de onderbrenging van het onderzoek in het nieuw opgerichte onderzoeksinstituut veroorzaakte gedurende enkele jaren veel onrust. De meeste hoogleraren waren bang voor verlies van zeggenschap over onderzoek en wilden alles onder zich houden. Het gevolg van dat alles was dat het bestuur van de faculteit, en zeker ik bij de hoogleraren psychologie, steeds meer de gebeten hond werd.

In 1986 werd er een beroep op me gedaan om me voor de derde keer kandidaat te stellen voor het decanaat. Aanvankelijk voelde ik er weinig voor.

¹W. Koops e.a.: *De Faculteit Sociale Wetenschappen in Utrecht. Een geschiedenis*. 2005; Uitgeverij Verloren

Maar de druk was groot: ik was mede-instigator geweest van de vernieuwingen die nog nauwelijks vorm hadden gekregen; er zou een werkelijke oorlog uitbreken (ook met het CvB) als er een decaan zou komen die tegen het plan was en die de gekozen ontwikkelingen zou blokkeren. Ik heb er een avond lang over gepraat met een lid van het CvB, aan wie ik het probleem voorlegde. Hij deed meteen al een beroep op me om te blijven. Later werd dat verzoek herhaald namens het hele CvB, dat mij nog eens meedeelde dat de ontwikkelingen in de faculteit geheel in de lijn lagen van haar beleid. Men wilde dat het plan werd geïmplementeerd en kende geen andere hoogleraar die als decaan vorm zou kunnen geven aan de gekozen vernieuwingen. Hoewel ik wist dat de psychologiehoogleraren en enkele anderen tegen mij waren, besloot ik toch me kandidaat te stellen.

En nauwelijks was ik tot decaan voor de derde periode gekozen of de minister kwam met de volgende bezuinigingsronde: het plan SKG (Selectieve Krimp en Groei). Dat plan kwam, ook voor het bestuur, volkomen onverwacht en dreigde desastreus voor de Utrechtse Sociale Faculteit te worden. De studierichtingen psychologie, pedagogiek en onderwijskunde moesten worden opgeheven, met als argument (naast bezuiniging) de ongunstige arbeidsmarkt voor de sociale wetenschappen, met name in de klinische psychologie, de klinische pedagogiek en orthopedagogiek. Ik zal nooit vergeten dat ik dit bericht in de kantine op een ochtend moest medelen aan alle medewerkers en hoe groot de verslagenheid onder hen was. Ik deelde mee dat het faculteitsbestuur alles in het werk zou zetten om de beslissingen ongedaan te maken.

De dagen daarop was de sfeer in de faculteit ineens omgeslagen. Hoogleraren die tevoren nog oorlog tegen ons voerden namen contact op en boden hun medewerking aan voor het zoeken van een oplossing. Van een tot dan zeer kritische psychologievakgroep kregen we zelfs een brief met de mededeling dat zij bij uitstek de vakgroep waren die de studierichting Algemene Sociale Wetenschappen (ASW) zou kunnen helpen. Ineens was er cohesie in de faculteit: alle geledingen omarmden plotseling (om opportunistische redenen naar later zou blijken) ASW en de verdere ontwikkeling naar een matrixorganisatie van velden en disciplines. De kritiek op ASW en gammapropeuse verstomde.

Het bestuur van de Faculteit kreeg de kans om intensief met het ministerie te gaan onderhandelen. Tot dan toe had dit van harte de ontwikkeling bij onze faculteit onderschreven en werd ons meegedeeld dat ze door de beslissingen juist obstakels voor onze ontwikkeling hadden willen weghalen. Als tegenargument tegen de opheffing van de studierichtingen brachten we in dat deze nu juist onmisbaar waren voor onze plannen voor verdere integratie, voor een verbreding van de afstudeervarianten en voor de uitbouw van de studierichting ASW. Uiteindelijk kregen we een akkoord: de betreffende studierichtingen mochten blijven mits het plan nog veel duidelijker de integratie en verbreding zou realiseren en de studierichting ASW duidelijk zou worden versterkt. Het ministerie wilde Utrecht als voorbeeld stellen. We kwamen tot een akkoord en waren niet ontevreden. We mochten de breedte behouden en de studierichtingen konden blijven bestaan, ook de werkgelegenheid bleef behouden. Daarnaast kwam er een akkoord tussen het Utrechtse CvB en het ministerie voor een aanzienlijk bedrag, ik meen van twee miljoen gulden, als

extra innovatiegeld voor onderwijs en vooral onderzoek (door ieder voor de helft te betalen).

Na enkele maanden kregen we van het CvB de randvoorwaarden voor de nieuwe reorganisatie conform het akkoord: verdere uitbouw van ASW; verdere integratie van de studierichtingen volgens het convergente en modulair opgebouwde onderwijsmodel; afbouw van het nog bestaande onderwijs in klinische hulpverlening en psychotherapie; de organisatie van het onderwijs rond maatschappelijke velden, die moeten corresponderen met de afdelingen van het onderzoeksinstituut; een versterking van het onderzoek. De korting die werd opgelegd was 1,6 miljoen gulden; daarnaast nog een extra korting van 4% wegens tekorten bij de universiteit (na deze kortingen zou later wel het innovatiegeld naar de Faculteit komen). Het CvB herhaalde de ministeriele missive dat pas als aan alle voorwaarden zou zijn voldaan, de bedreigde studierichtingen zouden kunnen worden gehandhaafd.

Het daarna door het bestuur van de faculteit opgestelde plan werd informeel besproken met onder andere hoogleraren en significante personen in de faculteit. Allen gingen akkoord mits de studierichtingen zouden blijven bestaan. Dat was uiteraard ook de inzet geweest van het faculteitsbestuur.

Het plan werd medio '87 besproken in een faculteitsvergadering, die bijna 12 uren duurde. Er kwam vanuit kringen van medewerkers onverwacht toch veel verzet. Het plan werd uiteindelijk met een behoorlijke meerderheid aangenomen en daarmee waren de studierichtingen gered.

Toen moest in alle haast het bemensingsplan worden vastgesteld, omdat de zeer aantrekkelijke 50+ regeling slechts tot januari '88 zou gelden: iedere medewerker die op 1-9-'91 50 jaar of ouder was kon gebruik maken van de mogelijkheid om gegarandeerd wachtgeld te krijgen tot zijn 65ste. Er moesten wederom moeilijke beslissingen worden genomen; dit keer eigenlijk moeilijker omdat in de vorige ronde de vakgroepen al gestript waren. Op alle boven 50-jarigen werd een beroep gedaan om in te gaan op het aantrekkelijke aanbod: 38 personen maakten gebruik van de regeling. Daarnaast stemden 15 medewerkers onder de 50 in met ontslag, 4 met deeltijdontslag en 19 werden op een andere plek binnen de faculteit geplaatst.

Maar van de rust in de eerste maanden na de bekendmaking van SKG en van de tevoren informeel uitgesproken instemming bleef al gauw niets meer over. Vanaf het moment dat duidelijk werd dat de studierichtingen konden blijven bestaan, liet de oppositie zich bij het implementeren van de plannen weer versterkt horen. Er kwam een steeds grotere verdeeldheid en onrust in de faculteit. Binnen alle ingestelde commissies ter invoering kwamen er ruzies.

Het bestuur had geen andere keus dan stug door te zetten en het reorganisatieplan verder uit te werken. Met de minister was overeengekomen dat de faculteit in 1991 door het ministerie zou worden geëvalueerd; het was wederom een kwestie van overleven dat de plannen ook daadwerkelijk gerealiseerd zouden worden.

Tot aan mijn laatste jaar had ik als decaan ontspannen en gemotiveerd gewerkt. Er was bij de leiding van de faculteit duidelijk een teamgeest; iedere ochtend om 8 uur begonnen we opgewekt te vergaderen; ondanks alle problemen hadden we er plezier in omdat we oplossingen en verbeteringen zagen.

Maar in mijn laatste jaar culmineerden de problemen, in het bijzonder met de vakgroep Functieleer. Toen we het implementatieplan opstelden vonden

we een oplossing voor de positie van de hoogleraar Slangen. Het probleem was dat de faculteit niet in staat was om de dure technische voorzieningen voor het fysiologisch onderzoek te bekostigen omdat de FSW betaald werd volgens gammanormen, die beduidend lager waren dan de bètanormen. Om gebruik te kunnen maken van specifieke dierexperimentele faciliteiten was een deel van de groep Slangen al langer gehuisvest in ruimtes van Farmacie. In gezamenlijk overleg (Verbaten was de onderhandelaar van de groep Slangen) werd er voor gekozen de hele groep met alle middelen over te dragen aan Farmacie, zodat het onderzoek van de groep voortaan via de bètanormen zou worden gefinancierd. De groep hield binnen onze Faculteit en ten laste van de facultaire middelen een vaste onderwijstaak, omdat psychofysiologie een vast en verplicht onderdeel van het curriculum was. De FSW betaalde voor deze regeling een hoge prijs. We moesten voor de overbrenging aan Farmacie niet alleen alle middelen overdragen, we vrijwaarden de groep ook nog eens van bezuinigingen. Ondanks deze regeling werd meteen naar buiten verteld dat wij Slangen en zijn groep “er uit gegooid hadden”¹.

Een zelfde soort verhaal werd rond Köster rondgestrooid. De Faculteit wilde Köster, die tot dan toe een persoonlijk hoogleraarschap bekleedde op het gebied van geur en smaak, benoemen tot hoogleraar Psychonomie en hem daarmee een veel bredere verantwoordelijkheid geven. In de officiële besprekingen stemde Köster hiermee van harte in, maar in onderhandelingen ijverde hij voor een voor hem persoonlijk heel gunstige wachtgeldregeling en voor de mogelijkheid om zich in de komende jaren binnen de universiteit alleen nog maar op eigen onderzoek te kunnen richten (eerste én derde geldstroom) te kunnen richten. Op zich een honorabel streven, maar naar zijn vakgroep vertelde hij niet dat de regeling *op zijn eigen verzoek* gerealiseerd was. Er werd een ander verhaal verteld: het faculteitsbestuur zou ook hem eruit gegooid hebben². Nooit werd verteld dat het faculteitsbestuur het liefst Köster op de algemene leerstoel functieleer (op voorstel van Köster psychonomie genoemd) had gezien. Alle leden van Functieleer kwamen in protest en gingen actie voeren en van toen af aan keerden velen uit de Psychologie zich tegen mij. Omdat het Faculteitsbestuur destijds niets over de onderhandelingen wilde meedelen, kon het zich niet verweren.

Ook kwamen er problemen met het CvB. Dat week van tijd tot tijd voor de pressie van hoogleraren om ontvangen te worden, zonder het faculteitsbestuur daarover te berichten. Dat was tegen de afspraken. Het CvB zwichtte omdat enkele hoogleraren op tendentieuze wijze de pers erbij hadden gehaald en men wilde voorkomen dat er naar buiten iets van de problemen zou blijken. Van ambtenaren hoorden we dat hoogleraren in de gesprekken meer posten voor zichzelf claimden. We voerden geïrriteerde gesprekken met het

1 In het geschiedboek van de faculteit (blz. 102) is de lezing die aan Slangen wordt toegeschreven niet in overeenstemming met wat er is gebeurd. Er wordt gesteld dat het faculteitsbestuur besloten had om de materiële en personele financiering van zijn groep volledig stop te zetten en hem het advies te geven om elders onderdak te zoeken. Het tegendeel is waar: alle middelen van de groep zijn overgegaan naar Farmacie en Slangen is gevrijwaard van kortingen. De keuze van het overbrengen van het onderzoeksdeel is ook niet door het CvB genomen, maar geheel in onderling overleg tussen faculteitsbestuur en de groep.

2 Ten aanzien van Köster wordt in het geschiedboek van de faculteit (blz.102 en 112) gesteld dat hij ‘vrijwillig gedwongen’ was. Niets is dus minder waar. Köster wilde zich niet als algemeen hoogleraar psychonomie voor de vakgroep inzetten. Dat hij tot 1996 als ‘onbezoldigd hoogleraar’ werkzaam was, was het gevolg van zijn eigen keuze.

CvB. Gelukkig bleef dat wel achter het integratieplan staan maar het drong bij ons aan om in te gaan op de wensen van enkele hoogleraren. De zaak culmineerde toen een van de hoogleraren het raadsbesluit tot herziening van het onderwijsmodel bij het CvB ter vernietiging voordroeg.

Uiteindelijk kwam de beslissing van het CvB: het deelde mee achter de inhoud van het besluit te blijven staan maar het plan alleen goed te keuren als een van de sociologiehoogleraren een halve post extra zou krijgen. Sic! De faculteitsraad had het plan echter al goedgekeurd; ik weigerde het opnieuw voor te leggen aan de faculteitsraad. Het CvB speelde het hoog en nodigde alle hoogleraren uit voor zogenaamd overleg, wat ik opvatte als een teken van wantrouwen in mij. Pas na bemiddeling door andere faculteitsdecanen die het CvB er op wezen dat het volkomen fout had gehandeld, zag het CvB dat ook in. Het CvB deelde mij mee dat het college fout geweest was door een beslissing te nemen die voorbehouden was aan het faculteitsbestuur; wij gaven de hoogleraar alsnog zijn halve post.

Het kwaad was geschied; het was me duidelijk dat ik me na afloop van mijn bijna afgelopen derde decaansperiode snel moest terugtrekken. Mijn tijd in de faculteit was voorbij, zeker nu ik niet meer voor 100% door het CvB was gesteund en het buiten mij om met andere hoogleraren had overlegd. Toen betreurde ik het dat ik toch voor een derde termijn had gekozen.

Hierboven beschreef ik mijn verhaal; 'andere partijen' vertellen andere verhalen. Het is jammer dat alle verhalen over wat er in de tachtiger jaren gebeurde in de Faculteit nog zoveel emoties oproepen. Vooral omdat ik merk dat de emotionele stellingname van de verschillende subgroepen - met m.i. soms aantoonbare vertekening van de realiteit - steeds maar weer wordt overgedragen op nieuwe leden van de subgroepen. Het wordt tijd voor een echte geschiedkundige analyse van wat er destijds allemaal in Utrecht in de Sociale Faculteit heeft plaats gevonden: aan de hand van stukken.

Terugblik en afscheid van de universiteit

In 1991 ging ik, na 42 jaren aan de universiteit gewerkt te hebben, formeel met de VUT, maar bleef nog een jaar parttime als voorzitter van de vakgroep functioneren in afwachting van de nieuw te benoemen hoogleraar klinische psychologie. Het laatste jaar van mijn decanaat had me gesloopt; ik probeerde buiten de universiteit mijn vitaliteit te hervinden. Het was een jaar van terugblikken naar de veertig jaren die ik aan de universiteit had doorgebracht. Ik kan mijn overwegingen van destijds uiteraard alleen brengen in evaluatietermen van nu.

Mijn eerste twintig werkjaren roepen positieve herinneringen op. Ze begonnen met het ontdekken van houvasten in de psychologie. Het enthousiasme waarmee ik in Utrecht studeerde werd gevoed door de Utrechtse School. Hoewel ik van fenomenologie als filosofische richting weinig begreep werd ons studenten een visie op de mens overgedragen die ik sindsdien in mijn activiteiten ben blijven

uitdragen. Laat ik de visie hier versimpelen met de term: personalistisch. Mensen geven als persoon zelf structuur en betekenis aan hun leven, zijn ingebed in een normatieve omgevingscultuur, zijn nooit volledig te objectiveren. Een psycholoog moet daarom altijd de mens als individu met zijn eigen levensgeschiedenis centraal stellen. Die visie lag ten grondslag aan al mijn wetenschappelijke werk later en aan mijn visie op de praktijk van klinisch psychologen en psychotherapeuten.

Ik kreeg de mogelijkheid om vanuit die visie een geheel nieuwe klinische psychologieopleiding te ontwerpen en te realiseren. Het waren jaren van enthousiasme en genieten van groei en succes. Het lukte me om een bloeiend praktisch opleidingsinstituut op te bouwen. Ik initieerde zaken waarin ik gelóófde. Vanuit het niets ontwikkelde ik de eerste m.i. goede - en ook meest gewilde- opleiding klinische psychologie aan een Nederlandse universiteit.

Maar vanaf de jaren 70 kwam, als in een vloedgolf, ineens een serie problemen over ons heen: we groeiden uit ons jasje, het aantal studenten werd veel te groot, er waren steeds meer vacatures, medewerkers werden te zwaar belast, kregen het gevoel onvoldoende gewaardeerd te worden. Het einde van het Instituut als een praktisch opleidingsinstituut voor klinisch psychologen werd definitief toen we het juridische proces verloren tegen de door ons ingestelde numerus fixus. We werden gedwongen de praktijkcursussen te bekorten en te beperken en er zelfs boekententamens voor in de plaats te stellen. Duidelijk werd dat in het doctoraalprogramma geen echte praktijkopleiding meer kon plaats vinden, alleen een oriëntatie op praktijksituaties.

Parallel aan deze interne veranderingen speelde de maatschappelijke onrust en de 'opstand' binnen de universiteiten: bezettingen, machtsovername van studenten, raden, enz. In dat intens verwarrende sociale proces - waarin facties ontstonden, personen en groepen zich tegenover elkaar opstelden - kwam als in een eruptie de stroom van opgekropte emoties naar boven, die in de jaren daarvoor onder een vernislaag verborgen waren gebleven. Ze werden nu onverbloemd geuit; er werden strategische politieke acties bedacht om aan al die vooroordelen, al die boosheid/agressie tegen de 'anderen' vorm te geven. Vanaf toen kon in Utrecht bijna niet meer zakelijk overlegd en gediscussieerd worden: de ideologische kampen gingen elkaar fel te lijf. De omgang binnen de psychologie Utrecht en later binnen Faculteit Sociale Wetenschappen verloederde meer en meer: en was geen respect meer voor en geen erkenning van elkaar

Dit betekende niet dat er vanaf de jaren 70 niet meer gewerkt werd en dat er ook geen positieve ontwikkelingen waren. Zo ben ik positief over wat er binnen onze vakgroep in die moeilijke jaren tóch tot stand kwam. Vooral over het feit dat de vakgroep in die jaren als een eenheid bij elkaar is kunnen blijven (bij meerdere andere vakgroepen was dat niet het geval), dat er bij ons een gevoel van samenhang is blijven bestaan. Ook over de door de omstandigheden gedwongen ombouw, onder allerbelabberdste omstandigheden, van een klinisch opleidingsinstituut naar een onderzoeksinstituut ben ik niet negatief. Bij mijn vertrek bleek dat er goede condities waren geschapen voor die omslag (zoals in de jaren na mijn vertrek ook is gebleken). Zelf ben ik weliswaar nooit een

onderzoeker geworden en ik moet erkennen als hoogleraar wetenschappelijk te weinig te hebben bijgedragen. Wel was ik van 21 promovendi de eerste promotor en lukte het om de meeste medewerkers van destijds vóór 1990 te laten promoveren en iedereen onder te brengen in onderzoeksgroepen. Voor de studenten van destijds is het belangrijk dat velen ondanks alle turbulenties toch goed onderwijs kregen. Meerderen van hen werden later hoogleraar: Walter Everaerd, Ed Klip, Maarten van Son, Paul Emmelkamp, Jozien Bensing, Wim Trijsburg, Jan van den Bout, Peggy Cohen, Floor Kraaijmaat, Joost Dekker, Marjolein Sorbi.

Ook in de Faculteit Sociale Wetenschappen, waar in de tachtiger jaren het meest fel werd gevochten, kwamen er toch positieve fundamentele veranderingen. Van een faculteit met geïsoleerd werkende groepen en individuen, was er een samenhangende organisatie gekomen waarin het onderzoek sterke impulsen had gekregen (alleen al dertig procent van de posten was in 1990 vrijgemaakt voor onderzoeksaió's) en de aandacht was verplaatst naar de onderzoeksthema's van de clusters in het Onderzoeksinstituut. Bij het einde van mijn decanaat waren er al meer dan honderd medewerkers via de voorwaardelijke financiering werkzaam in het facultaire Onderzoeksinstituut, binnen de interdisciplinaire clusters. Het grote aantal ontslagen hadden we kunnen gebruiken om de vakgroepen te bemensen met personen die beter gekwalificeerd waren voor een universitaire functie. Als grootste wapenfeit in de geschiedenis van de FSW zie ik dat het na de SKG toch gelukt was om tegen ieders verwachting in (ook die van het CvB) de studierichtingen psychologie en pedagogiek te redden. Bovendien bleek de Faculteit er uiteindelijk door de innovatiegelden financieel niet op achteruit te zijn gegaan.

Maar de lezer van al die verwarrende vorige paragrafen zal vooral getroffen zijn door de gespannen verhoudingen, de strijd en de ruzies tussen alle protagonisten binnen de door mij beschreven groepen. Meerdere lezers van de concept-tekst van deze autobiografie vroegen zich af: wat was dat voor een milieu? waarom stond men in Utrecht destijds op zo'n wijze tegenover elkaar? wat kon zoiets opleveren? waarom was er in Utrecht in die jaren zoveel onrust, opstand en onderlinge strijd?

Mijn opvatting is dat het gebrek aan openheid voor en samenwerking met elkaar verband hield met de wijze waarop de hoogleraren in de FSW Utrecht, vanaf de oorlog onderling niet of nauwelijks samenwerkten en geen open relatie met elkaar konden hadden. De hoogleraren brachten deze cultuur (en hun verbale mythes over 'de anderen') over aan de leden van hun eigen groep, die zich er mee gingen identificeren en zich er naar gingen gedragen.

Uit eigen ervaring ken ik dat proces het best binnen de psychologie. Al sinds de tijden van Langeveld en Buytendijk ontwikkelde zich daar een omgangscultuur tussen hoogleraren die anders was dan aan andere universiteiten. In Utrecht ontbrak het aan een minimum van onderlinge openheid en uitwisseling. Ieder van de hoogleraren trok zich op zichzelf terug. Daarbij kwam dat de hoogleraren nog lang dachten als hoogleraar-oude-stijl te kunnen functioneren: ze wilden de spil blijven waarom alles draaide, wilden nog als een paus regeren. Maar velen waren niet in staat om op een nieuwe wijze leiding te geven aan hun medewerkers, laat staan om in de nieuwe omstandigheden inspirerend te zijn. Toen zij na de zeventiger jaren

verondersteld werden aan het hoofd te staan van vakgroepen en daar de eenheid en de samenwerking te bevorderen, lukte dat maar weinigen. Hun falen in dit opzicht werd bijvoorbeeld duidelijk in het personeelsbeleid van hun eigen groep: vaak namen ze zonder enig beleid medewerkers aan om die dan later weer als ongeleide projectielen hun gang te laten gaan, welke zich ook tegen de eigen groep konden keren. Ze durfden zelden in de eigen groep in te grijpen.

Wat mij vooral irriteerde was de dubbelhartige opstelling van meerdere hoogleraren; zelden spraken ze met één tong. Ik heb dat vaak aan den lijve ervaren gedurende mijn decanaat. Met niemand van alle collega-hoogleraren in de FSW heb ik in die tijd ooit in enig gesprek ruzie gehad; in mijn aanwezigheid bleven ze altijd vriendelijk tegen me. Maar ik wist dat ze zich zo gauw ze buiten zouden zijn tegen mij zouden keren en in eigen kring over de tegenstellingen tussen ons zouden vertellen. Ook naar hun eigen groep waren ze niet eerlijk en open; daar verkondigden ze meningen die ze bij mij niet herhaalden. Men (re)ageerde steeds vanuit wat ze dachten dat hun persoonlijk belang was.

Het centrale probleem in mijn faculteit in Utrecht was in mijn ogen dat het destijds meerdere hoogleraren ontbrak aan enig esprit de corps. Ze werkten voor zichzelf, voor eigen belang en droegen als leider niet uit dat gezamenlijkheid, solidariteit en openheid in iedere werkgemeenschap een noodzakelijke conditie is. In mijn werkjaren aan de universiteit ben ik me er meer en meer bewust van geworden hoe belangrijk het is dat men in alle omstandigheden een open discours met elkaar blijft houden (niet alleen hoogleraren onderling, ook hoogleraren met medewerkers, docenten met studenten, besturen - zoals CvB, Faculteitsbestuur en Vakgroepsbestuur – met de onder hen gestelden), dat men elkaar respecteert, naar elkaar luistert en het belang van de organisatie laat prevaleren boven persoonlijke belangen.

Deze nu uitgeschreven visie confronteert me natuurlijk met de vraag wat mijn eigen rol was - zeker in de tijd van mijn decanaat - om in die moeilijke jaren het onderlinge discours te stimuleren en te behouden. Er nu over nadenkend moet ik bekennen hierin gefaald te hebben. Het is te simpel om te stellen dat het me door de intensiteit van de spanningen niet gelukt is. Nu besef ik dat de weg die ik toen koos (uiterlijk vriendelijk en redelijk blijven) te eenzijdig was. Ik probeerde om alle emoties zoveel als mogelijk te sussen, te dempen, om met vriendelijkheid personen tot zakelijke beslissingen te laten komen. Maar als psychotherapeut had ik moeten weten dat ik vooral ook had moeten proberen de onderliggende emotionele processen te 'bewerken': die veel meer expliciet ter sprake had moeten brengen, opposanten bij elkaar had moeten brengen, op hooglaarniveau had moeten proberen door andere initiatieven het onderlinge gesprek weer op gang te krijgen. B.v. had ik de jaarlijkse hoogleraardiners weer moeten instellen en veel andere situaties van 'discours' moeten creëren waarin hoogleraren elkaar op andere dan een bevechtende manier ontmoetten. Ik was daar bang voor, was bevreesd dat de situatie dan helemaal uit de hand zou lopen. Ik durfde de confrontatie niet aan uit angst de zaak erger te maken. Als therapeut had ik moeten weten dat daardoor ook ik de spanningen en emoties negeerde. Het leven voor mezelf werd daardoor wel meer verdraaglijk, maar door de ontkenning ervan droeg ook ik bij aan het cumuleren van de spanningen. Ik maakte me veel later pas bewust daardoor ook

zelf te hebben bijgedragen aan de grote clash van 1989. In dat opzicht ben ik geen goed bestuurder geweest.¹

Het heeft na 1989 (toen het nieuwe faculteitsplan werd aangenomen) nog enkele jaren geduurd voordat er in Utrecht meer onderlinge samenwerking kwam. De nieuwe organisatie, het Onderzoeksinstituut waarin men moest samenwerken en vooral de internationale interdisciplinaire ontwikkeling van onderzoek heeft de openheid voor anderen bevorderd. De emoties van destijds luwden langzaam, er kwam een meer zakelijke werksfeer waarin men openheid voor elkaar kon opbrengen. Alle groepen gingen zich vooral richten op de wereld van het academisch onderzoek, met eigen vragen en zich conformerend aan wat internationaal de standaard was geworden. In die nieuwe omstandigheden heeft ook mijn vakgroep zich in 15 jaar nadien geëvolueerd tot een internationaal hoog scorende onderzoeksgroep.

Ofschoon ik dit uiteraard prachtig vind en in mijn opvolgers prijs, blijf ik wel van mening dat men in academische kringen te weinig de vraag stelt naar de relevantie van veel van het empirische onderzoek in de psychologie. Onderzoekers scoren er vooral door in vraagstelling en methode aan te sluiten bij het internationale onderzoekscircuit. Daaraan bijdragen staat hoog in het vaandel. Iedere onderzoeker is eager om een bijdrage aan dit bouwwerk van empirische gegevens te leveren: men vergroot het aantal publicaties, men krijgt de waardering van de eigen kring van onderzoekers. Het proces kan worden gezien, zoals een collega me recentelijk zei, als een zichzelf generend perpetuum mobile, dat zich maar ontwikkelt en alleen nog binnen beperkte circuits van zich specialiserende vakgenoten doorzichtig is.

In het onderwijs lijkt daar momenteel van de kant van de studenten weinig bezwaar tegen te zijn: zij willen als in de oude middelbare school van vroeger veel 'leren'. Maar omdat de grote meerderheid van studenten geen onderzoeker wil/zal worden en in allerlei praktijkomstandigheden als psycholoog met mensen zal komen te werken (waarbij men weinig onderzoeksgegevens direct zal kunnen 'toepassen') hoop ik dat in het onderwijs in de psychologie ook belangstelling gekweekt zal worden voor de psychologie als menswetenschap. Mensen zijn nooit volledig te objectiveren. Daarom moet psychologie meer zijn dan kennis nemen van onderzoeksgegevens. Mijn ideaal is om studenten ook onderwijs te bieden waarbij ze 'gevormd' kunnen worden: uitgedaagd en gestimuleerd om vooral zelf over de realiteit van mensen en het sociale gebeuren na te kunnen denken. Voor studenten aan de universiteit niet alleen schoolse leersituaties creëren maar ze vooral tot kritische academici op te leiden, die in staat zijn om zelf stelling te nemen en te oordelen. Ik besef dat deze laatste opmerkingen gelezen kunnen worden als een zwanenzang van een oude man die zich niet los heeft kunnen maken van de personalistische visie, bij hem lang geleden geïmpregneerd door de Utrechtse School.

¹ Het is natuurlijk wel waar dat ook aan andere universiteiten binnen de Sociale Wetenschappen in de tweede helft van de jaren '80 de onderlinge solidariteit en openheid van hoogleraren sterk verminderden. Een oud-collega die in die jaren aan de Leidse Universiteit werkte wees mij er op dat ook in Leidse faculteit Sociale Wetenschappen de onderlinge solidariteit problematisch werd. Hij weet dat aan de opgelegde bezuinigingsoperaties en de onderlinge belangentegenstellingen die hieruit resulteerden.

*

In 1991 gaf ik een ongeïnspireerd afscheidscollege over de valkuilen en het misbruik van de DSM als diagnostisch instrument en een pleidooi om de hulpvrager als individu meer in het centrum te plaatsen. Naar mezelf luisterend hoorde ik een man uit het verleden spreken. Nu ik mijn weg in de psychologie beschrijf, betreur ik het dat ik in mijn afscheidscollege naast een inhoudelijk thema ook niet mijn persoonlijke weg door de psychologie geschetst heb: iemand die te jong en zonder onderzoekservaring in de unieke machtspositie van hoogleraar in de klinische psychologie benoemd werd, de turbulente veranderingen meemaakte via zogenaamde gedemocratiseerde leerstoelen en bestuurlijke chaos, zijn ideaal van een opleiding klinische psychologie aan de universiteit had moeten opgeven en de vakgroep liet groeien naar een onderzoeksorganisatie. Ook had ik, denk ik nu, een analyse moeten geven van de processen die in al die onrust zichtbaar worden en had daarbij zeker mijn opvatting moeten uitwerken over het belang van universitair leiderschap van hoogleraren. Maar de distantie om over die zaken te kunnen spreken had ik toen nog niet.

Mijn afscheid werd glorieus gevierd. Ik werd door velen bijzonder hartelijk toegesproken, werd gedecoreerd en geëerd. Maar zelf kon ik tijdens mijn afscheid alleen maar gedistantieerd glimlachen, vervuld van ambivalente gevoelens. Ik keek uit naar nieuwe activiteiten.

BUITEN DE UNIVERSITEIT

a. Tot mijn emeritaat

Werken aan de ontwikkeling van de deskundigheid psychotherapie

Toen ik begin jaren zestig meer en meer de richting uitging van de psychotherapie viel me op dat alles op dat gebied onduidelijk was. Er was geen behoorlijke omschrijving van wat onder psychotherapie moest worden verstaan, de psychiaters claimden de exclusiviteit van dat gebied terwijl er buiten de psychiater-psychoanalytici maar weinig psychiaters waren die de psychotherapie beoefenden. Er moest in de wereld van de psychiaters en de psychologen nog veel veranderen om het vak psychotherapie te ontwikkelen. Naast mijn werk aan de universiteit heb ik daar zeer veel tijd aan besteed.¹

Binnen de NVP (Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie; toen nog een geheel medische aangelegenheid), opgericht in 1930, was er al jaren een discussie over psychotherapie, waarbij de psychoanalytici zich tegenover de “neurologische” leden stelden. De NVP organiseerde van tijd tot tijd discussiebijeenkomsten (ik werd er vanaf 1961 als gast voor uitgenodigd) maar door de ingenomen vaste posities van de facties kon men niet tot een gezamenlijke stellingname komen. De NVP bleef een vrijblijvend discussiegezelschap, sterk onder de supervisie van Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en Neurologie (NVPN). Wel met status; je kon er alleen na selectie lid van worden.

Binnen de NVPN werd er vanaf de jaren vijftig meer en meer gesproken over de snel opkomende groep klinisch psychologen en hun activiteiten. Psychologen waren in de veertiger jaren binnen de instellingen aangetrokken om psychiaters met behulp van psychologisch onderzoek te helpen bij de diagnose van patiënten, maar in de praktijk bleken ze al snel meerdere andere activiteiten in de hulpverlening op zich te nemen. De psychologen gingen zich

¹ In dit hoofdstuk beschrijf ik mijn activiteiten ter ontwikkeling van het vak psychotherapie vanuit mijn eigen perspectief. Voor een brede uiteenzetting van die geschiedenis, waarin alle stromingen en alle participanten uitgebreid worden beschreven en ook een interpretatie over mijn rol wordt gegeven, zie: H.M. Reijzer: Naar een nieuw beroep. Psychotherapeut in Nederland. Bohn, Stafleu, van Loghum 1993

(naast enkele andere beroepsgroepen: maatschappelijk werkers, theologen, sociologen) ook begeven op het gebied van de psychotherapie. Een aantal van hen noemden zich ook psychotherapeut. Zo ontstond er in die jaren een soort koude oorlog tussen psychiaters en psychologen.

Binnen het NIPP (Nederlands Instituut voor Praktiserende Psychologen; later NIP) werd de discussie over de psychotherapie in 1961 op gang gezet door ambitieuze jonge psychologen in de sectie klinische psychologie die erkenning wilden hebben voor hun nieuwe activiteiten. Het was het begin van roerige jaren, die uiteindelijk leidde tot het vertrek van de therapeuten uit het NIPP naar de NVP.

Voor mij was het NIPP eind jaren 50 het enige forum waarin de discussie over psychotherapie op gang gebracht kon worden. Ik was weliswaar al enige jaren lid van het Psychoanalytisch Genootschap maar daar hield men zich niet bezig met problemen buiten eigen opleiding e.d. om. Daarom stortte ik me in activiteiten om in de psychologenwereld begrip te krijgen voor psychotherapie. Wat ik toen heel naïef niet bedacht, was dat een beroepsvereniging een verzameling is van collega's met totaal verschillende belangen. Binnen het NIPP hadden de psychodiagnostici andere belangen dan de psychotherapeuten; er was een grote tegenstelling tussen de psychologen die zich wetenschappelijk noemden (o.a. de functiepsychologen) en de 'toegepaste' psychologen; er waren politieke tegenstellingen: de conservatieven die zich conformeerden aan het overheidsbeleid en aan degenen die de macht hadden in de samenleving (o.a. de medici) versus de ambitieuze jongeren die nieuwe ontwikkelingen wilden. Al gauw kreeg ik genoeg van al die belangentegenstellingen en al dat gekonkel. Ik moest gedurende de jaren dat ik binnen het NIPP actief was door schade en schande ervaren dat een beroepsvereniging absoluut niet mijn milieu was en dat de weg om mijn doel te bereiken een geheel andere moest zijn.

Laat ik beginnen een korte schets te geven van mijn moeilijke jaren om binnen het NIPP iets voor de psychotherapie te bereiken. De Commissie Psychotherapie door de sectie klinische psychologie ingesteld, kwam o.a. met het voorstel om binnen het NIPP een registratie op te zetten van psycholoog-psychotherapeuten. De discussies hierover tussen sectie en bestuur verliepen zeer moeizaam. Het bestuur was bang om de medische wereld, i.h.b. de psychiaters, te schofferen. (Overigens sprak het bestuur nooit over psychotherapie, maar over 'psychologische gesprekken'.) Sipke Fokkema, destijds voorzitter van het NIPP, was fel tegen enige opstelling door psychologen die de medische wereld zou kunnen kwetsen. Hij vreesde moeilijkheden met de psychiaters en vond waarschijnlijk zelf ook dat psychologen zich moesten beperken tot diagnostiek.

Wel werd afgedwongen dat het bestuur een eigen commissie psychotherapie in het leven zou roepen, met de opdracht om te inventariseren welke werkzaamheden de klinisch psychologen in de praktijk verrichtten. Ik werd gevraagd als voorzitter. De commissie concludeerde dat (in mijn herinnering) van de ongeveer 60 geënquêteerden slechts 15% opgaf géén psychotherapie te verrichten. Het bestuur van het NIPP vond die gegevens ongeloofwaardig en wilde er geen consequenties aan verbinden, laat staan bekendheid. Er ontstond een getouwtrek tussen de commissie en het NIPP-bestuur, dat steeds naar voren bracht geen moeilijkheden met de psychiaters te willen.

Na heftige discussies werd een nieuwe, meer brede, Bestuurscommissie Psychotherapie (Commissie 2) ingesteld. Ook van die commissie werd ik voorzitter. Daarin werden ook vertegenwoordigers van de toen bestaande verenigingen opgenomen: op het gebied van de psychoanalyse, de gedragstherapie en de groepstherapie. Veel tijd werd besteed aan de opdracht. Uiteindelijk lukte het om een brede opdracht te krijgen: het gevraagd of ongevraagd adviseren van het bestuur op het gebied van de psychotherapie. We creëerden daarmee de situatie dat het bestuur op het gebied van de psychotherapie met de commissie moest overleggen en dat we ook uit onszelf activiteiten konden ontplooiën. Als actieve leden herinner ik me Han Blankstein, Jos van Groeningen en Gerrit Nevenzeel. Een belangrijke activiteit van Commissie 2 was het overleg met de zg Commissie de Vreeze (officieel: de Staatscommissie Medische Beroepsuitoefening). Pieter Baan (met wie ik voor en tijdens zijn WHO-tijd persoonlijke contacten had) zorgde dat ik bij de Vreeze thuis werd ontvangen. Later kwam er van de Commissie de Vreeze de formele vraag aan het NIPP (of aan onze Commissie?) om een omschrijving te geven van psychotherapie. Jos van Groeningen inventariseerde de literatuur en de elementen voor een mogelijke omschrijving. De Commissie werd het uiteindelijk eens over een definitie. Ik stuurde die informeel meteen naar de Vreeze. Er ontstond veel heibel: het bestuur van het NIPP was boos, de sectie voelde zich buitengesloten. Ook de NVP stond op zijn achterste benen: er was niet met hen overlegd. Maar de definitie was succesvol: na veel overleg en uiteindelijk met instemming van eenieder werd ze (ik meen door de gezamenlijke verenigingen) formeel naar de Commissie de Vreeze gezonden, die de definitie later in haar eindrapport (1973) overnam. Nog vele jaren nadien fungeerde de definitie als dé omschrijving van psychotherapie.

Commissie 2 adviseerde ook empirische gegevens te verzamelen over psychotherapeutische activiteiten door psychologen. Aanvankelijk was het bestuur hier tegen (steeds weer de angst voor ruzie met de medische wereld), maar uiteindelijk kwam er consensus om onder alle psychologen te inventariseren wat hun werkzaamheden waren. Commissie Psychotherapie 3 werd ingesteld. Weer werd ik voorzitter. Hoewel mijn contacten met het bestuur steeds slechter werden durfde men mij kennelijk niet te passeren.

De publicatie van het rapport (1972) werd aanvankelijk weer door het NIPP-bestuur tegengehouden. Ook met de aanbevelingen werd niets gedaan. Er waren onderdelen die veel verzet opriepen: het bestuur wilde niet accepteren dat de commissie gekozen had voor de stelling dat psycholoog-psychotherapeuten moesten voldoen aan de opleidingsnormen van de NVP, veel NIPP-leden waren bang dat er betere financiële regelingen zouden komen voor psychotherapeuten en niet voor de psychodiagnostici.

Toen al was voor mij de maat vol en nam ik voor mezelf de beslissing om het NIPP links te laten liggen. Nadien richtte ik me alleen nog maar op de NVP. Mijn formele breuk met het NIPP kwam in 1976. Het NIPP stelde zich steeds meer op tégen de ontwikkeling van de psychotherapie (was bang dat er een nieuwe beroepsgroep zou ontstaan), ging akkoord met het plan van een aantal jonge psychologen om een eigen opleidingsinstituut (het COP) op te richten dat korte opleidingen in psychotherapie aanbood terwijl de opleiders zelf geen psychotherapieopleiding volgens de NVP-normen hadden gevolgd, en ging ook akkoord met de oprichting door jonge werkloze psychologen in Amsterdam (buiten de overheidsregelingen om) van een nieuwe gedragstherapeutische

GGZ-instelling (de VEPAC - Vereniging van op Effectiviteit gecontroleerde Psychotherapie Centra - ; in samenwerking met de afdeling Persoonlijkheidsleer van de Universiteit van Amsterdam). Dat alles deed voor mij de emmer overlopen: ik stapte uit het NIPP en met mij zeer veel anderen. Wij vonden een nieuw tehuis in de NVP.

De NVP had mij in 1965 al gevraagd om lid te worden (in dat jaar werd ik hoogleraar). Vanaf Januari 1967 stelde ze het lidmaatschap open voor psychologen. Na veel aarzelingen (omdat mijn ervaringen met een beroepsvereniging zo negatief waren geweest), stemde ik toch in met een bestuurslidmaatschap: ik hoopte meer invloed te krijgen. Na enkele maanden werd ik secretaris van het bestuur. Mijn belangrijkste interesse was het ontwikkelen van goede opleidingen en het creëren van condities waaronder psychotherapie kon worden uitgevoerd. Maar daaraan kon in mijn bestuursjaren binnen de NVP weinig worden gedaan. Het onderwerp dat destijds binnen de NVP moest worden opgelost waren de criteria voor het lidmaatschap: coöptatie moest worden vervangen door een rationeel systeem. En in dat proces bleken weer allerlei belangen van (sub)groeperingen te spelen. Ik probeerde in die belangenconflicten orde te scheppen maar moet erkennen dat me dat eigenlijk niet lukte. Ik besepte dat het niet op mijn weg lag een strategische oorlog te voeren tussen psychologen, psychiaters en psychotherapeuten. Bovendien ging het mij au fond eigenlijk niet om het belang van de psychotherapeut: veel meer om goede opleidingen en om goede voorzieningen voor de uitoefening van de functie psychotherapie. Nooit heb ik gevochten voor het beroep psychotherapeut.

De oplossing voor de toelatingscriteria werd op creatieve wijze ontworpen door mijn opvolger in het bestuur: Han Blankstein. Hij ontwierp een puntensysteem voor de onderdelen die iemand moet hebben doorlopen alvorens het lidmaatschap te kunnen aanvragen: een eigen leertherapie, theoretische en technische cursussen, supervisie en psychotherapie-ervaring in teamverband per jaar. Het was een doordacht systeem van een minimum en maximum aantal punten per onderdeel en een totaal vereist minimum aantal punten. Het puntensysteem werd in 1973 aangenomen. En de gedachtegang erachter is nog vele jaren nadien door het veld overgenomen. Onder Jan Thiel (voorzitter) en Han Blankstein (secretaris) is de centrale positie van de NVP voor psychotherapeuten verder gefundeerd en is o.a. ook een eerste ontwerp gemaakt voor een gedragscode voor psychotherapeuten.

Na de slechte ervaringen binnen de beroepsvereniging NIPP en het wederom ervaren van ruzies tussen beroepsverenigingen in de tijd van mijn bestuurslidmaatschap in de NVP, besloot ik me voortaan zo veel als mogelijk verre te houden van politieke verenigingsactiviteiten en me vooral te richten op de ontwikkeling van concrete zaken, in het bijzonder op die van de opleidingen in de psychotherapie. Ik had weliswaar mijn nieuwe tehuis gevonden binnen de NVP, maar mijn preoccupatie lag bij het realiseren van goede multidisciplinaire en multimethodische opleidingen.

In mijn activiteiten om dat doel te bereiken heb ik de wind mee gehad. Los van de moeizame ontwikkelingen binnen de beroepsverenigingen maakten de omstandigheden en een eigen strategie (het persoonlijk benaderen van

invloedrijke personen) het me mogelijk een eigen beleidslijn te kunnen realiseren. Ook de omstandigheden waren me welgezind. Binnen het IMP Utrecht had ik de mogelijkheid om als eerste in Nederland een interdisciplinaire en multimethodische opleiding in de psychotherapie te ontwikkelen.

Wat in deze geschiedenis vooral van grote betekenis is geweest, is de instelling in 1963 van een Commissie Psychotherapie door de Stichting Algemeen Centraal Bureau voor de Geestelijke Volksgezondheid (de “neutrale” koepel voor de geestelijke volksgezondheid, naast de katholieke en protestantse); dat gaf mij de mogelijkheid om mijn ideeën op papier te zetten. Lex Poslavsky was verbonden geweest aan die koepel en haalde Jaap Le Poole en Pieter Baan over om zo’n commissie in te stellen. Dat koppel was op het gebied van de geestelijke volksgezondheid al jaren zeer actief. Le Poole werd voorzitter. Baan nodigde mij uit secretaris te worden. Met beiden heb ik sindsdien uitstekende persoonlijke contacten onderhouden.

(Ik zal nooit vergeten hoe mijn eerste concept voor het verslag in een commissievergadering besproken werd op de avond in 1963 dat Kennedy vermoord was: we werkten steeds een half uur en gingen dan elders in het huis even de laatste radioberichten beluisteren. Radio’s waren toen nog niet verplaatsbaar.)

Midden jaren 60 kwam het definitieve rapport uit. Nu nog verbaas ik me er over hoe ik in het betrekkelijk korte commissieverslag destijds al alle beleidspunten heb uitgeschreven die mij in de jaren nadien steeds voor ogen zijn gebleven. Er werd een definitie gegeven van psychotherapie¹ en er werd gesteld dat er in de psychotherapie meerdere methoden zijn, die niet uitsluitend voorbehouden zijn aan de medische discipline: ook psychologen en andere disciplines - maatschappelijke werkers, huisartsen, enz. - kunnen zich daartoe bekwamen; psychotherapie werd dus geschetst als een specifieke deskundigheid voor meerdere beroepsgroepen. Het standpunt werd ingenomen dat de psychotherapie gezien haar multimethodisch en multidisciplinair karakter bij voorkeur beoefend moet worden in Instituutsverband. De meeste nadruk in het rapport werd gelegd op het belang van opleidingen. De deskundigheid psychotherapie moest uitgezaaid worden door middel van opleidingen, waarbij na een brede basisopleiding specialisaties in specifieke methoden konden worden gevolgd. Tenslotte werd in het rapport een pleidooi gehouden voor onderzoek van psychotherapie en uiteraard gepleit voor het beschikbaar komen van gelden voor opleiding en onderzoek.

Vanaf toen was mijn belangrijkste streven om

- opleidingen in de psychotherapie van de grond te krijgen: om zoveel mogelijk deskundigen op het gebied van psychotherapie te trainen;
- te bevorderen dat er faciliteiten zouden komen voor de multimethodische en multidisciplinaire beoefening van de psychotherapie binnen instituten.

Het veld bleek weinig open voor het rapport. Het blijft voor mij nog steeds merkwaardig dat het rapport bij de ruziemakende verenigingen nauwelijks gelezen of besproken werd, terwijl het ingrijpende gevolgen zou krijgen.

¹ Destijds nog algemeen: het op methodische wijze scheppen van een relatie, waarin de psychotherapeut en de patiënt samen de innerlijke samenhang in het psychisch leven van de patiënt en medemenselijke relaties bespreken, met als hoofddoel voor de patiënt een betere aanpassing aan zichzelf en omgeving te bereiken.

Maar het belangrijkste was dat Baan (invloedrijk in Ministerie en Inspectie) alles deed om de voorstellen van het rapport te implementeren. Hij onderschreef in die jaren (daarin gesteund door Jacques Weyel) de noodzaak om de psychotherapie te “vermaatschappelijken” en zette zich in om meerdere beroepsgroepen psychotherapeut te laten worden. Buiten alle organisaties om ging Baan als pragmaticus op zoek naar financiering voor de gevraagde opleidingen en psychotherapie-instituten. Baan bevorderde dat het Rapport leidde tot belangrijke overheidsbeslissingen:

- Het Ministerie, i.s.m. het Preventiefonds, creëerde een subsidie voor opleiding, onderzoek en preventie op het gebied van de psychotherapie en stelde die ter beschikking aan de IMP's. Deze kregen daarmee het voortouw bij de ontwikkeling van opleidingen in de psychotherapie.

- Later kwam er een subsidie van het Ministerie voor een Koördinatie Centrum voor Opleidingen in de Psychotherapie, het KCOP. Een full-time functionaris en een secretariaat konden worden bekostigd. Ik werd voorzitter van het KCOP. Dit stelde normen op voor opleidingen en voor de verdeling van de subsidies, en het ontwikkelde opleidingsprogramma's.

- De GMD (de Gemeenschappelijke Medische Dienst) stelde de Commissie Baan in (ik werd lid), die in 1973 met twee belangrijke voorstellen kwam, die daarna ook snel gerealiseerd werden:

- ter bevordering van de revalidatie in arbeidssituaties kwam er bij de GMD een subsidieregeling voor psychotherapie. Het werd voor de IMP's mogelijk om voor hun patiënten hulp te geven via de WAGG (de Wet op de Arbeidsongeschiktheid). Dit was in die tijd belangrijk voor het voortbestaan van de IMP's, omdat de hulp aan hun patiënten tot dan toe vergoed werd door de Sociale Diensten en de Divosa (Directeuren van Sociale Diensten) niet meer willig was om de enorm gestegen kosten voor psychotherapie aan de IMP's via de Bijstandswet te vergoeden. De nieuwe regeling gaf nieuwe mogelijkheden voor de IMP's.

- om deze regeling niet alleen ten gunste te laten komen van de bestaande IMP's werd een Adviescommissie Instituutpsychotherapie ingesteld die Organisatorische Eenheden Psychotherapie (OEP; dat konden zelfstandige instellingen maar ook afdelingen van een instelling zijn) moesten screenen voor een erkenning door de GMD. Als ze erkend waren konden ze ook profiteren van de vergoedingsregelingen voor psychotherapie door de GMD. Een van de criteria was dat een psychotherapeutische organisatie-eenheid ook een opleiding in de psychotherapie verzorgde die aan bepaalde criteria voldeed. Het KCOP bepaalde de criteria. Gedurende de jaren dat deze Adviescommissie werkzaam was, was ik er de voorzitter van. Er werden in enkele jaren 16 organisatorische eenheden erkend.

Door de voorzitterschappen van die twee zakelijk werkende organen (KCOP en Adviescommissie Instituutpsychotherapie) kon ik onafhankelijk van de (politieke) discussies en de onrust binnen de beroepsverenigingen en binnen de GGZ-wereld (zie hieronder) en ondanks het ontbreken van landelijk overheidsbeleid of -regeling stug doorgaan met het realiseren van de twee hoofdoelen van het rapport van het Algemeen Centraal Bureau:

- aangaande de opleidingen: er kwamen subsidies voor steeds meer opleidingen in de psychotherapie; er konden normen opgesteld worden voor

- de opleidingen; er werden opleidingsprogramma's uitgeschreven; en er werd ook (bescheiden) onderzoek op het gebied gedaan;
- aangaande de uitvoering van psychotherapie binnen interdisciplinaire en multimethodische samenwerkingsverbanden: er kwamen steeds meer erkende en gesubsidieerde instituten (IMP's) en organisatorische eenheden voor psychotherapie; ik meen 16, verspreid over het hele land.
- Het ging in die jaren met de ontwikkeling van de psychotherapie zeer voorspoedig.

Maar aan die snelle uitbreiding kwam rond 1980 een eind. De afbraak is voor een gedeelte te wijten aan de opstelling van de directeur van een van die instellingen (het Amsterdamse IMP) in de persoon van Dries van Dantzig. Naast charmant was hij ook eigenzinnig en veroorzaakte hij in het landelijke overleg van de IMP's steeds moeilijkheden. De ontwikkelingen gingen hem nooit snel genoeg. Hij noemde zichzelf de voortrekker van de psychotherapie in Nederland (sprak er trots over dat hij het grootste psychotherapie-instituut ter wereld had ontwikkeld) en meende alles alleen te kunnen oplossen. Nieuwe afspraken b.v. over vergoedingen via de Bijstandswet regelde hij zelf. Nooit hield hij zich aan landelijke afspraken, o.a. over de kwaliteit van het werk en de kwalificaties van hulpverleners. Hij had grootse visies op de noodzakelijke psychotherapeutische hulp onder de bevolking, wilde die snel realiseren en ging daarom in op ieder initiatief dat wie dan ook aandroeg om zijn Instituut groter te kunnen maken. Maar in de visie van de collega-directeuren lapte hij daarbij te vaak de kwaliteit van de hulpverlening aan zijn laars. Zo waren volgens de normen van het landelijke overleg - de NVP-criteria – veel van zijn medewerkers (uiteindelijk waren het er 260!) niet adequaat opgeleid: hij accepteerde het lidmaatschap van de Vereniging voor Gedragstherapie als voldoende voor zijn gedragstherapeuten. De grootste fout die hij beging was de salariëring van zijn medewerkers: al zijn medewerkers van welke vooropleiding dan ook kregen als vergoeding het hoge uurtarief dat voor psychiaters gold. Er was ook geen maximum aan het aantal uren dat medewerkers konden werken en declareren: er werden van tijd tot tijd gigantische weekbedragen uitbetaald. Dat was natuurlijk vragen om moeilijkheden. Het landelijke overleg heeft hem daarover continu berispt; andere IMP's hebben zijn beleid in deze ook nooit overgenomen. Maar hij trok er zich niets van aan. Het is m.i. dit beleid dat tot het faillissement van het Amsterdamse IMP heeft geleid.

Ondanks dat alles ontstond er tussen Dries en mij sinds de zestiger jaren tot aan zijn dood een steeds persoonlijker contact en kwam er tussen ons waardering over en weer. In de begintijd hadden we in het zakelijke overleg constant moeilijkheden, maar langzaamaan ontwikkelde zich tussen hem en mij een positieve relatie, die steeds gebleven is: al die jaren nadien tot aan zijn dood gingen we tweemaandelijks samen eten en deelden we onze ervaringen en visies op geestelijke gezondheid. Ik heb hem daarbij vaak herinnerd aan zijn onmogelijke houding in zijn IMP-tijd, zó dikwijls en zó openhartig, dat ik me nu vrij voel om hier over hem zo onverbloemd te berichten.

Gelukkig voor hem (en voor de GGZ) heeft hij de ondergang van zijn IMP altijd aan anderen kunnen blijven toedichten en kon hij met zijn creatieve geest in zijn verdere leven blijven vechten voor de thema's die hem bezig hielden. Dries van Dantzig is daardoor nadien tot een van de grote persoonlijkheden in de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg kunnen

worden. Zoals velen met mij heb ik steeds meer bewondering gekregen voor de vasthoudendheid waarmee hij tot op hoge leeftijd misstanden in de GGZ aan de orde bleef stellen. In die rol was hij onovertroffen.

In de roerige jaren '70 kwam er ook vanuit de GGZ een sterke tegenbeweging tegen de 'machtige' IMP's. Vanaf de jaren '30 waren in de GGZ naast de grote psychiatrische instellingen steeds meer kleine ambulante organisaties ontstaan, die ieder vanuit een eigen perspectief voor een eigen doelgroep werkten. In de zeventiger jaren begonnen veel van die organisaties zich te roeren. Er kwamen acties tegen het 'opbergen' van patiënten in psychiatrische inrichtingen. De kleine ambulante instellingen wilden meer aandacht voor de maatschappelijke invloeden op het ontstaan van GGZ-klachten, claimden meer geld voor ambulante hulp, demonstreerden voor meer directe opvang- en hulpcentra. De algemene noemer van het protest was de strijd voor de 'emancipatie' van GGZ-'cliënten': een andere bejegening en meer ambulante hulpvoorzieningen; meer zorg i.p.v. classificeren, opbergen en toedekken.

De overheid probeerde greep te krijgen op al die onrust en lanceerde plannen om binnen de klinische (psychiatrische) instellingen verbeteringen te bevorderen en alle afzonderlijke ambulante instellingen bijeen te brengen in één organisatie: de RIAGG (Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg). Jarenlang werd er geruzied over de wijze waarop de afzonderlijk werkende kleine instellingen (o.a. de MOB's, de LGV's, de IMP's, de SPD's, enz) in zo'n nieuwe grote organisatie konden worden ondergebracht. In de discussies daarover stond centraal de agressie tegen de macht en de privileges van de psychotherapeuten en vooral van de grote en 'rijke' IMP's. Alle niet-psychotherapeuten keerden zich tegen deze instituten, die zich in korte tijd zo succesvol hadden ontwikkeld en vaak de betere medewerkers uit de instellingen hadden weggehaald door veel hogere uurvergoedingen te bieden. De IMP's verloren hun strijd om afzonderlijk te blijven bestaan: ze werden opgedoekt en de medewerkers moesten worden geïntegreerd binnen de Riagg's.

Van al die discussies over de RIAGG-vorming heb ik me zo veel als mogelijk gedistantieerd. Ik probeerde mijn 'eigen' gremia te beschermen: het KCOP en de Adviescommissie Instituutpsychotherapie. Maar toen de RIAGG's werden ingesteld werden ook zij opgedoekt.

Op beleidsniveau was sinds 1976 mijn aandacht vooral gericht op de twee belangrijke Commissies Verhage¹. In beide commissies was ik actief. Commissie I ontwikkelde voor de overheid een plan voor de verdere ontwikkeling van de psychotherapie; Commissie II gaf adviezen over wat er moest gebeuren met de gelden (niet gering: 1,6 miljoen gulden) die tot dan voor opleiding in de psychotherapie binnen de IMP's beschikbaar waren. Ik beperk me hier tot Commissie I.

Commissie I werd gewoonlijk de Commissie Verhage genoemd. Het rapport beschreef in 1981 de psychotherapie in al zijn facetten:

- er werd een uitgebreide omschrijving van psychotherapie gegeven;
- er werden drie niveaus van psychotherapiebeoefening onderscheiden: aspirant-niveau, basisniveau en specialistisch niveau;
- de (voor)opleiding werd uitgeschreven;

¹ Genoemd naar de voorzitter dr Henny Verhage, destijds Hoofdinspecteur Geestelijke gezondheidszorg

- voor de opleiding werd voorondersteld kennis van psychopathologie en sexuologie;
- in de opleiding moesten de volgende theoretische kaders aan de orde komen: analytisch, experiëntieel, gedragstherapie en systeemtheorie en de volgende settings: individuele behandeling, groep en gezin/partnerrelatie;
- alleen psychiaters en klinisch psychologen kunnen de opleiding volgen voor psychotherapie;
- psychotherapie werd niet als beroep maar als functie, als een specifieke deskundigheid beschreven;
- psychotherapie moest vanuit meerdere disciplines worden 'bevruucht';
- specialistische opleidingen nadien moesten plaats vinden binnen de specialistische verenigingen;
- er werd een krachtig pleidooi gehouden voor officiële registratie van psychotherapeuten;
- de indicatie moest in een indicatieteam gesteld worden;
- psychotherapie moest plaats vinden binnen psychotherapeutische instituten of binnen een Organisatorische Eenheid voor Psychotherapie;
- vrijgevestigde psychotherapeuten moeten deelnemen aan intervisiegroepen;
- er moest een centrale landelijke instantie komen die de voorwaarden en normen zou opstellen voor vooropleiding, basisopleiding en specialistische opleidingen.

Voor kenners was die inhoud niet nieuw: alles werd nog eens samengevat. Ik was zeer tevreden met het rapport omdat alle voorstellen geheel in het verlengde van mijn nota uit 1963 en mijn activiteiten nadien lagen. Eindelijk was nu alles in een formeel overheidsrapport vastgelegd. Maar belangrijker was uiteraard dat de overheid nadien het rapport in grote lijnen overnam. In het z.g. Regeringsstandpunt Psychotherapie werd het rapport bekrachtigd en tot richtlijn gemaakt van beleid. Belangrijk was ook dat de Hoofdinspecteur (J. van Londen) in het Psychotherapiebesluit van 1986 de beslissing nam om een voorlopige registratie van psychotherapeuten te starten.

In die jaren leerde ik Jitze Verhoeff kennen, toen Inspecteur Geestelijke Gezondheidszorg. Het was het begin van een langdurende samenwerking. Jitze spande zich in om het Rapport Verhage te implementeren en om dat in een breder kader te plaatsen. Hij zat enkele commissies voor (ik was er lid van) die blauwdrukken maakten voor opleiding en nascholing voor de gehele GGZ. De overheid nam de adviezen over:

- Er werd een Centraal Orgaan Opleidingen in de Psychotherapie ingesteld: het COOP.
- Voor de opleidingen en de nascholing werden Regionale Instituten voor Nascholing en Opleiding ingesteld (RINO's).
- Binnen alle RINO's kwamen er psychotherapieopleidingen.
- Ter stimulering van RINO's werd een landelijk CRINO ingesteld: een centraal orgaan ter stimulering en normstelling van RINO's.

Bij al deze nieuwe organen was ik ook betrokken: in het COOP vervulde ik een centrale rol, ik was voorzitter van het CRINO, ik richtte het RINO Utrecht op en werd er hoofd van de afdeling Opleiding Psychotherapie. In die functies kon ik de idealen die me vanaf 1963 voor ogen hadden gestaan verder realiseren.

Er waren ook onvolkomenheden. Het regeringsstandpunt en de registratie van de Hoofdinspectie erkende geen opleidingen, wat ik graag gezien zou hebben. Men bleef bij de registratie in zekere zin het puntensysteem van Blankstein hanteren. Dit gaf de mogelijkheid aan personen om ter registratie als psychotherapeut allerlei ‘losse’ (afzonderlijk van elkaar gevolgd) onderdelen aan te bieden als opleidingspakket. Men sprak in dergelijke situaties van een sprokkelroute. Maar de mogelijkheid van een sprokkelroute bleef nog jaren lang, tot het eind van de Inspectieregistratie (ik meen tot eind negentiger jaren), bestaan. Al die jaren moesten ook de opleidingen van gerenommeerde RINO-opleidingen hun onderdelen afzonderlijk aan de Hoofdinspectie voorleggen, hun opleiding was niet erkend. Er werden in alle jaren van de registratie bij de Hoofdinspectie meer psychotherapeuten geregistreerd via sprokkelroutes dan via RINO-opleidingen. Dat was een doorn in mijn oog. Vanaf 1963 had ik gestreden voor erkende kwalitatieve opleidingen waarin de onderdelen op elkaar afgestemd zijn, waar de leiding zijn cursisten kent en persoonlijk begeleidt. Als essentie van een psychotherapieopleiding heb ik altijd gezien: vorming door training ‘on the spot’, kritisch begeleid worden door leermeesters die zich interesseren voor de opleidingen als persoon en die hen helpen zich te ontwikkelen.

Veel psychotherapeuten hebben de ondergang van de IMP's als de ondergang van de psychotherapie ervaren. Zelf zie ik dat absoluut niet zo: er zijn nadien binnen de RINO's goede opleidingen voor psychotherapie gekomen, de deskundigheid psychotherapie werd daardoor nadien op steeds grotere schaal verspreid. Hulpverleners vanuit verschillende beroepen met de deskundigheid psychotherapie kregen nadien meer en meer een plaats binnen de GGZ en zijn daar nu niet meer weg te denken. Ik vermoed dat de teleurgestelden vooral treuren over het teloorgaan van de status van het beroep psychotherapeut. Mijn insteek is nooit geweest dat er gestreefd moest worden naar een beroep ‘psychotherapeut’. Psychotherapie ben ik altijd blijven zien als een discipline voor meerdere beroepen. Dat is me door mijn psychotherapiecollega's nooit in dank afgenomen, wat ook bleek toen ik rond de jaren '90 sprak en publiceerde over: ‘Psychotherapie, een vak voor veel beroepen’.

Activiteiten als psychotherapeut

Vanaf 1955 tot na 2000 had ik thuis een praktijk als psychotherapeut, meestal in de avonden. De hulpvragers kwamen uit zichzelf (waren door anderen op mij attent gemaakt) of werden door collega's doorverwezen. Mensen lijden aan psychische problemen veel intenser dan ze laten blijken en als ze dan eindelijk hulp inroepen dan is het moeilijk om hen in de kou te laten staan. Zo was ik al

die jaren minimaal 10 uur per week bezig met psychotherapiehulp, na mijn emeritaat meer.¹

Mijn cliënten hadden een middelbare of hogere opleiding. Velen kwamen uit de Utrechtse Universiteit, uit alle faculteiten. De meeste patiënten waren uit de leeftijdsgroepen: 25-35 en 45-55; twee kritische levensfasen. Ongeveer 40% hadden ook een psychiatrische stoornis, waarover ik regelmatig contact had met een psychiater (Poslavsky). Criterium voor aanname was voor mij complexiteit van de problemen (meer ‘eenvoudige’ problemen verwees ik door naar jongere collega’s) en de intensiteit van hun lijden. Per week besteedde ik één uur aan een leertherapie: psychotherapeuten in opleiding moesten verplicht 50 uren in psychotherapie gaan; in de praktijk werden dat er steeds rond de 100.²

Ik had kennelijk ook een renommee voor de wereld van de (zoals ze het zelf ervoeren of zelfs benoemden) ‘hooggeplaatsten’: mensen die meenden dat ze absoluut niet in het gewone hulpverleningscircuit bekend mochten worden. Daaronder waren ook collega-hoogleraren die zich in woord en geschrift verzetten tegen het vage en onwetenschappelijke van de psychotherapie en hoge beleidsfunctionarissen die de ontwikkeling van het beroep psychotherapeut hadden tegengewerkt. Zij namen contact op en smeekten me bij wijze van spreken of ik hen (of hun naasten) vertrouwelijk zou willen helpen. Er was (ik vrees: er is) nog steeds een grote discrepantie tussen wat mensen enerzijds verkondigen vanuit hun zogenaamde kennis en opvattingen en wat ze anderzijds in hun intieme relaties en de beslotenheid van hun gezin beleven en lijden. Psychische klachten en ziektes werden (worden), zeker door de bovenlaag van de maatschappij, nog steeds als een groot taboe gezien, als een falen waarvan niemand mag horen.

Als ik ’s avonds vermoeid thuis kwam na een lange werkdag en met mijn therapiepraktijk begon, voelde ik me meteen totaal anders. Overdag moest ik afwachten, passief zijn, veel incasseren, processen laten ‘rijpen’, beleid trachten te realiseren op lange termijn; als psychotherapeut was ik vanaf het eerste moment zeer alert. Ik voelde me meteen uitgedaagd om het luisteren en interpreteren goed te combineren, om zo op de juiste momenten te kunnen interveniëren. Alles was er op gericht om mijn cliënten steeds weer opnieuw te ‘raken’ en daardoor verdieping te krijgen van hun beleven en denken. Nooit heb ik het doen van psychotherapie als vermoeiend ervaren. Integendeel: altijd werd ik er door gestimuleerd, voelde me zelfs geïnteresseerd en kwam altijd wat

¹ Een collega die een conceptversie van deze tekst las vroeg zich af of ik niet erg rijk geworden was door mijn praktijk en adviseerde daarover iets mee te delen. Het tegendeel is waar, zeker wanneer je daarbij de investering in uren betreft. Ik verstrek de gegevens omdat ik denk dat die historisch interessant zijn, in het licht van de huidige uurvergoedingen. Ik had een particuliere praktijk, d.w.z. ik was niet verbonden aan een instelling of aan de overheidsregeling voor psychotherapeuten. Cliënten betaalden naar draagkracht: met een minimuminkomen (bij voorbeeld studenten) al die jaren niet meer dan fl 10,- per uur (ongeveer een derde van mijn cliënten waren minvermogend), van de draagkrachtigen –een minderheid- vroeg ik pas tegen het einde van mijn praktijk eind negentiger jaren fl 130,-, in de zeventiger jaren was fl 50,- een grote uitzondering. Daar ik alle dossiers nog bezit, kon ik het gemiddelde bedrag berekenen dat ik in al die jaren verdiende met de praktijk: nog geen fl 25,-. Gedurende 40 weken per jaar (in de negentiger jaren minder door de vele vakanties) betekent dat gemiddeld fl 10.000,- per jaar, waarover ik bijna 60 % belasting moest betalen.

² Ik was leertherapeut voor psychiateren in opleiding, de Vereniging voor Rogeriaanse Therapie en de Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie. In de leertherapieën hanteerde ik mijn eigen methode (zie verderop), maar werden verschillende accenten gelegd afhankelijk van de reden waarom men een leertherapie moest volgen.

opgewonden uit de gesprekken. Psychotherapeut zijn was voor mij een heel essentieel deel van de werkdag; ik kon bijkomen van alle sores overdag. Ik ervoer in die gesprekken steeds opnieuw dat ik er goed in was; bij de hulpvragers zag ik ontwikkelingen ten goede en voelde me gewaardeerd. Na ieder gesprek maakte ik aantekeningen, vooral over de vraag- en knelpunten. Ik had ook geen enkele moeite om in de weekends de verslagen door te nemen en zo nodig in de literatuur naar oplossingen of verklaringen te gaan zoeken. Nu ik er op terugkijk denk ik dat het doen van psychotherapie me in al die moeilijke werkjaren gered heeft: daar ervoer ik dat ik aan anderen zeer relevante hulp kon geven. Het versterkte mijn zelfgevoel, dat in mijn universitaire bestaan zo vaak op de proef gesteld werd.

Mijn eigen methode benoemde ik soms met de term ‘interactionistische’ psychotherapie. Maar ik wilde absoluut niet dat mijn werk als een richting werd gezien. In cursussen, supervisie en praktijk had ik me in 15 jaren bekwaamd in verschillende technieken (psychoanalyse, Rogeriaanse psychotherapie, de gezinstherapie en de (cognitieve) gedragstherapie), zodanig dat ik de basistechnieken daarvan beheerste en ingangen kon vinden in de literatuur van die richtingen. Zoals ik boven ook al schetste bij mijn grote cursus was mijn uitgangspunt dat verschillende technieken geen doel op zich zijn maar gebruikt kunnen worden als ze bijdragen aan het algemene doel: in de interactie met de cliënt steeds meer openheid tot stand brengen, steeds meer dynamisering.

Mijn benadering is het best te verduidelijken aan de procedure die ik bij de meeste van mijn therapieën toepaste. In het kenningsmakingsgesprek was altijd mijn eerste opmerking dat psychotherapie erg afhankelijk is van het contact dat een cliënt ervaart met zijn psychotherapeut; dat een cliënt vooral vertrouwen, openheid en begrip moet ervaren bij zijn therapeut en dat zoiets pas na meerdere gesprekken kan blijken. Ik vroeg mijn cliënten daarover heel open te zijn en te zeggen wanneer ze het gevoel zouden krijgen niet met mij tot een vertrouwensband te hebben kunnen komen; in dat geval zou het veel beter zijn om naar een andere therapeut te gaan. Meerdere keren zijn cliënten na enkele gesprekken ook om die reden weggegaan; van enkelen hoorde ik later dat ze het met hun nieuwe therapeut wel goed konden vinden.

De eerste fase begon ik altijd met de bespreking van de levensgeschiedenis, ook al waren er al (dikke) dossiers: ik vroeg de cliënt om in eigen woorden zijn hele levensverhaal nog eens minutieus te vertellen, bij wijze van spreken van jaar tot jaar. Deze fase duurde vele weken, soms wel meerdere maanden. Ik ging op allerlei details in, vroeg steeds verduidelijking, maakt me een beeld van alle significante personen (legde daarover voor mezelf ook schema's vast), tastte steeds de belevingen achter de feiten af, vroeg alsmaar door, ook over intieme zaken. Dat schiep allengs een band van vertrouwen en openheid. Tegelijkertijd kon ik me door zo te werk te gaan langzaam een beeld vormen van wat er diagnostisch aan de hand zou kunnen zijn: welke verwoordingen van patronen effectief zouden kunnen zijn voor verdere productieve gesprekken in onze opgebouwde relatie. Tijdens die eerste fase verdiepte ik me ook in de literatuur over een mogelijke ‘diagnose’. (Terzijde: met de ‘diagnose’-termen van de DSM-procedure - depressie, angststoornis, enzovoort - heb ik nooit kunnen werken; DSM-categorieën zijn ook helemaal geen diagnoses, slechts classificaties.) In mijn visie hoort een diagnose een descriptie te geven van een ontwikkelingsproces, afgestemd op de individuele levensgang van een cliënt. Ik zie zo'n diagnose als een werkhypothese, die in de

twee jaren intensief contact nog geen verandering ten goede zou zijn bereikt het beter was om een andere therapeut te zoeken; ik beloofde hen dan eventueel te helpen bij het vinden van een andere therapeut. Deze opvatting gaf me veel problemen in de discussies met psychoanalytische collega's. Hun argument was vooral dat overdracht pas na jaren tot stand komt. Mijn tegenargument was dat overdracht ook door de therapeut geïnduceerd kan worden, dat dat juist een van de belangrijke interactionele kwaliteiten moet zijn. Ik ben mijn standpunt blijven verdedigen en toepassen. Steeds ben ik de in tijd alsmaar uitdijende psychotherapieën (van welke richting dan ook) blijven bestrijden en adviseerde betreffende cliënten een andere therapeut te zoeken.

Eind zeventiger jaren had ik ineens genoeg van psychotherapie. Alles was me te veel; waarschijnlijk ook in combinatie met het vele werken overdag. Ik besloot een jaar te stoppen. Ik had behoefte om vrij te zijn van al dat gezeur van mensen, van al dat oprakelen van hun jeugdproblemen, van de steeds weer gevraagde inzet, van het altijd maar open moeten staan voor problemen van anderen. Het was ook de tijd van de opbloei van al die verschillende scholen in de psychotherapie, van al die eenzijdige methodes, van de onderlinge verkettering, waartegen ik een grote weerzin had. Ik kreeg schoon genoeg van de wereld van de psychotherapeuten, vroeg me af of ik eigenlijk nog wel in psychotherapie geloofde. De periode van een jaar werd meer dan twee jaar. Toen nam ik de draad weer op. Ik weet nog dat uiteindelijk de gedachte dat ik het niet kon maken om psychotherapiecurussen te geven en zelf geen praktijk te doen, me er toe aanzette om weer te beginnen afspraken te maken.

En meteen werd ik weer enthousiast, ging op dezelfde wijze als voorheen door en voelde me als voorheen ook weer sterk gestimuleerd.

Tenslotte moet ik in deze paragraaf mijn activiteiten vermelden als supervisor. Naast de psychotherapieën deed ik ook nog gemiddeld twee supervisies per week. De supervisanden hadden het niet gemakkelijk bij mij. Ze moesten per therapiegesprek uitgebreide verslagen –inhoudelijk verslag en analyse- maken en steeds na ieder gesprek gemotiveerd (met verwijzing naar de gelezen literatuur) uitschrijven wat de strategie van het volgende gesprek zou zijn. Die stukken moesten me uiterlijk een dag voor het volgende supervisie-uur worden toegestuurd. Ik denk dat ze me vaak vervloekt zullen hebben, maar desondanks krijg ik van sommigen van hen nog steeds waarderende opmerkingen over die tijdrovende procedure.

Activiteiten als opleider in de psychotherapie

Binnen het RINO-Utrecht werd ik hoofdopleider psychotherapie. Gelukkig kreeg de opleiding een uitstekende naam; we konden uit veel sollicitant-opleidingen de beste kandidaten selecteren. Centraal in de opleiding (voor psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers) was een vorming in de (algemene) psychotherapeutische attitude (dat is wat anders dan een opleiding in multidisciplinaire psychotherapie), kennisname van meerdere richtingen en methoden, een eigen keuze voor een van de psychotherapeutische methodes en

veel nadruk op psychologische/ psychopathologische diagnostiek, zonder welke geen psychotherapie kan worden gedaan.

Tot aan mijn emeritaat gaf ik jarenlang in het laatste opleidingsjaar een cursus psychotherapeutische attitude. Ik had het gevoel na al die jaren de ideale cursus te hebben ontwikkeld. Alles wat me altijd voor ogen had gestaan bij de opleidingen klinische psychologie en psychotherapie, was in die cursus tot een goede vorm gekomen. Ik beschrijf de cursus hieronder in het kort, vooral ook als historisch interessant gegeven. Wat toen als zeer inspirerend en vernieuwend werd ervaren, wordt nu in 2007 als verouderd beschouwd, omdat nu vanuit andere paradigma's wordt gewerkt. In de toekomst zal men er misschien meewarig over glimlachen (of zal die draad weer worden opgenomen?).

De deelnemers aan de cursus hadden in de eerste jaren van hun opleiding al andere cursussen gevolgd, hadden psychotherapie-ervaring, hadden in principe hun leertherapie afgerond en waren ook al in supervisie. De theoretische basis van de cursus was een boek van James Bugenthal (*The Art of the Psychotherapist*). Het boek werd aan het begin van iedere opleidingsdag besproken. De cursus was wekelijks, gedurende een volle dag.

Een van de cursisten werd aangewezen om gedurende de hele dag (twee lange dagdelen van 4-5 uur) patiënt te zijn. Zij/hij moest een reëel, beladen, psychisch probleem van zichzelf inbrengen. Een andere cursist was psychotherapeut en mocht in het gesprek zijn eigen strategie (school of richting) kiezen, maar moest die strategie systematisch kunnen verantwoorden. Er werden steeds therapeutische gesprekken van ongeveer een half uur gehouden, die werden nabesproken door de groep (waarbij de patiënt zich terugtrok). Alles was op de band opgenomen en kon bij de nabespreking worden nageluisterd. Het gesprek werd procesmatig geanalyseerd: Wat was de "diagnose" van de therapeut en wat bedoelde zij/hij op gang te brengen? Welke effecten hadden de uitingen van de therapeut? Waarom leidden bepaalde interventies van de therapeut wel tot "verandering" en andere helemaal niet? Enzovoort. Ieder evaluatieblok werd afgesloten met adviezen voor het volgende deel van het gesprek met de patiënt. Een therapeut kreeg zo per dag vier tot vijf keer de gelegenheid om steeds beter effectief in te spelen op het probleem van de patiënt. Bij de laatste evaluatie was de cursistpatiënt aanwezig (die in de pauzes aantekeningen gemaakt had over hoe zij/hij het gesprek ervaren had) om zijn ervaringen met deze therapeut onder woorden te brengen. Ter afsluiting van de dag werden aanwijzingen gegeven voor verbeteringen aan de cursisttherapeut voor haar/zijn dagelijkse praktijk. Als iedere cursist aan de beurt geweest was, startten we (na 8-10 weken, afhankelijk van het aantal cursisten) een tweede ronde waarin de cursisten hun voortgang konden laten zien.

Die cursus is de meest bevredigende geweest van alle klinische cursussen die ik in mijn leven heb gegeven. Nu, na jaren, ontmoet ik nog vaak cursisten die me vertellen dat ze toen het meest indringend hebben geleerd wat psychotherapie is.

b. Na mijn emeritaat

Het vertrek van de universiteit was een bevrijding. Er braken ontspannen tijden aan. Ik nam een verplichting aan voor een dag per week bij het NFGV (Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid; ik schrijf daarover in het volgende) en werkte door als psychotherapeut. Er kwam veel tijd voor ontspanning. Zo gingen mijn partner en ik na iedere periode van vijf weken voor minimaal een week naar ons huis aan de Côte d'Azur en konden we meer gaan reizen. Jammer genoeg overleed mijn partner in 1999. Dat gebeuren was aanleiding om veel activiteiten te herbezien. Zo besloot ik toen om mijn psychotherapiepraktijk af te bouwen, ondanks het feit dat het doen van psychotherapie altijd de meest inspirerende en vitaliserende activiteit voor me was geweest: ik wilde geen vaste verplichtingen meer hebben en vooral niet in de avonden.

Voordat ik sinds mijn emeritaat een taak aanneem formuleer ik tevoren altijd expliciet de volgende conditie: ik wil het doen zo lang ik het leuk vind; zo gauw duidelijk wordt dat er conflicten zijn die mijn werken beïnvloeden, ga ik weg. Ik heb me daar ook aan gehouden. Bijvoorbeeld ben ik eens weggelopen uit een bestuur van een patiëntenvereniging waar de leden onderling ruzie gingen maken.

Ik beschrijf hieronder alleen de substantiële taken die ik na 1990 op me nam. Eerst op het terrein van de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ), dan op dat van onderwijs.

Activiteiten op het gebied van de GGZ

CONO: Centraal Orgaan Nascholing en Opleiding in de GGZ

Het CONO is het door de overheid erkende Centraal Orgaan voor Nascholing en Opleiding in de GGZ, waar het beleid voor de ggz-beroepen – psychiater, klinisch psycholoog, psychotherapeut, GGZ-verpleegkundige en agogische hulpverleners – wordt vastgesteld. Het werd begin negentiger jaren door de Minister opgericht. Aanvankelijk was het bedacht als een orgaan voor nascholing en opleiding, maar al gauw werd het een veel breder beleidsorgaan waar over alle zaken van de betreffende beroepen wordt beslist. Alle verenigingen van de beroepen in de GGZ waren in het bestuur vertegenwoordigd. Ik werd door de minister benoemd als eerste voorzitter, op voorstel van Jitze Verhoeff die de samenstelling had bekokstoofd.

In die functie zag ik de mogelijkheid om al mijn activiteiten voor betere opleidingen te laten bekronen door wettelijke regelingen. Maar al gauw bleek dat in eerste instantie besloten moest worden over de identiteit van de deelnemende beroepsgroepen, eerst moest duidelijk worden wat de verschillende beroepsgroepen eigenlijk deden. Zelfs in de kring van beroepsgenoten bleek het niet gemakkelijk om het eigene van de verschillende beroepen te definiëren. Die discussie nam de eerste jaren de meeste tijd in beslag.

Daarnaast moesten we het eens worden over een algemeen systeem van de niveaus van opleiding.: wat is in ieder beroep een basis-, wat is een specialisatieopleiding? Er werd besloten dat men na een vooropleiding die niet specifiek gericht is op de (G)GZ eerst een algemene gezondheidszorg-basisopleiding moet volgen. Zo werd voor de psychologen vastgelegd dat men na het doctoraal examen eerst een opleiding tot GZ-psycholoog moest volgen alvorens een specialisatie in de klinische psychologie te kunnen volgen. Na jaren discussie lukte het om een blauwdruk te maken waarin op rationele en vergelijkbare wijze de opleiding en nascholing van alle beroepen waren opgenomen.

Veel tijd werd ook besteed aan praktische regelingen:

- er moesten binnen alle beroepsverenigingen organen worden opgericht die de opleiding en nascholing zouden gaan verzorgen en “beheren”;
- er moesten, op dezelfde wijze als bij de psychiatrie, gelden komen voor opleidingsplaatsen binnen praktijkinstellingen; uiteindelijk kregen we de Zorgverzekeraars zo ver dat ze over de brug kwamen; meerdere instellingen gingen meedoen in de hoop later de titel opleidingsinstelling te krijgen.

Dit complexe proces duurde jaren, maar de onderneming werd een succes. Het totaalplan, gefiatteerd door alle beroepsverenigingen, werd aangenomen en er kwamen steeds meer gesubsidieerde opleidingen van de grond.

Voor mezelf was één beslissing moeilijk, omdat ik het er eigenlijk niet mee eens was. Het betrof de positie van psychotherapeuten. Toen ik voorzitter werd van het CONO dacht ik nog dat het CONO alleen opleidingen en nascholing zou moeten regelen. Door de verandering van taak en functie van het CONO (een breed beleidsorgaan voor de GGZ-beroepsgroepen) kwam ook daar de kwestie van het beroep psychotherapeut ter sprake. Ik was (en ben) daar nooit voor geweest. Maar de psychotherapeuten (een delegatie van het NVP) waren door het Ministerie als deelnemer in het CONO opgenomen en het was begrijpelijk dat die delegatie in de discussie over de erkenning van beroepsgroepen vocht voor de psychotherapeut als beroep. Zij kreeg de andere beroepsgroepen mee in die stellingname. Als neutrale voorzitter heb ik in het CONO mijn persoonlijke mening niet naar voren gebracht en ben akkoord gegaan met de blauwdruk waarin de psychotherapeut als een afzonderlijk beroep werd opgenomen. Ik vroeg me bij mezelf wel af of de overheid dat standpunt zou accepteren.

De kritiek begon al in de BIG-commissie (die de BIG-wet over de beroepen in de Gezondheidszorg moest voorbereiden). Daar was men zeer tevreden over de omschrijvingen van onze beroepsgroepen maar had moeilijkheden met de omschrijving van de psychotherapeut, omdat men die niet voldoende onderscheiden vond van de overige beroepsgroepen. Ik heb toen in de BIG-commissie, tegen mijn eigen overtuiging in, tezamen met Cees van der

Staat (ook CONO-lid), verbale toeren moeten maken om de psychotherapie ook als beroep geaccepteerd te krijgen. Dankzij het feit dat m.i. de meeste leden van de BIG-commissie weinig begrepen van de GGZ-taal, ging men akkoord. Of het een verstandige beslissing was valt nog te bezien. De overheid heeft later, ondanks het BIG-advies, nadien nog meerdere jaren geprobeerd om het register (en daardoor het beroep) psychotherapeut op te heffen, maar de belangen waren inmiddels zo verstrengd en de onderbrenging van de al geregistreerde psychotherapeuten werd een groot probleem: het NIP bleef jarenlang tegenstribbelen tegen de opname van de al geregistreerde psycholoog-psychotherapeuten in een klinisch-psychologen-register. De Minister besloot uiteindelijk het register en daarmee het beroep maar te handhaven. Ik verwacht dat die beslissing in de toekomst zeker weer ter discussie gesteld zal worden.

Ik ben 8 jaar voorzitter geweest van het CONO. Ondanks mijn slechte geweten over de regeling van het beroep psychotherapeut had ik bij mijn vertrek toch het bevredigende gevoel dat mijn inzet voor betere opleidingen en nascholing voor al die beroepen beloond was.

Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid

In 1990 werd ik secretaris/directeur van het Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid (NFGV, tegenwoordig Fonds Geestelijke Gezondheid) als opvolger van collega Wiegersma, ook een psycholoog. Ik was secretaris van het bestuur en directeur van een klein bureau.

Het NFGV is een belangrijk fonds. Het stelt gelden beschikbaar (in mijn tijd waren dat zeer aanzienlijke bedragen) voor ontwikkelings- en onderzoeksprojecten op het gebied van de GGZ. Het neemt ook initiatief voor eigen acties. Er worden veel voorlichtingsbrochures uitgegeven. In mijn tijd werden er aan verschillende universiteiten meerdere bijzonder hoogleraarschappen gevestigd, uiteraard op het gebied van de GGZ (tegenwoordig ontbreken daarvoor de gelden). Er werden Ereprijzen uitgereikt aan personen die zich in hun werk in de GGZ bijzonder hebben onderscheiden. De aanvragen voor subsidies betreffen activiteiten die niet binnen de reguliere financiële kanalen gefinancierd kunnen worden en zijn daarom vaak vernieuwend.

Ik was al gauw onder de indruk van het belang voor de GGZ van deze subsidies. Zeer veel instellingen of organisaties profiteren van deze mogelijkheden. Ook kleinschalige, vaak plaatselijke, projecten worden mogelijk door een subsidie van het Fonds.

Over aanvragen wordt eerst met de aanvrager overlegd; plannen kunnen daardoor meer realistisch worden gemaakt of geherformuleerd binnen de grenzen van een subsidie. Het voltallige bestuur neemt een beslissing over de definitieve aanvragen. De aanvragen voor onderzoek worden tevoren besproken en beoordeeld in een Onderzoekscommissie.

In de tien jaren dat ik deze functie vervulde bij het Fonds heb ik er met veel bevrediging gewerkt. Als aanvragers stimulerend geholpen werden om iedere fase van het aanvraagtracé goed te doorlopen, kon ik gebruik maken van mijn ervaring. Als de subsidie werd toegekend, konden we iets *geven*. Dat was een heel andere rol dan binnen de universiteit waar ik als decaan steeds moest hervormen en herstructureren, wat door de leden van die gemeenschap beleefd werd alsof ik iets van hen weghaalde, als *afnemen*.

Een zwarte bladzijde in mijn werk bij het Fonds was de affaire Diekstra, in de negentiger jaren. We hadden Diekstra gevraagd om een televisieserie over depressie te ontwikkelen en te presenteren. De serie was een groot succes. Om het bereik groter te maken werd er voorlichtingsmateriaal en een boek(je) uitgegeven, waarvoor hij de tekst geleverd had.¹ De tekst van het boek was de aanleiding tot en het begin van de affaire binnen de Leidse universiteit: een kritische lezer ontdekte dat het boek veel vertalingen bevatte van teksten van Amerikaanse auteurs. Het Fonds, als de formele partij die een contract had afgesloten met de Nederlandse uitgever, kreeg een claim van de Amerikaanse uitgever van de oorspronkelijke teksten. Er ontstond een conflict tussen het Fonds en Diekstra, toen deze zich geheel van de claim wilde distantiëren en stelde dat het een zaak was tussen Fonds en Amerikaanse uitgever. Ik was persoonlijk nog extra gefrustreerd omdat er in het boek een voorwoord was opgenomen met mijn naam eronder. Diekstra had mij op zijn initiatief een ontwerp voor dat voorwoord toegestuurd, met het berichtje: kan ik je hiermee helpen? Ik was niet ontevreden over de tekst, bracht enkele kleine veranderingen aan en het voorwoord werd met mijn naam eronder afgedrukt. Later bleek dat ook die tekst geheel was overgenomen.

Er vonden onverkwikkelijke onderhandelingen plaats via onverkwikkelijke brieven en via advocaten. Pas na anderhalf jaar werd een onderlinge financiële regeling getroffen, waarbij het NFGV inschikkelijk was omdat het naar buiten toe zo min mogelijk bekend wilde laten worden betrokken te zijn bij de affaire en de zaak zo spoedig mogelijk wilde afsluiten.

Ik was zeer aangeslagen door de opstelling van Diekstra tegenover mij en het NFGV. Voordien had ik een vriendschappelijke relatie met hem en meerdere goede werkcontacten. Wederom een pikant detail in de affaire was de betrokkenheid van mijn broer, Dijkhuis Leiden: die verdedigde zijn collega in woord en geschrift. (Mijn verschillen van mening met Jan hebben evenwel nooit tot een breuk in onze relatie geleid.)

OOG: Opleiding tot Onderzoeker in de GGZ

Binnen Zon/Mw (Zorgonderzoek Nederland / Medische Wetenschappen) is er het programma Geestkracht met als algemeen doel het verkleinen van de kloof tussen wetenschap en praktijk in de GGZ. Een van de subdoelen is het vergroten van het aantal adequaat geschoolde klinische onderzoekers in de GGZ; daartoe

¹ R. Diekstra: Het onderste boven. Zorg voor de psyche. Bruna, 1996

werd het deelprogramma OOG opgezet. In 2002 werd de Werkgroep OOG opgericht en werd ik gevraagd als lid; die functie vervul ik nog steeds. De bedoeling van de Werkgroep is om klinische onderzoekers op te leiden die een brugfunctie kunnen vervullen tussen de praktijk van de hulpverlening en het wetenschappelijk onderzoek.

Bij de start was een bedrag beschikbaar van vier miljoen euro. In verschillende rondes konden (en kunnen) promovendi die tevens werkzaam zijn in de klinische praktijk subsidies aanvragen voor een promotieonderzoek in het kader van een opleiding tot klinisch onderzoeker. De kandidaten moe(s)ten werkzaam zijn in de patiëntenzorg, een BIG-registratie hebben (of daartoe in gevorderde opleiding zijn), belangstelling en kundigheid hebben voor wetenschappelijk onderzoek en gemotiveerd zijn later een brugfunctie te vervullen tussen praktijk en onderzoek. Het pakket wordt een opleiding tot klinisch onderzoeker genoemd. De opleiding bestaat uit de promotie, het klinische werk en een aanvullend pakket cursussen (dat per aanvrager wordt vastgesteld). Er is een praktijkopleider, een onderzoeksleider en een promotor (vaak ook onderzoeksleider); deze geven gedurende vastgelegde tijden intensieve begeleiding. Er zijn tot nu toe 33 'opleidingen' gesubsidieerd.

Al deze klinische onderzoekers in opleiding worden tijdens de vierjarige periode twee keer gevisiteerd. Namens de Werkgroep ben ik aangewezen als visitator. Ik ga naar de diverse locaties en spreek met de kandidaten over de voortgang en hun wensen. Naar aanleiding van de gesprekken geef ik adviezen ter verbeteringen.

Voor mij is ook dit onderwerp interessant omdat het een thema betreft dat me bij al mijn opleidingsactiviteiten heeft bezig gehouden. In de gebieden van de geestelijke gezondheidszorg is er gelukkig wel veel wetenschappelijk onderzoek op gang gekomen, maar meestal betreft het onderzoek met een fundamenteel karakter, experimenteel onderzoek of onderzoek volgens de gouden standaard van de randomized clinical trials (RCT). De zorgpraktijk heeft van deze ontwikkeling nog weinig geprofiteerd: er blijft nog een grote kloof tussen praktijk en onderzoek. Het opleiden van meer klinische onderzoekers die ook in de toekomst de brugfunctie willen blijven vervullen is voor de GGZ zeer belangrijk.

Mijn mening is dat opgeleide en gekwalificeerde klinische onderzoekers binnen de instellingen ook een zekere status zouden moeten krijgen, b.v. als coördinator klinisch onderzoek. Dat zou mogelijk kunnen worden door een vervolgopleiding na een specialisatieopleidingen in een van de beroepen. Als dergelijke coördinatoren met een eigen functie en verantwoordelijkheid zichtbaar worden en als zodanig bekendheid krijgen, zullen instellingen hen ook meer gaan aanstellen.

Al meerdere jaren worden er in de medische wereld richtlijnen opgesteld. Een richtlijn is een document met aanbevelingen, adviezen en handelingsinstructies ter ondersteuning van de dagelijkse praktijkvoering. De aanbevelingen berusten waar mogelijk op de resultaten van gepubliceerd wetenschappelijk onderzoek.

In de GGZ heeft men gekozen voor het opstellen van multidisciplinaire richtlijnen, door werkgroepen samengesteld uit psychiaters, huisartsen, psychotherapeuten, psychologen, psychiatrisch verpleegkundigen, maatschappelijk werkers, vaktherapeuten en sociaal-pedagogische hulpverleners. Er zijn inmiddels richtlijnen verschenen voor angststoornissen, depressie, schizofrenie, ADHD en eetstoornissen en er zijn nog richtlijnen in ontwikkeling voor persoonlijkheidsstoornissen, alcoholmisbruik en afhankelijkheid, vroegtijdige interventie na rampen, terrorisme en andere schokkende gebeurtenissen, en problematisch gebruik van drugs.

In 2005 werd ik gevraagd voorzitter te worden van deze laatst genoemde werkgroep; in 2008 hoopt de werkgroep zijn rapport uit te brengen.

De basis van het werk van de leden van een werkgroep is het zoeken en beoordelen van de literatuur die de wetenschappelijke onderbouwing van de adviezen mogelijk moet maken. De meta-studies met empirisch onderzoek over drugsmisbruik moeten ingedeeld worden in een schaal van 1 naar 5:

- 1: systematisch review van tenminste twee onafhankelijk van elkaar uitgevoerde onderzoeken;
- 2: gerandomiseerd dubbelblind vergelijkend klinisch onderzoek van goede kwaliteit,
- 3: vergelijkend onderzoek met niet alle kenmerken van 2;
- 4: niet vergelijkend onderzoek;
- 5: mening van deskundigen.

Het grote probleem voor onze werkgroep is dat er in verhouding tot de thema's van de andere werkgroepen slechts weinig empirisch onderzoek met betrekking tot ons onderwerp bekend is, bovendien is het merendeel afkomstig uit het buitenland en zijn de resultaten niet zo maar generaliseerbaar naar Nederland.

Dan is er de moeilijkheid dat misbruik van drugs weliswaar soms afzonderlijk voorkomt maar meestal gepaard gaat met andere psychische en somatische ziekten/stoornissen en dat de omvang van het gebied bijzonder breed is.

Dat alles bracht de werkgroep er toe om deze eerste richtlijn over drugsgebruik te beperken tot het behandelen van een aantal dringende knelpunten in de zorg. Het rapport zal aanbevelingen doen op het gebied van (het problematisch gebruik van drugs door) Jongeren, Gemarginaliseerde Chronische Drugsgebruikers, Justitiabelen, Verstandelijk Gehandicapten en Verborgene Gebruik op de Werkvloer; een afzonderlijk hoofdstuk zal gewijd worden aan de somatische behandeling van drugsverslaving. Te verwachten is dat het rapport ook grote maatschappelijke belangstelling zal krijgen.

Maar in eerste instantie is de richtlijn bedoeld voor hulpverleners. Het is hoog nodig dat ook in deze sector meer verantwoorde hulp gegeven wordt. De kwaliteit van deze zorg is weliswaar in de laatste jaren met sprongen vooruit

gegaan. Maar nog niet zo lang geleden bepaalde vooral de training en visie van de hulpverlener wat goed was voor de verslaafde patiënt. Zo herinner ik me ook nog heel goed dat in de zeventiger jaren (ik was toen lid van een bestuur van een Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs) afhankelijk van de “mode” in de hulpverlening alle patiënten in een bepaalde tijdsperiode een bepaalde therapie moesten doorlopen: een bepaalde tijd allemaal gezinstherapie, dan weer allemaal Gestalttherapie of weer later allemaal simplistische conditionerende gedragstherapie. Alles afhankelijk van de modevoorkeur van de hulpverlener en nooit van analyse en kennis van het probleem, laat staan gebaseerd op onderzoek. Gelukkig ligt die tijd ver achter ons. Het is hard nodig dat ook deze sector van de GGZ-hulpverlening een meer empirische evidentiebasis krijgt.

Activiteiten op het gebied van onderwijs

Universiteit voor Humanistiek.

In 2001 werd ik gevraagd voorzitter te worden van het bestuur van de Stichting Universiteit voor Humanistiek (UvH); die functie vervul ik nog steeds.

De UvH werd in 1989 opgericht als universitaire opleiding voor humanistisch geestelijke verzorgers, na door de minister als universiteit aangewezen te zijn. In de loop der jaren werd het opleidingspakket uitgebreid: naast ambtsopleidingen voor het humanistisch geestelijk werk kwamen er opleidingen voor het brede multidisciplinaire gebied van de humanistisch geïnspireerde menswetenschappen, gericht op zingeving en humanisering. Er kwamen nieuwe afstudeerspecialisaties: op het gebied van educatie en advies, organisatie en beleid, en onderzoek.

Er studeren aan de UvH gemiddeld zo'n 350 studenten. Er zijn 5 hoogleraren, 7 bijzonder hoogleraren, 4 UHD's, 11 universitair docenten, 9 praktijkdocenten en daarnaast een aantal aio's en een staf van niet-wetenschappelijk personeel. Al met al een volwassen universiteit met onderzoeksprojecten en een stijgend aantal promoties. Vanuit de doelstelling wil men de wetenschappelijke doelstelling verbinden met persoonlijke betrokkenheid en maatschappelijk engagement. Onderling debat en kritische feedback van de kant van studenten, geestverwanten en vertegenwoordigers van de belangrijkste werkvelden staat hoog in hun vaandel. Recentelijk was er een onderwijsvisite, resulterend in een zeer positief eindoordeel.

Daar de UvH een bijzondere universiteit is (inmiddels valt ze wettelijk onder het systeem van alle universiteiten) is er boven het College van Bestuur een Stichtingsbestuur, dat verantwoordelijk is voor alle financiële en materiele zaken. Iedere activiteit heeft wel met die aspecten te maken, vandaar dat veel beleidsbeslissingen en nieuwe ontwikkelingen ook besproken en besloten

worden in het Stichtingsbestuur (SB). Het SB vergadert altijd tezamen met het CvB.

Van meet af aan was ik onder de indruk van de sfeer die er heerst op de UvH. Natuurlijk zijn er vergelijkbare problemen als bij andere universiteiten, maar hier straalt iedereen uit dat er een sfeer is van enthousiasme: men is blij er te werken. Alle medewerkers identificeren zich sterk met de UvH. Daar trof ik bij iedereen wèl een esprit de corps aan, zelfs een soort trots.

Toen ik goed en wel geacclimatiseerd was werd me duidelijk dat de filosofische visies die uitgedragen worden veel overeenkomsten hebben met wat ik voorgeschoteld kreeg in mijn studententijd. Ook daar de visie: de mens is nooit volledig te objectiveren; mensen geven zelf vorm aan hun leven; construeren zelf hun levensverhaal; het gaat om zelfbestemming; om zingeving die altijd ingebed is in een omgevingscultuur, die “gesitueerd” is en daarom altijd normatief. In tegenstelling tot mijn studententijd wordt daar de fenomenologie wel systematisch en onderbouwd gedoceerd. Ik ervaar in retrospectief enige jalousie als ik daar de literatuurlijsten en het onderwijsmateriaal (ook oefeningen) over fenomenologie bekijk.

Het onderzoeksbeleid is aan de UvH nog niet goed van de grond gekomen. Er wordt wel veel gepubliceerd maar er is nog te weinig onderlinge samenwerking in omschreven programma's. Ik kom daar dezelfde problemen tegen die ik in het verleden ook meemaakte aan de Utrechtse Universiteit.

Ook in mijn functie als voorzitter van het SB (ik blijf tot 2009) kan ik uitstekend gebruik maken van mijn lange ervaring aan een universiteit. Alle problemen van de grote universiteiten (bijvoorbeeld: de ontwikkeling van de bachelor en master –waarvoor de UvH driejaarlijkse programma's aanbiedt; wat een luxe!-, de discussie over het onderzoek, de ontwikkeling van promotieprogramma's en ook de onderlinge rivaliteiten en spanningen) spelen daar op dezelfde wijze. Het is voor mij stimulerend om in die betrekkelijk afstandelijke functie toch nog betrokken te zijn bij het onderwerp dat die me al zo lang heeft bezig gehouden: hoe richt je een universiteit zo goed mogelijk in? In het bijzonder ben ik vanuit mijn verleden geïnteresseerd in de plaats en functie van hoogleraren en van het onderzoek.

Visitatiecommissies

Meerdere keren werd ik gevraagd om deel te nemen aan visitatiecommissies, zowel voor universitaire opleidingen als voor hogere beroepsopleidingen (binnen het HBO). Dat heb ik steeds als een inspirerende taak ervaren. Je moet je tevoren intensief verdiepen in de geschreven stukken over de studierichting, in de zogenaamde zelfstudies. Tijdens de visitatiedagen krijg je in de gesprekken en door inzage in de stukken een heel goed beeld van wat de kwaliteit van een opleiding is en waar de zwakke punten ter verbetering zitten.

De hogere beroepsopleidingen vond ik het meest interessant, omdat die gebieden veelal nieuw voor me waren. Meestal was ik niet specifiek op de hoogte van de inhoud van die opleidingen en werd vooral in die commissies

gevraagd om voorzitter te zijn. Nooit zal ik de visitatie van de Hogere Dansopleidingen in Nederland vergeten, voor mij een geheel nieuwe wereld. Ook daar was ik voorzitter van de commissie, die voornamelijk uit buitenlandse dansdeskundigen bestond. Ik maakte kennis met jonge mensen die een leven leiden dat voor mij geheel onbekend was. Dansers in opleiding zijn de hele dag bezig met hun lichaam en met trainen; hun sociale leven speelt zich ook hoofdzakelijk in eigen groep af. Ze rapporteerden ons dat hun leven al die opleidingsjaren zich voornamelijk afspeelde binnen de muren van het opleidingsgebouw, binnen de studio. Ik observeerde dat zij daar onderling meestal niet van gezicht tot gezicht communiceren maar via de spiegels rondom (zoals wij dat alleen kennen van de situatie bij de kapper).

Bij de HBO-opleidingen was ook mijn indruk dat deze te sterk gericht zijn op het aanleren van competenties en dat de inhoudelijke kennis zeer vaak te wensen overlaat. Maar daartegenover moet gezegd worden dat over de begeleiding van studenten binnen de HBO's beter nagedacht wordt dan binnen de universiteiten. Ik ontdekte er de procedure 'POP': het opstellen van een persoonlijk ontwikkelingsplan. Studenten schrijven zelf voor ieder jaar een werkplan, waarin ze gemotiveerd vastleggen welke onderdelen ze wanneer gaan volgen en wat ze er mee willen bereiken. Het plan wordt (als alles goed wordt toegepast) met hun begeleiders besproken, vastgesteld en regelmatig geëvalueerd. Wat zou ik graag binnen de universiteit zo'n POP-procedure hebben willen toepassen; daar lieten we de studievertraging maar z'n gang gaan, zonder behoorlijk te documenteren en zonder in te grijpen.

Commissies van Toezicht voor Bijzonder Hoogleraren

Na mijn emeritaat was ik lid van meerdere Commissies van Toezicht (soms ook Curatorium genoemd) bij bijzondere hoogleraarschappen. Het begon bij de bijzonder hoogleraren die door het NFGV werden ingesteld, later werd ik ook gevraagd voor commissies voor leerstoelen ingesteld door andere organisaties. De taak van die commissies is zoals de omschrijving zegt: toezien op de gang van zaken. Naast het geven van advies en steun aan de betreffende hoogleraar is in feite de voornaamste taak het steunend overleg met de bijzonder hoogleraar en het goedkeuren van de jaarplannen, jaarverslagen en begrotingen en deze ter vaststelling door te sturen naar de instellende instantie en de betreffende universiteit. Nog steeds heb ik zitting in enkele Commissies van Toezicht.

Bijzonder hoogleraren aan universiteiten zijn in het begin van de vorige eeuw mogelijk geworden. Men wilde de mogelijkheid scheppen onderwijs te laten geven door religieuze of maatschappelijke stromingen. Vooral na de oorlog werd de functie van bijzonder hoogleraar meer en meer onduidelijk, zeker toen universiteiten zelf initiatieven namen om eigen goede medewerkers een (bijzonder) hoogleraartitel te geven in de hoop dat ze zouden blijven. Veel bijzonder hoogleraren zijn niet meer alleen met onderwijs bezig maar verrichtten ook onderzoek. Vaak is hun positie problematisch voor wat betreft de inbedding in de universitaire groep waaraan zij verbonden zijn.

In mijn ervaring duurt het enkele jaren voordat het functioneren van bijzonder hoogleraren goed op gang komt. Ze moeten wennen aan de nieuwe omgeving, krijgen meestal minimale ondersteuning van de universiteit en moeten onder de studenten zelf een kring van geïnteresseerde studenten en promovendi zien op te bouwen.

Ik zet me er voor in om vanuit een Commissie van Toezicht voor de bijzonder hoogleraren de beste condities te creëren.

Stichting Socrates

De humanistische stichting Socrates werd in 1950 opgericht als werkstichting van het Humanistisch Verbond met als doel te functioneren als instelling ter bevordering van wetenschap en cultuur. In de loop der jaren werd ze ondergebracht bij de Humanistische Alliantie en werd haar belangrijkste taak het benoemen van bijzonder hoogleraren op het gebied van het humanisme aan alle Nederlandse universiteiten. Op dit moment zijn er twaalf Socrates-leerstoelen, niet alleen op het gebied van filosofie en ethiek, ook onder andere op het gebied van bio-engineering, elektronische samenleving, kunst en samenleving, politieke reconstructie, mens en natuur. Alle thema's vanuit humanistisch perspectief. De Stichting probeert zo veel als mogelijk de hoogleraren te ondersteunen en onderlinge uitwisseling te stimuleren. In 2005 werd ik gevraagd voorzitter te worden van het bestuur van de Stichting. In die functie moet ik onder andere overleggen met universiteiten over de mogelijkheden om nieuwe bijzonder hoogleraren op het gebied van de humanistiek te vestigen en herbenoemingen voorbereiden.

Door mijn in de vorige paragraaf vermelde lidmaatschap van veel Commissies van Toezicht heb ik enig zicht op de problemen van bijzonder hoogleraren. Vorig jaar heb ik voor de Stichting Socrates een discussienota opgesteld, waarin ik o.a. een pleidooi hield voor een betere inbedding van de bijzonder hoogleraren in de universiteit en voor meer aandacht voor het brede thema van de leeropdracht, in plaats van de vaak eenzijdige nadruk op de specifieke cursussen van de hoogleraren. Verder deed ik suggesties voor meer duidelijke procedures, het revitaliseren van de Commissies van Toezicht van de Stichting Socrates en voor meer ondersteuning en financiering. Ook deze taak is voor mij stimulerend, omdat ik daarin mijn ideeën over het functioneren van (bijzonder) hoogleraren kwijt kan.

Activiteiten op het gebied van euthanasie

In het euthanasiedebat zijn er in de afgelopen jaren enkele rechtszaken geweest (o.a. de zaak Brongersma) waarbij euthanasie was toegepast bij personen waarbij geen omschreven medische ziekte aantoonbaar was. Ze waren 'klaar met het leven'. De KNMG stelde in 2002 een commissie in van 15 leden (deskundigen op het gebied van medische ethiek, gezondheidsrecht, psychologie, psychiatrie en andere medische specialismen) met de vraag hoe artsen moesten handelen in het geval van een euthanasievraag met de klacht: klaar met leven. Ik werd gevraagd als voorzitter; de commissie werd de Commissie Dijkhuis genoemd. Na publicatie van het rapport, eind 2004, ontstond er een hype in de pers: 'Commissie wil euthanasie toestaan bij eenzaamheid'. We moesten alle zeilen bijzetten om de werkelijke inhoud naar voren te brengen. Gezien de vele misverstanden over het rapport van de commissie ga ik hier wat uitgebreider op het onderwerp in.

De commissie heeft zich alleen gericht op het handelen van artsen. Ze heeft bijvoorbeeld niet een inventarisatie gemaakt van klachten over lijden aan het leven onder de bevolking. Dat was haar taak niet.

Er is lang gesproken over de formulering 'klaar met leven'. Tijdens haar werkzaamheden heeft de commissie gekozen voor een nieuwe omschrijving omdat zij, door haar opdracht, vanuit het artsenperspectief moest kijken. Bij de rechtszaken vigeerde over deze klacht de volgende omschrijving: 'de situatie van mensen die veelal op hoge leeftijd zijn en die, zonder dat zij overigens in medisch opzicht lijden aan een onbehandelbare en met ernstig lijden gepaard gaande ziekte of aandoening, voor zichzelf hebben vastgesteld dat voor henzelf de waarde van het leven zodanig is afgenomen dat zij de dood verkiezen boven verder leven.' De commissie vond dat er in zo'n situatie geen sprake is van echte lijdensdruk en hoogstens van het ontbreken van uitzicht op iets positiefs om (nog) naar uit te kijken. Artsen hebben te maken met ziekte en lijden; de term 'klaar met leven' suggereert dat er slechts een sociaal probleem aan de orde zou zijn. Ook de euthanasiewet bedoelt met het begrip ondragelijk dat het bij euthanasie gaat om intensief lijden. De commissie hoorde vele artsen in de praktijk waarvan kon worden verondersteld dat zij ervaring hadden met de betreffende problematiek en ook door hen werd met nadruk gesteld dat artsen alleen met lijden van patiënten te maken hebben en niet met sociale hulp.

De Commissie koos toen voor de term "Lijden aan het Leven" en gaf daar de volgende omschrijving aan: "Lijden aan het vooruitzicht verder te moeten leven op een zodanige manier dat daarbij geen of slechts een gebrekkige kwaliteit van leven wordt ervaren, hetgeen aanleiding geeft tot een persisterend doodsverlangen, terwijl ter verklaring voor de afwezigheid of gebrekkigheid in kwaliteit van leven niet of niet in overwegende mate een somatische of psychische aandoening kan worden aangewezen." (Er zaten juristen in de commissie!)

Het centrale discussiepunt voor de commissie was daarna de vraag of de patiënten die vallen onder de gekozen omschrijving ook tot het domein van de arts behoren. Heeft een arts alleen te maken met classificeerbare aandoeningen/ziektes of vallen daaronder ook vormen van lijden waarbij dergelijke aandoeningen niet duidelijk aan te tonen zijn? Aan dit probleem is de meeste tijd besteed, omdat het antwoord ingrijpend is voor de medische praktijk.

De conclusie van de commissie was dat ‘lijden aan het leven’ niet zonder meer – dat wil zeggen zonder verder beraad over de aard en de karakteristieken van de problematiek en de daarbij benodigde professionele deskundigheid – buiten het medisch-professioneel domein van de arts kan worden geplaatst. Het domein van de arts is breder dan dat van de classificeerbare somatische of psychische aandoeningen, is ruimer, maar niet onbegrensd. Ook zijn er aanzienlijke verschillen tussen groepen artsen wat betreft opleiding, ervaring en werkomgeving, die de mogelijkheden om deze grenzen anders te formuleren bepalen. De commissie adviseerde de KNMG om artsen die mensen met de klacht ‘lijden aan leven’ wel met euthanasie willen helpen te ondersteunen en de grenzen waarbinnen lijden aan het leven door artsen kan worden behandeld nader in de praktijk te laten bepalen. Dat betekent dat de commissie zelf nog geen omschrijving heeft gegeven, maar wel duidelijk heeft gesteld dat de bemoeienis van artsen verder gaat dan een classificeerbare aandoening/ziekte.

Er is verbaal een reeks op te stellen van termen die iets van lijden verwoorden: klaar met leven, levensmoe, niet meer willen leven, doodsverlangen, lijden aan het leven. Toekomstige ervaringen in de praktijk en vooral ook verder onderzoek zal duidelijk moeten maken wat voor artsen de acceptabele omschrijving van lijden aan het leven is, op basis waarvan zij een euthanasieprocedure kunnen starten. De grens zal ergens getrokken moeten worden bij een afbakening van het lijden in dergelijke situaties. Voor de commissie was duidelijk dat er in het geval van louter ‘klaar met leven’ geen taak voor de arts ligt. De verdere discussie n.a.v. praktijkervaringen zal nadere duidelijkheid moeten geven.

Belangrijk in het rapport is ook een uitgebreide beschrijving van de zorgvuldigheidscondities die in de omgang met een verzoek om levensbeëindiging wegens lijden aan het leven in acht moeten worden genomen, uiteraard binnen het kader van de huidige euthanasiewet. Zo werd geadviseerd om bij dergelijke gevallen altijd eerst een voorfase in te lassen waarin alle mogelijkheden geëxploreerd worden om de levensomstandigheden en/of de perceptie daarvan te veranderen.

De commissie heeft tenslotte voorstellen gedaan voor de manier waarop de KNMG de verdere ontwikkeling kan stimuleren: onder andere voor het instellen van focusgroepen, consultatiemogelijkheden en het (laten) subsidiëren van onderzoek.

In het debat over het rapport werden de conclusies van de commissie door de voorstanders van euthanasie soms teleurstellend gevonden. Men had een meer expliciete en verdergaande stellingname gewild. Tegenstanders versimpelden de conclusie tot de in het begin vermelde kreet: commissie maakt euthanasie bij eenzaamheid mogelijk. Voor artsen waren de uiteenzettingen over het medisch domein het meest belangrijk. Duidelijk is geworden, en dat wordt door een deel van de artsen ook ondersteund, dat lijden aan het leven niet bij voorbaat *geen* onderdeel uitmaakt van het medisch domein en daardoor uitgesloten zou moeten worden van medische hulp.

EPILOOG

Het uitschrijven van al deze herinneringen heeft me veel meer moeite gekost dan ik verwachtte toen ik er aan begon. Een handicap was dat ik geen archief meer had en dat de gebeurtenissen zich pas langzaamaan in mijn herinnering in de goede volgorde lieten plaatsen.

Mij stond steeds voor ogen dat ik de lezer niet alleen een beeld moest schetsen van de gebeurtenissen maar vooral van wat ik er aan beleefd heb, hoe ik mijn medespelers in al die jaren ervaren heb.

Daarbij moesten er steeds keuzes gemaakt worden. Het kiezen van wat je opneemt is al complex, maar nog moeilijker vond ik de keuze van de aspecten die je weglaat, om welke reden dan ook. Bijvoorbeeld omdat ik bepaalde personen niet wilde kwetsen.

Het moeilijkst vond ik de zelfconfrontatie. Steeds kwamen vragen naar voren als: had ik anders moeten reageren? heb ik daar niet gefaald? hoe heb ik dat kunnen doen? In de herinnering waren die moeilijke vragen na zoveel jaren afgedekt met de positieve aspecten van het verloop, als een soort succesverhaal dat je hoort als mensen je vertellen over hun werkverleden. Ik heb geprobeerd die zelfconfrontatie niet uit de weg te gaan en zo eerlijk mogelijk te zijn, ook over mezelf. Maar iedereen trekt altijd grenzen en is zich dat zelf meestal niet bewust; dat zal bij mij zeker ook het geval zijn.

Tijdens het schrijfproces vonden ook opmerkelijke veranderingen plaats in mijn geheugen. Over de moeilijke zeventiger jaren waren er aanvankelijk nauwelijks concrete herinneringen. Langzaamaan kwamen beelden van chaos en afbraak naar voren. Toen die uitgeschreven waren kwam bij me op dat er toch ook wel positieve gebeurtenissen geweest moesten zijn, maar mijn herinneringen daarover vulden niet meer dan een tiental regels. Enkele naaste medewerkers uit die tijd lazen het concept van het stuk en gaven unaniem het commentaar dat ik veel te negatief geweest was over die periode en over mijn rol destijds. Pas door gesprekken met hen kwamen de positieve herinneringen weer naar boven, die me hielpen een meer evenwichtig beeld te schetsen van mijn tocht in de psychologie in die moeilijke jaren.

Het opsommen van alle activiteiten die ik momenteel nog verricht confronteert me met mijn vader, die ook tot op zeer hoge leeftijd als maar doorging. Nog steeds vind ik het vervelend te constateren een duidelijke gelijkens met hem te hebben.

Toch ga ook ik gewoon door op mijn weg. Zonder mijn kwalificaties van psycholoog, klinisch psycholoog, psychotherapeut en psychoanalyticus ooit nog te gebruiken. In de ogen van anderen blijf ik een psycholoog.